

ISSN 0236—3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Anul VII

1996

2 (26)

Institutul de Istorie
al Academiei de Științe a Republicii Moldova

*Revista
sec. Ist. Univ.*

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

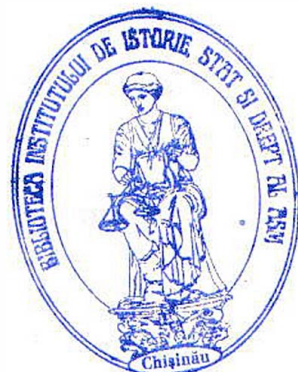
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

2 (26), 1996

aprilie-iunie

Revistă științifică.
Fondată în 1990.
Apare de patru ori pe an.

CHIȘINĂU 📖 1996

COLEGIUL DE REDACȚIE

DEMIR DRAGNEV (redactor-șef),
LEONID BULMAGĂ, IOAN CAPROȘU, ION CHIRTOAGĂ,
PAVEL COCĂRLĂ, ANDREI EȘANU, MITRU GHIȚIU,
ION JARCUȚCHI, GHEORGHE NICOLAEV,
ȘERBAN PAPACOSTEA, ION ȘIȘCANU,
ION ȚURCANU, ALEXANDRU ZUB,
EUGENIA ISTRATI, MIHAI ADAUGE

REDACȚIA

Ion CHIRTOAGĂ – secretar de redacție
Mihai ADAUGE – redactor
Gheorghe BOSTAN – secretar tehnic
Vera BOSTAN – operator

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Republicii Moldova,
Centrul de editare, 1996

CUPRINS

STUDII

- 5 Gheorghe Nicolaev, Unele aspecte privind pregătirea
cadrelor intelectualității artistice
în R.S.S. Moldovenească (1944–1990)
- 16 Vladimir Tcaci, Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi
și importanța lui pentru Principatele Române

COMUNICĂRI

- 29 Veaceslav Stăvilă, Aspecte privind dezorganizarea
economiei basarabene în timpul celei de-a doua
conflagrații mondiale

DOCUMENTAR

- 35 Gheorghe Negru, “Curentul românofil” în Basarabia
sub ocupația țaristă

PLAI NATAL

- 67 Ion Chirtoagă, Cioburciu
- 85 Ion Dron, Balmaz, Corcmaz, Talmaz

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

- 91 Emil Dragnev, Despre arta românească din secolul
al XVII-lea

RECENZII

- 108 Angela Popovici, Alexandru Gonța, DOCUMENTE
PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI. Indicele
numelor de persoane. (București, 1995)

JUBILEU

- 110 Vladimir Mischevca, Istoricul Demir Dragnev
la 60 de ani

ÎN MEMORIAM

- 112 Ion Chirtoagă, Pavel Dmitriev (Dimitriu)

CONTENTS

STUDIES

- 5 Gheorghe Nicolaev, **On some aspects of the process of artistic intelligentsia training in the Moldavian SSR (1944-1990)**
- 16 Vladimir Teaci, **Kuchuk-Kainarge Peace Treaty and its importance for the Romanian Principalities**

COMMUNICATIONS

- 29 Veaceslav Stavila, **On Bessarabian economy disorganization in the WWII period**

DOCUMENTATION

- 35 Gheorghe Negru, **New data on the "Romanofil trend's" activities in Bessarabia**

LOCAL LORE

- 67 Ion Chirtoaga, **Cioburciu**
- 85 Ion Dron, **Balmaz, Corcmaz, Talmaz**

REFERENCE AID MATERIALS FOR HISTORY TEACHERS

- 91 Emil Dragnev, **On the 17th century Romanian art**

BOOK REVIEWS

- 108 Angela Popovici **Rec.ad op.: Alexandru I.Gonta.**

DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMANIEI. A. MOLDOVA. VEACURILE XIV-XVII (1384-1625).
Indicele numelor de persoane.

(DOCUMENTS ON THE HISTORY OF ROMANIA. A. MOLDOVA. XIV-XVII CENTURIES (1384-1625).
NAME INDEX)

ANNIVERSARY

- 110 Vladimir Mischevca, **Demir Dragnev at the age of 60.**

OBITUARY

- 112 I.Chirtoaga. **Pavel Dmitriev (Dimitriu)**

STUDII

Gheorghe Nicolaev

**UNELE ASPECTE PRIVIND PREGĂTIREA
CADRELOR INTELECTUALITĂȚII ARTISTICE
ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ
(1944–1990)**

Intelectualitatea artistică în ansamblul ei social alcătuiește factorul determinant în dezvoltarea culturii spirituale a neamului. Cu toate acestea până în prezent problema constituirii și rolului ei în viața social-politică și spirituală a Republicii Moldova din perioada postbelică n-a devenit încă obiectul unor investigații științifice.

Doar unele aspecte au fost atacate în studii de sinteză ce abordau probleme ale formării intelectualității în ansamblu și rolului ei în dezvoltarea socială a R.S.S.M.¹, precum și în unele publicații cu caracter general privind dezvoltarea culturii în perioada postbelică². Aceste lucrări conțin un anumit material factologic, unele idei și modalități de tratare a problemelor la tema vizată. Însă, așa cum a fost deja menționat în istoriografie, posibilitățile de desfășurare a cercetărilor obiective în domeniul istoriei și al altor științe umanistice în condițiile regimului comunist au fost extrem de limitate. De aceea în majoritatea lor și lucrările consacrate problemelor culturii au fost scrise de pe poziții străine adevărului istoric, dictat de conjunctură și de ideologia dogmatică totalitar-comunistă³. Aceste studii nu prezintă o imagine obiectivă și clară privind problemele formării intelectualității artistice și rolul ei în viața social-politică și spirituală a neamului. Ele ocolesc problemele legate de formarea detașamentului național al intelectualității date, tratează unilateral afluxul intens de cadre din afara republicii în instituțiile de arte, acest proces fiind apreciat în exclusivitate ca fenomen pozitiv, fără a dezvălui urmările lui negative în viața social-politică și culturală a poporului băștinaș.

Ținând cont de aceste goluri și neajunsuri, în articolul de față s-a făcut încercarea de a elucidă unele aspecte privind pregătirea cadrelor în diferite domenii ale artelor, au fost evidențiate condițiile istorice, problemele și greutățile ce au influențat procesul instruirii cadrelor naționale în domeniul dat. Un loc aparte l-a ocupat rolul instituțiilor de învățământ din R.S.S.M. în pregătirea acestor cadre.

Pentru a examina cât mai obiectiv procesul de formare a intelectualității artistice în Moldova Sovietică este necesar să elucidăm mai întâi împrejurările concret istorice care au determinat acest proces. Dintre ele vom menționa în primul rând faptul că în momentul când republica a pășit pe calea transformărilor socialiste, ea rămăsese practic fără intelectualitate națională. Încă din perioada de ocupație țaristă o parte a intelectualității de creație și științifice a fost nevoită să părăsească meleagurile natale și să-și continue activitatea în centrele respective de peste Prut. O altă parte, și destul de numeroasă, din reprezentanții acestei categorii sociale plecau în centrele din Rusia, unde, de regulă, ori se rusificau, ori se cosmopolitizau.

Puținul ce s-a dovedit să se repare la acest capitol în perioada 1918–1940 s-a distrus cu și mai mare putere după reîncorporarea Basarabiei de Imperiul sovietic în iunie 1940: a) fiind amenințată de represiuni bolșevice majoritatea intelectualității a fost nevoită să se retragă pe teritoriul Țării; b) cei de au rămas fie că au fost deportați, fie că au căzut în război, fie că au murit de foame; c) în sfârșit, cei care au supraviețuit toate aceste grozăvii au fost pur și simplu înlăturați din viața social-politică și culturală a societății.

Deci putem afirma că la începutul perioadei vizate, când Statul Sovietic a pornit procesul de formare a intelectualității în general, și a celei artistice în parte, în republică lipsea aproape cu desăvârșire intelectualitatea națională.

În asemenea condiții, direcția fundamentală trasată de stat în anii postbelici spre accelerarea ritmurilor dezvoltării social-economice în noua republică sovietică a agravat și mai mult situația. Procesele economice au generat un masiv aflux de specialiști în domeniul culturii și artei din afara republicii.

Pe baza acestor cadre sosite au fost completate colective întregi de creație, printre care colectivul Teatrului dramatic rus "A.P.Cehov" (înființat în 1934 la Tiraspol și transferat în 1944 la Chișinău) și al Teatrului dramatic rus din Bălți (a funcționat în anii 1947–1975, în 1958–1970 ca trupă rusă în cadrul Teatrului moldovenesc-rus muzical dramatic din Bălți). Tot pe baza cadrelor invitate din afara republicii au fost în bună parte completate Teatrul de operă și balet din republică, orchestra simfonică și alte colective artistice din cadrul filarmonicii, precum și majoritatea instituțiilor muzicale de învățământ.

În prezent este greu de a restabili complet tabloul afluzului de cadre în instituțiile de arte din republică, întrucât datele statistice care s-au păstrat în arhive sunt destul de fragmentare. În afară de aceasta, migrația în republică decurgea atât prin metoda îndreptării planificate încoace a tinerilor absolvenți ai instituțiilor superioare și medii de specialitate din fosta U.R.S.S., cât și în mod stihinic, prin angajarea liberă în serviciu, care indice este aproape imposibil de calculat pe baza materialelor statistice. Astfel, numai în anii 1951–1952 în Direcția de conducere a artelor de pe lângă guvernul R.S.S.M. au fost primite 58 de asemenea cereri din diferite orașe ale U.R.S.S.⁴

Lipsa datelor statistice mai mult sau mai puțin complete referitor la migrația în republică a cadrelor în domeniul artelor poate fi însă, într-o anumită măsură, compensată de analiza componentei naționale a uniunilor de creație și colectivelor artistice care au participat nemijlocit la procesul de creație și propagare a valorilor artistice.

De exemplu, din cei 82 membri și candidați în membri ai Uniunii artiștilor plastici înregistrați la 1 ianuarie 1960⁵ doar 13 (ori 15 procente) erau moldoveni (români), pe când 69 (85 procente) de alte naționalități: 46 erau ruși, 10 – evrei, 9 – ucraineni și 4 – de alte naționalități. Dintre aceștia 69 de nemoldoveni doar 24 erau născuți în republică, în timp ce 45 din ei – sosiți din alte republici ale fostei U.R.S.S.

O situație similară s-a creat și în Uniunea compozitorilor din R.S.S.M., unde membrii veniți din afara republicii, chiar și la sfârșitul anilor 70, alcătuiau peste 50 la sută din numărul total de membri⁶.

Până nu demult în literatura istorică și publicistică aflurul de cadre în domeniul artelor, la fel ca și în alte sfere de activitate social-economică din R.S.S.M., era prezentat punctul oficial de vedere în exclusivitate ca ajutor dezinteresat din partea popoarelor frățesti la restaurarea economiei și culturii republicii, fenomenele și evenimentele istorice, însă, cer o analiză și o apreciere complexă, care ar elucida adevăratele consecințe ale acestor procese, sau poate chiar permite într-o anumită măsură să fie scoase la iveală și interesele reale, adeseori ascunse, ale forțelor politice care dirijau aceste procese istorice.

Cu ajutorul specialiștilor veniți din afara republicii au fost formate și completate o serie de colective și uniuni de creație în domeniul artelor.

În ansamblu, însă, elementele de cultură promovate de specialiștii veniți de prin alte părți erau puțin înțelese de populația băștinașă. Totodată instituțiile de artă, unde majoritatea o alcătuiau acești specialiști, aveau menirea de a deservi în primul rând capitala republicii și orașele mai mari, în care predomina aceeași populație venită din afara republicii. Iar rezultatul evident al "ajutorului frățesc" și, fără îndoială, interesul vital al forțelor politice dominante în această perioadă a fost instaurarea monopolului din partea elementului nebăștinaș asupra tuturor sferelor de activitate spirituală și ideologică în noua republică sovietică.

Realmente, documentele mărturisesc că sosirea masivă a unor asemenea specialiști din afara republicii, mai ales pe parcursul anilor 40–50, a dus la o desnaționalizare intensă a instituțiilor de învățământ și în special a organelor de conducere din acest domeniu.

Astfel, în martie 1953, din cei 9 lucrători ai aparatului Direcției de conducere a artelor de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. numai un singur angajat – președintele acestei Direcții (mecanic după specialitate) era român ("moldovean"). Toți inspectorii superiori, sub controlul cărora se aflau instituțiile de artă plastică, teatrale, muzicale și de arte frumoase erau de naționalitate rusă⁷. Din 72 de lucrători din așa-zisa "nomenclatură", adică din cei care se aflau în posturi de răspundere la instituțiile subordonate acestei Direcții (directorii teatrelor, filarmonicii și instituțiilor de învățământ, precum și adjuncții lor, regizorii, maiestrii de balet, conducătorii artistici ai colectivelor de creație, pictorii, șefii de catedre de la Conservator și contabilii-șefi), numai 9 erau de naționalitate români ("moldoveni")⁸. În continuare numărul băștinașilor angajați în diferite funcții în cadrul organului central de stat care dirija procesele culturale în Moldova Sovietică – Ministerul culturii (din 1953),

a crescut într-o anumită măsură, rămânând, însă, nesatisfăcător și alcătuiind spre sfârșitul anului 1970¹ doar 30 la sută (15 lucrători din 50)⁹.

Mai mult chiar, unii dintre specialiștii sosiți cărora li se încredințau funcții de răspundere în aparatul de conducere, se dovedea că nu erau nici un fel de specialiști și nici studii corespunzătoare nu aveau. De exemplu, inspectorul superior, șef al secției personal la Direcția de arte, rus de naționalitate, avea doar studii medii și specialitatea de dactilograf¹⁰.

În cazul când în diferite domenii ale artelor era mare lipsă de cadre naționale, când din afara republicii continua un val imens de asemenea specialiști, când aceștea din urmă dețineau deja monopolul în instituțiile de artă și organele de conducere în domeniul dat, o misiune de importanță deosebită pentru destinele culturii noastre revenea pregătirii cadrelor calificate în general și a celor naționale în mod special în instituțiile de profil din republică.

Așa-numitul dezgheț politic de la sfârșitul anilor 50 și începutul anilor 60 din U.R.S.S. a lărgit limitele posibilităților pentru această activitate. Au fost editați clasicii literaturii naționale, care fapt a dat un puternic imbold dramaturgiei și activității teatrale. A fost înfăptuită reforma ortografică, care a stimulat dezvoltarea limbii, literaturii și culturii naționale. În acești ani au apărut un șir întreg de noi organizații și instituții de cultură și artă. (Studioul de televiziune "Moldova-film", Teatrul dramatic din or. Bălți, Teatrul de operă și balet, Teatrul pentru tineret "Luceafărul" ș.a.) care au îmbogățit considerabil viața artistică din republică și care în același timp făcea și mai stringentă necesitatea pregătirii cadrelor de profil.

Crearea unor noi instituții de cultură și artă a pus la ordinea de zi și mai acut problema pregătirii specialiștilor de înaltă calificare pentru toate sferile de creație artistică, întrucât nivelul instructiv și profesional al cadrelor în instituțiile de artă continuă în această perioadă să rămână considerabil în urma cerințelor timpului, Astfel în colectivele artistice din republică spre sfârșitul anilor 50 o bună parte din cadrele de creație aveau o pregătire profesională destul de joasă. Se simțea în deosebi lipsa specialiștilor cu studii superioare. În 1960, de exemplu, mai mult de 40% din lucrătorii de creație ai teatrelor și filarmonicii din Moldova (323 din 745) nu aveau studii speciale¹¹. În teatrele dramatice din 253 de lucrători de creație și de conducere în anul dat numai 49 aveau terminate instituții superioare de învățământ¹². Nu ajungeau artiști, regizori, pedagogi, critici în domeniul teatrului și muzicii, de activitatea cărora în mare măsură depindea nivelul activității colectivelor de creație. În 1962 numai necesitatea Ministerului culturii în specialiști pentru diferite domenii ale artelor alcătuiă 392 persoane cu studii superioare și 1553 persoane cu studii medii de specialitate¹³.

În condițiile date o bună parte din cadrele necesare erau pregătite prin intermediul studiilor formate pe lângă colectivele artistice²

¹După anul 1970 din formele statistice, aprobate pentru instituțiile de cultură și artă din R.S.S.M., a fost omisă componența națională a cadrelor.

²Prin această metodă în anii 1957-1962, de exemplu, au fost pregătiți 38 specialiști pentru ansamblul popular de dansuri "Joc", 31 - pentru capela corală "Doina", 26 - pentru teatrul dramatic din or. Bălți. În 1962 funcționează astfel de studii pe lângă teatrul "Luceafărul" (18 oameni), ansamblul de dansuri populare "Joc" (38 oameni), teatrul dramatic "A.P.Cehov" (25 oameni) și studioul pentru capela corală "Doina" (20 oameni). Trupa teatrului "Licurici" în

Această cale de pregătire a specialiștilor a satisfăcut, însă, doar într-o anumită măsură necesitățile colectivelor, pe când rolul de frunte revenea, fără îndoială, instituțiilor de învățământ din republică.

În acest sens vom menționa, în primul rând, rolul Conservatorului moldovenesc de stat (din 1957 – Conservatorul “Gavriil Muzicescu”). Înființat în 1940, el și-a reînceput activitatea în republică după terminarea ostilităților militare pe teritoriul Moldovei, în anul 1944, prin înmatricularea a 11 abiturienți la specialitățile “pian”, “vocal” și “instrumente pentru orchestră”. Pe parcursul a trei ani numărul abiturienților înscriși la Conservator a crescut simțitor, numărând în anii 1945, 1946 și 1947, respectiv, 65, 60 și 57 persoane³.

Formarea la intersecția anilor 50–60 a unor noi instituții de artă, împreună cu deschiderea în anul de învățământ 1958/59 a secției serale (ea funcționează în decurs de zece ani) și a secției fără frecvență au condiționat o creștere esențială a numărului de studenți care-și făceau studiile la specialitățile conservatorului, indicele în cauză ajungând în anul de învățământ 1962/63 până la 392 persoane. În 1963 Conservatorul a fost reorganizat în Institut de Arte. Au fost deschise secția de muzică și pedagogie, menirea căreia era pregătirea conferențiarilor pentru școlile muzicale, secția de pregătire a actorilor pentru teatrul de comedie, precum și secția (din 1966 – facultatea) de pregătire a lucrătorilor de înaltă calificare pentru instituțiile de iluminare culturală din republică.

Odată cu transformarea Conservatorului în Institut de Arte a fost mărit în continuare și contingentul studenților înscriși. În anul de învățământ 1965/66 în Institutul de Arte învățau 525, iar peste un an – 690 persoane. Deși creșterea sesizată în a doua jumătate a anilor 60, precum și în următorii ani în cadrul acestui Institut a fost datorată mai ales lărgirii în continuare a facultății de iluminare culturală, a sporit simțitor și numărul de studenți care-și făceau studiile la specialitățile tradiționale ale Conservatorului (pian, instrumente cu coarde, de suflat, populare, canto, dirijarea corului, teoria muzicii, componistica).

În 1984 în baza specialităților respective de la Institutul de Arte este reconstituit Conservatorul de Stat ca instituție de învățământ aparte, după care se sesizează o nouă creștere a indicelui dat, numărul noilor înscriși ridicându-se peste 100 persoane anual. În ansamblu numărul studenților la secția de zi și fără frecvență la specialitățile Conservatorului sporește de la 392 persoane în 1962 până la 533 persoane în 1984 și 674 persoane în 1990.

În total în perioada anilor 1944–1990 în cadrul Conservatorului și Institutului de Arte, după cum mărturisesc datele din Tabelul Nr. 1, au fost

această perioadă la fel se completa aproape numai pe baza pregătirii oamenilor din rândul colectivelor artistice de amatori.

³Pentru economie de spațiu, aici și în continuare, autorul nu va indica trimiteri la izvoare pentru unele cifre concrete care caracterizează activitatea instituțiilor de învățământ în domeniul artei, cum ar fi numărul abiturienților înmatriculați, numărul studenților care-și făceau studiile în aceste instituții în anumite perioade, repartizarea lor după naționalitate, numărul persoanelor care au absolvit instituțiile respective etc. Aceste cifre în toate cazurile sunt selectate din dările de seamă statistice anuale ale instituțiilor de învățământ respective (f. 2 NC, f. 3 NC) pe întreaga perioadă de cercetare (1944–1990), toate fără excepții fiind examinate de autor.

pregătiți 2799 specialiști de calificare superioară în domeniul artei muzicale, activitatea lor constituind un factor important în evoluția culturii muzicale și afirmarea artei muzicale profesioniste în republică. Printre absolvenții acestor instituții sunt eminenți maieștri care au atins mari înălțimi în valorificarea și propagarea culturii muzicale naționale, dintre care menționăm pe M.Bieșu, E.Doga, V.Zagorschi, V.Garștea, P.Botezat, M.Munteanu, T.Zgureanu, V.Savițcaia, S.Rotaru ș.a.

Tabelul Nr. 1

**PREGĂTIREA SPECIALIȘTILOR ÎN INSTITUȚIILE DE
ÎNVĂȚĂMÂNT
SUPERIOR ȘI MEDIU DE SPECIALITATE
DIN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII 1944-1990
(SECȚIILE STAȚIONAR, SERALĂ ȘI FĂRĂ FRECVENȚĂ)***

DENUMIREA INSTITUȚIILOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI A SPECIALIȘTILOR	NUMĂRUL SPECIALIȘ- TILOR
I. 1. CONSERVATORUL (INSTITUTUL DE ARTE) ÎN TOTAL	5569
<i>Inclusiv:</i>	
a) specialiști de profil muzical	2799
b) actori de dramă și cinema	150
c) lucrători pentru casele de cultură	2593
d) specialiști în domeniul artelor plastice	27
II. 1. ȘCOALA REPUBLICANĂ DE MUZICĂ "ȘTEFAN NEAGA" ÎN TOTAL	5368
<i>Inclusiv:</i>	
a) specialiști de profil muzical	5138
b) artiști pentru ansamblurile de dansuri populare	184
c) artiști de balet	46
2. ȘCOALA DE MUZICĂ DIN or. SLOBOZIA (TIRASPOL)	
specialiști de profil muzical	1962
3. ȘCOALA DE MUZICĂ DIN or. BĂLȚI	
specialiști de profil muzical	1641
4. ȘCOALA REPUBLICANĂ DE ARTE PLASTICE	
specialiști în domeniul artelor plastice	2061
ÎN TOTAL în școlile de muzică au fost pregătiți specialiști cu studii medii de specialitate în domeniul artelor	11032
inclusiv, specialiști de profil muzical	8741

TOTAL GENERAL al numărului de specialiști pregătiți în instituțiile superioare și medii de specialitate în domeniul artelor	16601
inclusiv, specialiști de profil muzical	11540

*Calcululele aparțin autorului și sunt efectuate pe baza dărilor de seamă statistice anuale ale instituțiilor de învățământ nominalizate din anii 1944–1990 (formele Nr. NC–2, Nr. NC–3).

În total în perioada anilor 1944–1990 în cadrul Conservatorului și Institutului de Arte, după cum mărturisesc datele din Tabelul Nr. 1, au fost pregătiți 2799 specialiști de calificare superioară în domeniul artei muzicale, activitatea lor constituind un factor important în evoluția culturii muzicale și afirmarea artei muzicale profesioniste în republică. Printre absolvenții acestor instituții sunt eminenti maieștri care au atins mari înălțimi în valorificarea și propagarea culturii muzicale naționale, dintre care menționăm pe M.Bieșu, E.Doga, V.Zagorschi, V.Garștea, P.Botezat, M.Munteanu, T.Zgureanu, V.Savițaia, S.Rotaru ș.a.

Este momentul să menționăm și contribuția școlii muzicale medii speciale internat “Eugeniu Coca” înființată la Chișinău în octombrie 1944 (din 1990 – liceul muzical “Ciprian Porumbescu”), care pe parcurs de patru decenii a servit drept bază pentru pregătirea viitorilor studenți ai Conservatorului. Pe lângă obiectele de cultură generală la școala aceasta se predau un șir de discipline speciale: pian, instrumente cu coarde, de suflat, populare, teoria muzicii, coreografie. În total de la înființare și până în 1985 școala dată a fost absolvită de peste 800 de elevi¹⁴, mulți dintre care și-au continuat cu succes studiile la Conservatoriul de stat (Institutul de Arte) din republică și la instituțiile de învățământ superior de profil muzical din fosta U.R.S.S.

În cadrul Conservatorului (Institutului de Arte) a fost organizată, deși într-o proporție mult mai mică, și pregătirea cadrelor de înaltă calificare în domeniul artei teatrale. Date fiind mari necesitățile instituțiilor teatrale în cadre calificate trei ani la rând, 1958–1960, a fost organizată admiterea abiturienților la specialitatea “actori de dramă și cinema”, câte 14–15 persoane anual. În 1961 admiterea la specialitatea dată a fost anulată ca fiind reînnoită în anul de învățământ 1965/66 în cadrul Institutului de Arte, prin înmatricularea unui grup de 16 abiturienți.

În continuare frecvența admiterii și organizarea procesului de învățământ la specialitatea în cauză a fost condiționată de existența bazei materiale de instruire, în special a spațiului de învățământ, de prezența cadrelor de profesori în domeniul artei teatrale și de necesitatea completării instituțiilor teatrale din republică cu cadre de actori. Interferența factorilor numiți a determinat admiterea în anii 70 (1970, 1973, 1975, 1978 și 1980) la specialitate a cinci grupe de abiturienți a câte 25 persoane, după care urmează o nouă pauză pe o perioadă de opt ani. Începând cu anul de învățământ 1988/89 a fost iarăși reînnoită admiterea la această specialitate, înmatriculându-se anual grupe în număr de peste 20 persoane. În anul de învățământ 1989/90 a fost organizată o grupă de teatrologie, din 8 persoane, iar în 1990/91 – o grupă de regizori de teatru dramatic, din 5 persoane. În total în perioada de cercetare în cadrul

Conservatorului și Institutului de Arte au fost pregătiți 150 actori de dramă și cinema (*vezi Tabelul Nr. I*), pe baza cărora au fost completate o bună parte din colectivele teatrale din republică.

Începând cu anul 1966 în cadrul Institutului de Arte a fost organizată *pregătirea cadrelor de calificare înaltă pentru casele de cultură*, în această direcție fiind depuse mari eforturi. În anii 70 la specialitatea dată erau admiși circa jumătate din numărul total al abiturienților înmatriculați în Institut, iar în anii 80 mai mult de jumătate. În total până la sfârșitul perioadei de cercetare (anul 1990) în instituția dată au fost pregătiți 2593 de asemenea specialiști (*vezi Tabelul Nr. I*).

Însă eficiența eforturilor depuse în pregătirea acestor cadre a fost minimă. Pe de o parte, nivelul de instruire (conform cerințelor înaintate pentru organizatorii colectivelor de artiști) nu permitea totdeauna folosirea acestor cadre în calitate de lucrători ai colectivelor artistice profesionale; pe de altă parte, majoritatea absolvenților pregătiți la specialitatea dată din cauza condițiilor de muncă puțin ademenitoare în casele de cultură, salariului relativ mic și reitingului jos al profesiei respective ori nu se angajau deloc în câmpul muncii conform specialității, ori părăseau locul de muncă după o perioadă de lucru, recalificându-se și angajându-se în alte activități. Drept rezultat, în anul 1990 în cadrul Ministerului culturii din republică erau angajați doar 490 specialiști¹⁵ de înaltă calificare de profilul vizat, deși până atunci numai în cadrul Institutului de Arte, după cum s-a menționat mai sus, au fost pregătiți peste 2590 de asemenea specialiști. Adică, conform specialității au fost angajați în câmpul muncii doar a cincea parte din numărul total al acestor cadre, pentru pregătirea cărora au fost consumate resursele considerabile materiale și intelectuale ale republicii.

În perioada de cercetare în republică au fost depuse anumite eforturi în *pregătirea specialiștilor de calificare medie pentru colectivele de interpreți, formațiunile de artiști amatori, precum și pedagogi pentru școlile primare de muzică pentru copii*. Rolul principal în această muncă îi aparține școlii muzicale din or. Chișinău înființate la 6 aprilie 1945 (din 1955 poartă numele lui Ștefan Neaga; din 1991 – colegiul republican de muzică “Șt. Neaga”). Peste un an după înființare aici își făceau studiile la diferite specialități muzicale (pian, instrumente cu coarde, instrumente de suflat și percuție, instrumente populare, dirijarea corală, canto și teoria muzicii) 142 elevi. Pe parcursul întregii perioade de cercetare numărul elevilor în școala dată a crescut din an în an, atingând în anul de învățământ 1990/91 cifra de 1045 persoane. Iar în total de la înființare și până în anul 1990 școala a pregătit 5368 specialiști, inclusiv 5138 – de profil muzical (*vezi Tabelul Nr. I*), mulți dintre care la fel au devenit artiști emeriți și artiști ai poporului, laureați ai premiilor de stat, ai concursurilor republicane și internaționale.

Pentru satisfacerea necesităților crescânde de cadre calificate de profilul muzical în raioanele din sudul republicii în februarie 1959 a fost înființată școala muzicală în orașelul Slobozia (în 1971 transferată în or. Tiraspol), din 1991 – colegiul republican de muzică din or. Tiraspol. Numărul elevilor care-și făceau studiile la școala dată a crescut de la 141 persoane în anul de învățământ 1959/60 până la 308 persoane în anul 1990/91. Iar în total în perioada sa de

activitate de peste 30 ani aici au fost pregătiți 1962 specialiști în domeniul artei muzicale (vezi Tabelul Nr. 1).

În 1969 a fost deschisă o nouă școală muzicală în or. Bălți (din 1991 – colegiul republican de muzică) pentru pregătirea specialiștilor de profil muzical în raioanele din nordul și, parțial, din centrul republicii. Începând cu anul 1982/83 capătă profil de Școală muzicală pedagogică cu pregătirea elevilor atât la specialitățile tradiționale pentru școlile muzicale, cât și la specialitățile “educație muzicală” și “educație muzicală în instituțiile preșcolare”. Numărul elevilor din școala dată crește de la 83 persoane în anul înființării până la 509 în anul de învățământ 1985/86, după care observăm o scădere a acestui indice până la 406 persoane în anul de învățământ 1990/91. În total în decurs de 21 ani de activitate în instituția dată au fost pregătiți 1641 specialiști de profil muzical (vezi Tabelul nr. 1).

Astfel, în perioada de cercetare în Republica Moldova au fost create și au activat 4 școli muzicale care aveau menirea de a pregăti cadre de muzicieni cu studii medii de specialitate, în total fiind pregătiți 8513 de astfel de specialiști (vezi Tabelul Nr 1).

O mare însemnătate în dezvoltarea culturii și artei, în educația estetică a oamenilor a avut-o *pregătirea cadrelor în domeniul artelor plastice*. În pregătirea lor un rol hotărâtor l-a jucat Școala republicană de arte din or. Chișinău, înființată încă în 1887 (din 1940 poartă numele “I.E.Repin”), transformată în 1991 în colegiul de arte plastice “Alexandru Plămădeală”. Școala în cauză și-a reînceput activitatea la Chișinău în 1944 cu 23 elevi, iar peste un an numărul elevilor alcătuia deja 119 persoane. În general, însă, contingentul elevilor care-și făceau studiile la școala dată în perioada de cercetare a crescut relativ lent. Abia la sfârșitul anilor 50 numărul elevilor depășește cifra de două sute, iar începând cu anul de învățământ 1982/83 – de trei sute persoane. În anul de învățământ 1990/91 la școală își făceau studiile 293 persoane. În total în perioada de cercetare (1944–1990) în școala dată au fost pregătiți 2061 specialiști în diferite domenii ale artelor plastice (vezi Tabelul Nr. 1), mulți din absolvenții școlii devenind mai apoi renumiți maiestri în domeniul artelor frumoase, recunoscuți nu numai în Republica Moldova, ci și peste hotarele ei. Printre acestea menționăm pe A.Șciusev, P.Șelingovschii, L.Grigorașenco, M.Grecu, I.Vieru, C.Cobizeva, E.Romanescu, V.Rusu-Ciobanu, N.Bahcevan, M.Burea, R.Ocușco, M.Petric, G.Sainciuc, V.Hămuraru ș.a.

De fapt, până în a doua jumătate a anilor 70 această școală a fost unica instituție de învățământ mediu de specialitate din republică în domeniul artelor plastice. În anul 1978 a mai fost creată o asemenea instituție – școala medie specială-internat de arte plastice din Chișinău (din 1990 – liceul republican de arte plastice “I.Vieru”), având ca destinație de bază pregătirea viitorilor abiturienți ai instituțiilor superioare în domeniul respectiv. În a doua jumătate a anilor 80 în școala nominalizată își făceau studiile anual peste 120 persoane, iar în total din 1978 până în 1990 școala a fost absolvită de 204 tineri, o bună parte dintre care au susținut cu succes examenele la facultatea de arte plastice a Institutului de Arte (deschisă în 1984) și la alte instituții superioare de profil de peste hotarele republicii.

Dacă vom confrunța numărul specialiștilor pregătiți în republică în domeniul artelor plastice (2061) cu numărul respectiv al specialiștilor de profil muzical (8513), vom sesiza un decalaj esențial în defavoarea primelor.

Acest decalaj este și mai esențial *la pregătirea cadrelor în domeniul artei coreografice*. Pregătirea acestora a fost începută în anul de învățământ 1952/53 la școala muzicală "Șt. Neaga" din Chișinău prin admiterea unui grup de abiturienți la specialitatea "artiști pentru ansambluri de dansuri populare" în număr de 16 persoane. Admiterea la specialitatea dată a continuat cu unele întreruperi până în anul 1961, drept rezultat fiind inaugurarea respectivă a nouă grupe de absolvenți, în total 117 persoane, în baza cărora a fost completată trupa ansamblului de dansuri populare "Joc" și alte colective de dansuri și trupe teatrale din republică.

În 1961, odată cu trecerea școlii în subordonarea Comitetului de învățământ superior și mediu de specialitate din republică, admiterea la coreografie a fost anulată sub motiv că nu corespunde profilului acestei instituții de învățământ. Deși în 1962 școala trece din nou în subordonarea Ministerului culturii, în pofida deficitului acut de cadre în domeniul artei coreografice, admiterea la specialitatea în cauză n-a fost reînnoită timp de mai mulți ani. De fiecare dată când problema era pusă la ordinea zilei de către Ministerul culturii factorii de decizie (Guvernul, Comitetul de planificare și Ministerul finanțelor) reluau discuția despre necesitatea și posibilitatea deschiderii în republică a unei instituții speciale de învățământ pentru pregătirea cadrelor coreografice. În viitoarea instituție se preconiza pregătirea la două specialități: "artiști pentru ansambluri de dansuri populare" și "artiști de balet", ultimii pentru a completa trupa coreografică a Teatrului de operă și balet și pentru a organiza colective de artiști amatori în domeniul dat. Însă o astfel de instituție specială de învățământ n-a fost creată nici până azi. Prin urmare în republică n-au fost create condiții favorabile pentru pregătirea unui număr suficient de cadre calificate în domeniul artei coreografice, iar necesitățile colectivelor artistice și instituțiilor de arte din republică în asemenea cadre erau satisfăcute în mare măsură pe baza invitării specialiștilor din afara republicii (îndeosebi pentru completarea trupei coreografice a Teatrului de operă și balet), prin trimiterea la învățătură a tinerilor noștri în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate din fosta U.R.S.S., precum și prin intermediul organizării școlilor (studiourilor) pe lângă colectivele de creație artistice (pe lângă ansamblul de dansuri populare "Joc", de exemplu, un astfel de studiu funcționa aproape permanent).

Admiterea abiturienților la specialitatea "artist pentru ansambluri de dansuri populare" în cadrul școlii muzicale republicane "Șt. Neaga" a fost reînnoită abia peste 16 ani, în anul de învățământ 1978/79. Din acest moment și până la sfârșitul anilor 80 (anul de învățământ 1990/91) la specialitatea în cauză au fost înmatriculate, cu unele întreruperi, șase grupe de abiturienți în număr de 170 persoane și inaugurate trei grupe de absolvenți în număr de 73 persoane. Iar în total în perioada de cercetare indicată deja la școala de muzică au fost pregătiți 184 artiști pentru ansamblurile de dansuri populare (*vezi Tabelul Nr. 1*).

Tot în anul de învățământ 1978/79 în cadrul acestei școli a fost înmatriculată și prima grupă (nu prea mare, din șase persoane) de abiturienți la

specialitatea "artiști de balet". După o întrerupere de șase ani, cauzată de lipsa profesorilor calificați în domeniul dat, în 1985 a început din nou pregătirea cadrelor la specialitatea vizată, în a doua jumătate a anilor 80 fiind înmatriculate 134 persoane și inaugurate 6 grupe de absolvenți în număr de 46 persoane (vezi *Tabelul Nr. 1*).

În total, deci, în perioada de cercetare vizată în cadrul școlii muzicale "Șt. Neaga" au fost pregătiți 230 specialiști în domeniul artei coreografice, dintre care 184, după cum a fost menționat, cu specializarea "artist pentru ansamblurile de dansuri populare" și 46 – cu specializarea "artiști de balet".

Analiza materialului expus în prima parte a studiului ne permite să conchidem că, începând cu sfârșitul anilor 50, în republică au fost întreprinse unele măsuri în vederea pregătirii cadrelor calificate în domeniul culturii artistice. În conformitate cu necesitățile crescânde ale instituțiilor de arte a fost mărit esențial contingentul studenților și elevilor la toate instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate de profil și, respectiv, a crescut, deși foarte neuniform, numărul specialiștilor pregătiți în diferite domenii ale artelor. În total din 1944 până în 1990 în republică au fost pregătiți 16601 de astfel de specialiști, inclusiv 5569 cu studii superioare și 11032 cu studii medii de specialitate (vezi *Tabelul Nr. 1*), fapt care a permis nu numai de a completa instituțiile de artă cu absolvenți din numărul celor mai talentați ai instituțiilor de învățământ respective, dar și a îndestula în bună parte cerințele crescânde în cadre de pedagogi condiționate de creșterea intensă în republică a școlilor muzicale și de artă plastică pentru copii.

În ansamblu analiza datelor generale crează, la prima vedere, o impresie satisfăcătoare despre îndeplinirea cu succes de către instituțiile de învățământ în domeniul artelor și, în special al artei muzicale, a misiunii nobile de creare a potențialului intelectual și uman, care urma apoi să fie pus la baza dezvoltării culturii artistice în Republica Moldova.

Această impresie, însă, devine imediat alta dacă analizăm rolul instituțiilor date în pregătirea cadrelor naționale, cărora le aparține rolul decisiv în crearea și sporirea valorilor spirituale autentice ale neamului. (Acest aspect al problemei este abordat în partea a doua a studiului; vezi *Revista de Istorie, numărul următor*).

SUMMARY

Although in 1944-1990 there were trained in Moldova thousands of specialists in the sphere of culture (predominantly music), the fact was not truly beneficial for the Moldovan national culture, as the overwhelming majority of the graduates did not belong to the indigenous nationality. This and other drawbacks in respective cadres training contributed to a great extent to the process of stagnation and crisis in all the spheres of artistic creation in the MSSR.

NOTE

¹ И.И.Попружная, *Кишиневский Государственный Университет*. Кишинев, 1971; I.I.Bircă, *Intelectualitatea Moldovei Sovietice (pregătirea cadrelor de specialiști în*

R.S.S.Moldovenească). Chișinău, 1971; Н.Б.Петровская, З.А.Федько, *Интеллигенция Молдавской ССР (1940-1975)*. Кишинев, 1980

² К.Бронич, *Развитие социалистической культуры в Молдавии после XX съезда КПСС*. Кишинев, 1963; *Культурное строительство в Советской Молдавии*. Кишинев, 1974; Gh.I.Eremei, *Noile orizonturi ale culturii moldovenești*. Chișinău, 1977; *Великий Октябрь и расцвет социалистической культуры в Молдавии*. Кишинев, 1977; А.Антониук, *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии (опыт партийного руководства)*. Кишинев, 1984; *Строительство социалистической культуры в Молдавии*. Кишинев, 1987 г. ș.a.

³ *Vezi*: А.М.Тăрану, *Istoriografia națională imperativ al timpului // Revista de Istorie a Moldovei*, 1992, Nr. 1, p. 3-8.

⁴ *Arhiva națională a Republicii Moldova* (în continuare - A.N.R.M.), fondul (f) 3047, registrul (reg.) I, unitatea de păstrare (un. p.) 76, p. 30.

⁵ *Ibidem*, f. 2906, reg. 1, un. p. 216, pag. 11-14.

⁶ Calculele aparțin autorului, efectuate pe baza datelor biografice ale membrilor Uniunii compozitorilor din Moldova publicate în lucrarea: *Compozitorii și muzicologii Moldovei*. Chișinău, 1979 (în l. rusă).

⁷ A.N.R.M., f. 3047, reg. 1, un. p. 76, p. 10

⁸ *Ibidem*, p. 9

⁹ *Ibidem*, f. 3011, reg. 10, un. p. 373, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, f. 3047, reg. 1 un. p. 76, p. 10.

¹¹ *Ibidem*, f. 3011, reg. 3. un. p. 137, p. 31-32.

¹² *Ibidem*,

¹³ *Ibidem*, un. p. 135, p. 82, 22.

¹⁴ *Literatura și Arta Moldovei. Enciclopedie*. Vol. 2. Chișinău, 1986, p.443

¹⁵ *Arhiva curentă a Ministerului culturii al Republicii Moldova*. Darea de seamă despre numărul și componența specialiștilor cu studii superioare în cadrul Ministerului culturii al Republicii Moldova pe anul 1990.

Vladimir Tcaci

TRATATUL DE PACE DE LA KUCIUK-KAINARGI ȘI IMPORTANȚA LUI PENTRU PRINCIPATELE ROMÂNE

Tratatul de pace, încheiat între Imperiul rus și cel otoman la 10 (21) iulie 1774 la Kuciuk-Kainargi, constituie un important jalon în istoria Moldovei și Țării Românești. El a prezentat un moment inaugural al unor războaie agresive și victorioase ale Rusiei împotriva Înaltei Porți, care i-au adus dreptul de a se amesteca în politica Principatelor. Totodată, un șir de stipulații incluse în tratat la insistența Rusiei (în baza cărora au fost emise de sultan mai multe hotărâri) care urmăreau scopurile geopolitice ale țarismului în Principate și Europa de sud-est, au contribuit în același timp la crearea unor condiții politice și economice mai prielnice pentru un proces de modernizare în cele mai multe domenii ale societății românești.

În istoriografia română Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi a fost analizat mai mult sub o formă generalizatoare în lucrările de sinteză privind istoria românilor și în unele cercetări monografice¹. O analiză mai detaliată a urmărilor acestei păci a fost prezentată în câteva studii speciale editate în perioada postbelică. Dacă în lucrările editate în primii ani postbelici accentul principal era pus pe importanța stipulațiilor tratatului în procesul limitării suzeranității otomane², apoi în cele editate în anii 70–80 mai mult se analizează consecințele nefaste ale influenței protectorate ruse în Principate³.

Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi a fost cercetat și în istoriografia rusă și sovietică, apoi și în cea rusă contemporană. Scopul principal al investigațiilor era de a demonstra succesele militare și diplomatice ale Imperiului rus în Europa de Sud-Est, care urmăreau scopul de a "elibera popoarele subjugate de turci", și de a prezenta într-o lumină favorabilă politica protectorate a țarismului în Principate⁴.

Pentru o apreciere justă a semnificației Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi referitor la Principatele Române o anumită importanță o poate avea analiza circumstanțelor încheierii acestei păci, precum și a evoluției conținutului stipulațiilor referitoare la Principate din momentul înaintării lor de către delegația rusă la Congresul de pace de la București (care a precedat actul încheierii păcii) și până la introducerea lor în textul final al tratatului. La Congresul de pace de la București s-au pus de fapt bazele Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi.

Eșecul Congresului de pace de la București a făcut ca operațiile militare să fie reluate. A.M.Obreskov vedea singurul mijloc de a încheia pacea în obținerea unor noi victorii de către armata rusă. "Toată speranța e în Luminăția Voastră" – scria el lui P.A.Rumeanțev. Flota rusă a obținut în luna martie 1773 câteva victorii în golful Patras și lângă Damieta. În asemenea condiții Ecaterina a II-a și frații Orlov reactualizează ideea unei ofensive asupra Istanbulului⁵. P.A.Rumeanțev a primit ordin să treacă pe malul drept al Dunării și să atace principalele forțe ale otomanilor. Trupele rusești în luna mai au ocupat localitatea Turtucaia, apoi în iunie au atacat Silistra, dar au fost nevoite să se retragă pe malul stâng. În legătură cu aceasta P.A.Rumeanțev îi comunică lui A.M.Obreskov: "Drumul spre Constantinopol nu-i așa de larg și nici așa de ușor, cum din când în când își închipuie"⁶, – e clar la cine se făcea aluzie. P.A.Rumeanțev transmitea la S.Petersburg care au fost motivele retragerii⁷. Alte operațiuni militare în acel an așa și n-au fost întreprinse.

Situația internă a Rusiei era dificilă, în septembrie 1773 izbucnește Războiul țărănesc sub conducerea lui E.Pugaciov⁸. Răscoala a cuprins guberniile de est ale Rusiei (Orenburg, Permi, Simbirse), apoi cele din Ural, și tot așa pericolul înainta spre inima țării. În ianuarie 1774 E.Pugaciov era urmat de circa 30000 de răsculați⁹, aceasta constituia o forță solidă și un pericol mare pentru guvernul țarist. În multe regiuni, cu precădere în cele din sud-vest și centru ale Rusiei, bântuia epidemia de pestă¹⁰, cu urmări grave pentru populație¹¹. Astfel, asupra rezultatului final al războiului a început să exercite o influență tot mai mare și factorul intern. În situația complicată creată la 14 februarie 1774 Ecaterina a II-a s-a hotărât a-l împuternici pe P.A.Rumeanțev să încheie pacea. În așa fel în "mâinile" lui se aflau acum și armata, și negocierile de pace. Cronica lui Dionisie Eclesiarhul cu referire la aceasta relatează: "... au

scris feltmarșului (P.A.Rumeanțev – *V.T.*) să facă pace cu turcii și ce va putea să ia de la turcii să ia...¹².

Imperiul otoman de asemenea trecea printr-o situație internă grea. În luna ianuarie 1774 a murit sultanul Mustafa al III-lea. Sultan devine fratele acestuia Abdul Hamad I (1774–1789), care până atunci a dus o viață liniștită la palat și n-a fost pregătit pentru soluționarea problemelor de stat. De aceea sultanul i-a încredințat marelui vizir Muhsin-zade să negocieze și să încheie pacea cu Rusia.

De rând cu înfrângerile pe uscat și retragerea forțată pe malul drept al Dunărei, armata otomană a suferit eșec și pe mare. După catastrofa turcilor de la Cesma (24–26/VI/1770), flota rusă domină în Mările Mediterană și Egee. Marinarii ruși au cucerit 20 de insule¹³ din aceste mări, după aceea grosul flotei ruse a fost concentrat în portul Auza de pe insula Paros. A fost instaurată blocada Dardanelor, se ducea o luptă activă împotriva cetăților și a porturilor turcești de pe coasta Mării Egee, s-au întreprins peste 60 de operații de debarcare¹⁴. Flota rusă a distrus sau a capturat 265 nave de comerț. Au mai fost reținute 300 nave ale țărilor neutre ce transportau diferite mărfuri pentru Poarta otomană¹⁵. În urma acestor acțiuni s-a înrăutățit aprovizionarea Istanbulului și nu numai, cu alimente, în deosebi, cu grâu. Imperiul otoman a fost rupt de asemenea surse de aprovizionare cum erau Principatele Române¹⁶, Grecia ș.a. Egiptul¹⁷ și Siria singure i-au refuzat ajutorul. La sfârșitul anului 1768 Ali bei¹⁸, cârmuitorul Egiptului, s-a declarat independent față de Istanbul și astfel Egiptul înceta să-i dea ajutor în războiul contra Rusiei (în perioada din 1768–1773, cât timp Egiptul a fost condus de Ali bei)¹⁹. Chiar mai mult, în primăvara anului 1771 a făcut legătură cu Alexei Orlov și îi propunea să încheie o alianță cu Rusia²⁰. Deși alianța n-a fost încheiată, flota rusă i-a acordat ajutor lui Ali bei în lupta sa împotriva otomanilor.

Pilda lui Ali bei a urmat-o și Dagher Omar din Siria, în 1772. În legătură cu aceasta consulul francez din Alep comunica Parisului că victoriile rapide ale moscoviților sunt principala cauză a răscoalelor din provinciile Imperiului otoman²¹. Dagher Omar de asemenea a apelat la ajutorul lui Alexei Orlov, care l-a și sprijinit²². Astfel, vedem că aprovizionarea Porții otomane cu alimente s-a redus considerabil și nici ajutor militar nu mai primea atâta. Însă cu toate acestea, Istanbulul refuza să îndeplinească cerințele Rusiei și să semneze pacea.

Atunci P.A.Rumeanțev în mai 1774 ordona oștirilor să treacă Dunărea. Pe teritoriul Bulgariei acestea obțin un șir de victorii. La 9 iunie otomanii au suferit o înfrângere distrugătoare lângă localitatea Kozludui, după care oștirile ruse s-au îndreptat spre Șumla (Șumen). Aici era dizlocat marele vizir cu o armată de numai 1000 de ostași. La 17 iunie, când trupele ruse se aflau deja la 5 verste de oraș, marele vizir trimite lui P.A.Rumeanțev un mesaj cu propunerea de a încheia un armistițiu. Acesta îi răspundea: “De congres, cu atât mai mult de armistițiu, eu nu pot și nici nu vreau să aud. Luminăția Voastră cunoaște ultima noastră dorință: dacă doriți să ne împăcăm, trimiteți plenipotențieri ca să încheiem (pacea – *V.T.*), da nu să discutăm principalele articole, despre care atât de mult s-a tratat. Atâta timp cât aceste principale clauze nu vor fi confirmate, acțiunile armatei nu vor înceta²³. Astfel, după noile victorii obținute Rusia țaristă avea superioritate totală și ea dicta condițiile de pace. În asemenea împrejurări marele vizir a fost nevoit să cedeze

și a trimis pentru negocieri doi plenipotențiarți – Ibrahim Minub, reis-efendi²⁴, și Ahmed Vasif, istoriograf oficial al Imperiului otoman²⁵.

Din partea Rusiei convorbirile au fost conduse de principele N.V.Repnin (din componența delegației mai făceau parte S.R.Voronțov și P.V.Zavadovskii). Pe lângă cartierul rus se afla și A.A.Bezborodko, responsabil de paza obiectelor prețioase cu care trebuiau să fie “cumpărați” (corupți) plenipotențiarții otomani. (În următorul război ruso-otoman din anii 1787–1791/92 A.A.Bezborodko în numele delegației ruse a semnat Tratatul de pace de la Iași, folosind multe procedee aplicate de P.A.Rumeanțev și N.V.Repnin la Kuciuk-Kainargi). P.A.Rumeanțev coordona acțiunile delegației. El de la bun început a înaintat condiția ca tratatul de pace să fie încheiat pe data de 10 iulie. Această dată a fost aleasă nu întâmplător: cu 63 de ani în urmă, după campania nereușită de la Prut, Petru I a fost nevoit să semneze o pace dezavantajoasă pentru Rusia, iar acum P.A.Rumeanțev dorea să ia revanșa.

Semnarea păcii s-a produs într-un pavilion, special amenajat, lângă comandamentul superior al armatei ruse și totodată nu departe de localitatea bulgară Kuciuk-Kainargi. Ceremonia semnării a avut loc în ziua de 10 iulie (21 – stil nou) la ora 19.00. Tratatul a fost semnat: din partea Rusiei și de principele N.V.Repnin, iar din partea Porții otomane – de Ibrahim Munib, reis-efendi, și Ahmed Vasif, istoriograf oficial al Porții.

Pentru a face o analiză a acestui tratat și a-i da o anumită apreciere vizavi de însemnătatea lui pentru Principatele Române, credem că în primul rând se cere o comparare cu prevederile Congresului de pace de la București. Principatele Române erau vizate doar în articolul XVI al tratatului, compus din 10 puncte. Punctul 8 stipula: “Poarta promite să uzeze de aceasta cu toată omenia și să le primească (haraciul Țărilor Române – *V.T.*) prin intermediul trimișilor care vor veni din doi în doi ani...”²⁶, pe când la Congresul de pace de la București se propunea: “a primi (haraciul – *V.T.*) în același mod, cum plătește Republica Raguză o dată la 3 ani”²⁷. La Kuciuk-Kainargi a fost făcut un pas înapoi în această problemă.

Același lucru îl desprindem și din punctul al 9-lea, care prevedea: “Poarta îngăduie domnitorilor acestor două state să aibă pe lângă ea un însărcinat cu afaceri, ales dintre creștinii comunității grecești...”²⁸. În condițiile înaintate însă la București trimisul Principatelor era nu un ales “dintre creștinii comunității grecești”, ci un “consul național, așa cum i se permite Republicii Raguză...”²⁹.

Condițiile de pace discutate la Congresul de la București au fost întocmite în cea mai mare parte sub influența cerințelor boierilor din Principate, cu care A.M.Obreskov a avut cele mai strânse legături³⁰. A fost ales “modelul raguzan”, credem noi, mai cu seamă din două motive. Primul – un asemenea precedent era deja și Poarta otomană putea mai ușor să accepte, căci nu i se împunea ceva nou și necunoscut. Al doilea – “modelul raguzan” însemna pentru Principate un statut juridic internațional mai avansat, ceea ce de fapt și urmăreau boierii băștinași. La Kuciuk-Kainargi, însă, delegația rusă nu mai insistă asupra acestui model.

În afară de aceste inadvertențe constatăm că în Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi nu a fost inclus un punct întreg dintre cele discutate la București – cel referitor la acordarea domniei pe viață lui Grigore Al.Ghica. S-

ar părea, la prima vedere, aceasta este o scăpare lipsită de mare importanță. În realitate, însă, punctul dat are o semnificație deosebită și excluderea lui oglindește pe cât se poate de convingător adevăratele interese politice manifestate de părțile beligerante în Principatele Române. Să le urmărim.

Mai întâi, ce însemna pentru Moldova această revendicare. Boierii moldoveni, printr-un șir de propuneri înaintate, în general cereau desemnarea domnitorilor din rândul băștinașilor. Dacă, însă, despre aceasta acum nu se vorbea, atunci era binevenită măcar numirea domnitorului pe viață, fie și a lui Grigore Al. Ghica. În felul acesta Moldova mai făcea un pas spre slăbirea dominației otomane asupra sa. Adică Poarta pierdea dreptul de a numi și a mazili domnitorul. De aceea lipsa punctului respectiv în tratat a stârnit multe discuții în rândurile boierilor băștinași. Dar tocmai din acest considerent – recunoașterea printr-un tratat internațional a domniei pe viață în Moldova (adică prin moștenire) și slăbirea, astfel, a influenței asupra acestei țări – a constituit principalul motiv pentru care Poarta otomană era împotriva includerii unui asemenea punct în condițiile păcii. Mai era de fapt încă un motiv – Grigore Al. Ghica devenea domnitor la propunerea Rusiei și, deci, el putea să promoveze o politică pro-rusă.

Să urmărim, în sfârșit, și poziția Rusiei, care înaintase inițial această revendicare, iar acum s-a dezis de ea. Din ce cauze diplomația rusă a cedat la această etapă? Da, era graba Rusiei de a termina războiul, impusă de situația internă grea ce se crease prin declanșarea Războiului țărănesc sub conducerea lui E. Pugaciov. Da, Rusia și-a atins într-un fel scopul său – a ieșit la Marea Neagră (a primit cetățile-port Eni-Kale, Kinburn și Kerci în Crimeea); hanatul din Crimeea a fost declarat independent, însă prin garnizoanele militare ruse lăsate în cele trei fortărețe controlul asupra Crimeei avea să-l aibă de fapt Rusia; a căpătat libera navigație în Marea Neagră a flotei comerciale. Și în sfârșit, mai încercăm să găsim o circumstanță atenuantă în favoarea unei cedări nevoite, a punctului amintit, și nu numai: Da, odată cu terminarea războiului pe Rusia n-o mai interesau Principatele ca furnizor de furaj și produse alimentare pentru trupele ei, și, deci, nici soarta de viitor a acestor țări n-o mai interesa, de aceea putea să cedeze în asemenea probleme.

Paradoxul, însă, am conchide noi, constă în faptul că Rusia a cedat în problema dată tocmai fiindcă era preocupată mult de aceste țări, numai că nu de soarta lor propriu-zisă, ci de interesele ei aici. Și ne demonstrează acest adevăr un alt paradox – chiar același caz cu Grigore Al. Ghica. Deși prin tratat Rusia nu a cerut domnie pe viață pentru Grigore Al. Ghica, după aceasta ca domnitor totuși îl dorește. Îl dorește fiindcă el era de orientare filorusă, iar acum, când în urma împărțirii Poloniei (la 1772) Rusia obținuse pământuri și se apropiase de Moldova, în fruntea acestei țări era binevenit un om al său, ca Grigore Al. Ghica. Rusia nu dorea acum un domnitor pe viață în scaunul Moldovei. Menținând și în continuare caracterul temporar al domniilor în Moldova, adică limitarea lor în timp, Rusia, ca și Poarta otomană, se îngrijeau să-și păstreze și posibilitățile de a interveni și a influența în această țară. Iar tradiția deja de peste o jumătate de secol de a numi în scaunul Moldovei greci fanarioți alimenta și mai mult speranțele ei, deoarece unii dintre aceștia erau filoruși.

În continuare vom încerca o analiză mai amănunțită a articolului XVI, care cuprinde un șir de probleme ce ne-ar interesa. Chiar în preambulul articolului se spunea: "Imperiul Rusiei restituie Sublimei Porți întreaga Basarabie cu Akkerman, Chilia, Ismail și cu târgurile și satele și tot ce cuprinde această provincie, după cum îi restituie și fortăreața Bender. Tot astfel, Imperiul Rusiei restituie Sublimei Porți cele două principate ale Valahiei și Moldovei..."³¹. Cu alte cuvinte, aici pentru prima dată într-un tratat internațional, semnat de Poarta otomană și Rusia țaristă, Basarabia este tratată ca o "provincie" deosebită față de Moldova, iar "fortăreața Bender"³² – față de Basarabia.

Această opțiune a fost apoi preluată de istoriografia rusă și sovietică. De exemplu, în 1990 A.A.Nikiforov, arhivist la Arhiva politice externe a Rusiei, referindu-se la conținutul preambulului, după ce citează doar propoziția despre Basarabia, sublinia: "Și numai după aceasta se vorbea despre întoarcerea ambelor principate sultanului turc, după îndeplinirea anumitor condiții..."³³. Cu alte cuvinte, despre Basarabia se vorbește ca despre ceva cu totul deosebit de Țările Române. Aici se întrezăresc tendințele de a îndreptați anexarea Basarabiei.

Astfel, diplomația țaristă comitea, iar istoriografia rusă continuă, evident, un fals cras, în totală contradicție cu realitatea istorică. Se ignora deliberat de Rusia (care au fost cerințele băștinașilor le-am analizat mai înainte și Rusia le cunoștea, ele n-au fost de a sfârteca țara) faptul că Basarabia făcea parte integrantă din Principatul Moldova, care la rândul său era vasalul Porții otomane. I.Pop, specialist în dreptul internațional, în recentul său studiu subliniază că: "Basarabia a fost parte integrantă, organică, fără nici o specificare, fără nici o organizare teritorial-administrativă ce i-ar fi conferit cea mai mică autonomie politică față de celelalte zone din Moldova"³⁴. Scopul diplomației țariste era ca printr-un tratat internațional să delimiteze Basarabia de Moldova, astfel concepând un precedent, recunoscut oficial de Poarta otomană.

Rusia țaristă, care a dorit anexarea Principatelor Române, însă nu i-a reușit, acum recurge la strategia "pașilor mărunți". Diplomația rusă încearcă să-și asigure în cazul unui nou conflict cu Imperiul otoman, anexarea pentru început cel puțin a unei părți din Principate. Ochiul a fost pus pe teritoriile de est ale Moldovei, care erau cele mai apropiate de hotarele Rusiei. De aceea se încearcă a pune în uz, printr-un tratat internațional bilateral, teza, la prima vedere nevinovată, că Basarabia este o "provincie" separată de Moldova. Spre încetățenire în limbajul diplomatic în Tratatul de pace de la Iași (1791) asupra acestei teze se insistă din nou. În articolul al IV-lea al acestui tratat a fost înscris că se: "... restituie Sublimei Porți Basarabia cucerită de armatele rusești cu orașele fortificate Bender, Akkerman, Chilia și Ismail, ca și târgurile și satele cuprinse în această provincie"³⁵. Este numai o singură deosebire, și anume: Benderul (Tighina) e tratat ca parte componentă a Basarabiei. Următorul pas al Rusiei în problema Basarabiei, cel din 1812, i-a și adus rezultatul râvnit: conform Păcii de la București aceasta a fost încorporată de Imperiul rus³⁶. Astfel, numai peste patru decenii, teza lansată de diplomația rusă a dat roade.

Un alt punct al tratatului final cu adânci implicații în problema cercetată de noi, reglementa drepturile locuitorilor din Principate. Printre altele punctul al 8-lea prevedea pentru ei dreptul de "a se folosi de aceleași privilegii de care au beneficiat ei în perioada sultanului Mehmed al IV-lea, prea iubitul tată al Maiestății sale sultanului"³⁷. Astfel, în loc de a folosi "modelul raguzan" destul de binevenit s-a introdus această clauză destul de confuză.

În istoriografie au fost expuse diferite puncte de vedere referitor la apariția acestei stipulații în tratatul final de pace. C. Giurescu la începutul secolului a înaintat ipoteza că aceasta se datorează cerințelor boierilor din Moldova³⁸, însă ca argument nu s-a adus nici o mărturie documentară. Istoricul Al. Vianu e de părere că această clauză introdusă în tratat s-a făcut la cererea Rusiei, dar în grabă s-a redactat greșit Mehmed al IV-lea în loc de Mehmed al II-lea (1451–1481)³⁹, în timpul căruia din 1455 Țara Moldovei a început să plătească tribut Porții otomane, și că despre aceasta ar fi fost informat și P.A. Rumeanțev⁴⁰. Cercetătoarea rusă L.E. Semionova susține că reprezentanții ruși împuterniciți pentru a încheia pacea, neștiind exact de care perioadă țin privilegiile ce le-au cerut boierii autohtoni din Principate, ca să le fie întoarse, înaintate Rusiei în diferite memorii, au cerut, la rândul lor, pentru români privilegiile de care au beneficiat ei în timpurile lui Mehmed al IV-lea⁴¹. E greu de crezut, că diplomații ruși în timp de un an și patru luni de zile, cât a trecut de la Congresul de pace de la București, unde această clauză a fost înaintată pentru prima dată⁴², să nu fi lămurit acest lucru. Mai ales după ce am văzut cum A.M. Obreskov, la Congresul de la București dacă nu-i era clar ceva, apela la consultațiile lui P.A. Rumeanțev, adică nu lăsa lucruri neclare.

Noi, însă, la rândul nostru, nu ne vom limita la susținerea unui sau altui punct de vedere expus mai sus. Mai cu folos ni se pare să încercăm a face unele generalizări.

Prima generalizare. Noi suntem convinși că și diplomația rusă în general, și în special împuterniciții ei care au negociat condițiile de pace, și chiar P.A. Rumeanțev care coordona mersul tratatelor, cunoșteau doleanțele locuitorilor băștinași și privilegiile de care s-au bucurat Principatele când au acceptat suzeranitatea Porții. Credem că era vorba de perioada sultanului Mehmed al II-lea (1451–1481). Această afirmație a noastră este confirmată și de conținutul textului rusesc al hătișerifulor⁴³ emise de sultanul Abdul-Hamid în luna decembrie 1774, cu privire la recunoașterea privilegiilor Principatelor. În numele sultanului se anunța că Principatele Române din nou se vor bucura de "toate avantajele și privilegiile, de care se foloseau în timpul Luminății sale de glorioasă amintire a strămoșului meu Mehmed"⁴⁴. E adevărat, că Mehmed al II-lea e un strămoș în a zecea generație. În afară de acești doi, a mai fost sultan și Mehmed al III-lea (1595–1603) care îi este tot strămoș.

A doua. Trebuie să ne amintim că Rusia căuta să semneze cât mai repede pacea, iar Poarta otomană se opunea mult. De aceea diplomația rusă pentru a adormi cumva vigilența turcilor și a atenua semnificația unor articole importante, a introdus în tratat un șir de chestiuni secundare. Și în cele din urmă i-a reușit să propună și să semneze un tratat destul de încurcat.

În această ordine de idei am putea admite, într-o anumită măsură, că și inadvertența cu Mehmed al II-lea și Mehmed al IV-lea, de care s-a vorbit mai sus, se înscrie în jocul diplomatic premeditat al diplomației țariste.

A treia. Rusia era interesată să susțină cerințele boierilor din Principate sau poate și mai interesată să pară că le susține, așa cum a putut s-o facă printr-o revendicare confuză și practic irealizabilă, iar în schimb își asigură sprijinul Principatelor într-un eventual conflict armat cu otomanii.

A patra. Prin introducerea acestei clauze, fie și confuze cum era, într-un tratat internațional bilateral, se dădea, totuși, o lovitură puternică sistemului de dominație otomană. Poarta recunoștea în felul acesta că relațiile sale cu vasalii, de până la perioada turco-fanariotă, erau superioare și sunt acum preferențiale.

Și, în sfârșit, a cincea generalizare. Într-un fel sau altul, și Poarta otomană, și Rusia țaristă recunoșteau prin această revendicare că Principatele sau "închinat" de bună voie Istanbulului și că atunci, la început, au fost negociate anumite condiții, "privilegii". Iar împreună aceste circumstanțe confirmă într-o anumită măsură existența unor înțelegeri, sau tratate, de "închinare" a țării Porții otomane, și totodată, statutul juridico-politic de vasalitate al Moldovei sub turci⁴⁵.

Alte două puncte din articolul al XVI-lea și anume 2 și 4, se referă la problemele religioase. În punctul 4, spre exemplu, foarte concis se spunea ca Poarta: "Să aibă față de clerici stima deosebită pe care situația lor o impune"⁴⁶. Prin aceasta, credem că diplomația rusă nu numai că lua apărarea reprezentanților clerului, care au susținut acțiunile Rusiei, dar se și îngrijea pentru a avea aceeași susținere și cu alte ocazii. Punctul al 2-lea prevedea ca otomanii: "Să nu împiedice câtuși de puțin exercitarea liberă a religiei creștine și să nu pună nici un obstacol în construirea de noi biserici și în repararea celor vechi, după cum s-a stabilit mai înainte"⁴⁷. Prin aceste două revendicări Rusia confirma în ochii lumii misiunea declarată la începutul războiului: că va lupta împotriva "păgânilor" și îi va ajuta pe creștini.

Credem că în urma semnării păcii finale, Rusia țaristă a obținut recunoașterea internațională a doctrinei sale și a rolului său de mesia în orient. Doctrina religioasă a sa – de întrajutorare a creștinilor ortodocși – se va transforma în continuare într-un important factor de influență asupra relațiilor politice și internaționale din sud-estul Europei. Apoi, acest paravan religios al adevăratelor interese ale Rusiei era dictat și de factorii de ordin intern: în imaginea poporului rus, dvorenimei ruse, imagine bazată pe tradițiile feudale, ajutorul coreligionarilor era datoria obligatorie a fiecărui țar și cel care îndeplinea cu succes datoria, putea să se aștepte la popularitate în popor și la susținere din partea dvorenimei⁴⁸. Astfel, Rusia își va realiza încă mult timp planurile sale expansioniste față de Principatele Române sub masca de eliberator al creștinilor de sub jugul "păgân". Aceasta o va face până la Tratatul de pace de la Paris (1856), când Rusiei i s-a luat "dreptul" acesta⁴⁹.

În sfârșit, punctul al 10-lea stipula: "Poarta consimte de asemenea că, după cum o vor cere împrejurările în aceste principate (Moldova și Țara Românească – *V.T.*), miniștrii (ambasadorii – *V.T.*) curții imperiale ai Rusiei care își au reședința pe lângă ea să poată vorbi în favoarea lor făgăduiește a-i asculta cu toată considerația..."⁵⁰. Credem că punctul dat este cel mai neclar din toate cele zece câte alcătuiesc articolul XVI. Stipulația aceasta va fi interpretată diferit de părțile semnatare, stârnind cele mai controversate discuții.

Practic, această revendicare însemna protectoratul Rusiei asupra Principatelor. De acum înainte, timp de peste un secol, soarta Principatelor se va afla,

în cea mai mare măsură, nu numai în "măinile" Porții otomane, dar și ale Rusiei țariste. Cedarea făcută de Poartă în tratatul de pace în favoarea Rusiei, era de fapt o consecință a înfrângerilor distrugătoare suferite de ea pe câmpul de luptă. Acest punct, al 10-lea, rămâne, prin consecințele sale în istorie, cel mai important.

Vom mai aminti aici încă o stipulație, deși ea nu se referea direct la Principate, și anume articolul al XI-lea. El prevedea că: "Sublima Poartă permite aflarea consulilor și vice-consulilor, unde Imperiul Rusiei va crede de cuviință, care vor fi admirați și respectați la egal ca alți consuli ai țărilor prietene...⁵¹. Deci, Rusia ca și alte mari puteri: Franța și Anglia, capătă dreptul de a deschide consulate în provinciile sau țările ce se aflau sub dominația Porții. Cu toate că consulatele oficial trebuiau să contribuie la îmbunătățirea comerțului rus, de fapt ele erau folosite în scopuri politice și vor deveni o filieră sigură și convenabilă de a stabili legături directe cu populația locală. Astfel, Rusia își mărea puterea de influență în aceste țări.

Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi a constituit un evident jalon și în "problema orientală", și în soarta românilor, și în politica Rusiei.

Prin semnarea păcii, Ecaterina a II-a a realizat visul lui Petru I de a obține ieșire la Marea Neagră. Tratatul final a evidențiat și mai mult, că Rusia e o forță în ascensiune, pe când Poarta otomană se află în cădere ce se manifesta și economic, și militar, și politic. Factorul "rusesc" va juca în continuare un rol esențial în cadrul "problemei orientale"⁵², care, după noi, își ia începutul aici odată cu semnarea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Crezându-se protectoare a Principatelor, Rusia tot mai mult se va amesteca în treburile acestora. Contradicțiile acute între Rusia și Austria, aceasta din urmă ajutată de Prusia, împotrivirea dârză a Porții nu le-a permis Principatelor să-și recapete independența, însă, în virtutea tratatului, relațiile dintre Principate și Poarta otomană se cer reglementate de normele dreptului internațional, norme cu caracter convențional, cu drepturi și obligații reciproce ale părților semnatare. Totodată trebuie observat că datorită stipulațiilor Tratatului de la Kuciuk-Kainargi Rusia putea interveni pe lângă Poartă în toate problemele care făceau obiectul relațiilor dintre ea și Principate. Deci, Rusia și-a confirmat o poziție de superioritate față de celelalte mari puteri europene în soarta de viitor a Principatelor Române. Echilibrul de forțe din această zonă s-a schimbat în folosul Rusiei, aceasta o va îngrijora pe Austria.

Deși Ecaterina a II-a nu și-a realizat scopul său de a cuceri Istanbulul și astfel de a fi stăpână pe strâmtori, totuși, conform stipulației articolului XI al Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, Rusia capătă dreptul de circulație liberă a vaselor sale comerciale prin strâmtori, în ambele direcții, ca "și în apele navigabile ale râului Dunăre"⁵³. Aceasta îi va aduce la etapa dată un avantaj în lupta pentru înaintarea la gurile Dunărei⁵⁴ și în Balcani.

Însă, hegemonia asupra Principatelor, Rusia urma s-o dispute, în primul rând, tot cu Poarta otomană, ce nu dorea să cedeze.

După cum am arătat mai sus, reprezentanții boierilor ștau adresat Rusiei de a interveni în favoarea Principatelor, aceasta a fost o năzuință, credem, ușor de înțeles. Ei își dădeau seama de faptul că Rusia putea contracara influența otomană și să-i ajute la dobândirea independenței de sub dominația otomană⁵⁵. Din stipulațiile tratatului se vede însă clar că diplomația țaristă, de fapt

guvernul țarist, nu se prea îngrijea de confirmarea drepturilor istorice ale românilor, ci urmărea în primul rând propriile sale interese expansioniste. Acest adevăr a zdruncinat mai târziu sentimentele de încredere, de sinceritate, de simpatie față de Rusia, ce s-au manifestat în Principate în anii 60–80. Însă, după Tratatul de pace de la Iași (1791/1792) aceste sentimente s-au schimbat, în cea mai mare parte, în suspiciune și teamă.

Articolul III al acestui ultim tratat prevedea: "cele două părți contractante au căzut amândouă de acord și stipulează prin prezentul tratat că Nistru va urma linia de demarcare între Sublima Poartă și Imperiul Rusiei...". Astfel, vedem că tăvălugul rusesc a ajuns la hotarele de est ale Moldovei. În 1793 are loc cea de a doua împărțire a Poloniei: între Austria, Prusia și Rusia. Moldova devenea vecina a trei imperii: habsburgic, otoman și rus. Boierii băștinași, care vor deveni avangarda luptei pentru emanciparea națională, după aceste două evenimente, cu repercusiuni asupra Moldovei, au înțeles că fiecare mare putere vecină urmărește de fapt propriile sale interese. Soarta Țărilor Române în mare parte va fi hotărâtă în viitor nu prin argumentarea forței dreptului, ci prin dreptul forței.

A.D.Xenopol sublinia că "prin acest tratat (de la Kuciuk-Kainargi – V.T.), dobândit atât prin izbânzile armatelor moscovite, cât și prin corupția celor însărcinați din partea Turciei pentru încheierea lui, împărăția otomană primea o lovitură din care nu se mai putu ridica"⁵⁶.

Unul din cei mai buni cunoscători contemporani ai problemei orientale, istoricul englez M.S.Anderson, referitor la Pacea de la Kuciuk-Kainargi sublinia, că ea impunea turcilor "condiții umilitoare și dezastruoase"⁵⁷.

Prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi chestiunea Principatelor devine o problemă internațională. În perioada imediat următoare, ele vor ocupa un loc tot mai însemnat în relațiile internaționale din sud-estul Europei. Soarta lor va fi, în primul rând, în "mâinile" Imperiului otoman și cel rus, dar hotărâri decisive se vor lua în dependență de conjunctura internațională la momentul corespunzător.

SUMMARY

Following a series of brilliant victories in the 1768-74 war, in the course of the 1772-1773 negotiations, Russia was able to impose upon Turkey some of the local boyars' demands as to a change in the political and legal status of the Romanian Principalities. However, Art. XVI of the 1774 Peace Treaty contained much more modest provisions as regards the Romanian States. It was the Eastern Question that emerged at Kuchuk-Kainarge, and Russia was not interested in the Romanian States' consolidation which could become an obstacle on its drive to the Balkans.

NOTE

¹ A.D.Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*. Ed. III, Vol. IX, p. 118 și 141; N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. VII, Buc. 1938. C.Giurescu, D.Giurescu, *Istoria Românilor din cele*

mai vechi timpuri și până astăzi. Buc. 1975; *Istoria poporului român. Sub red. acad. A. Oțetea*. Buc. 1970. ș.a.

² M.M. Alexandru-Dersea, **Rolul hatîșerifulor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774–1802)**. // *Studii. Revistă de istorie*, 1958, Nr. 6; Al.Vianu, **Cu privire la haitîșerifulurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774** // *Romanoslavica*, Vol.V, 1962.

³ V.Ciobanu, **La granița a trei imperii**. Iași, 1985; L.Boicu, **Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)**. Iași, 1986. С.Г. Дружинина, *Кучук–Кайнарджийский мир*. М. 1955; Н.Мохов, *Молдавия эпохи феудализма*. Кишинев, 1964; *Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней*. М., 1987; Ю.А.Петросян, *Османская империя, могущество и гибель*. М., 1990.

⁴ **Arhiva Politiciei externe a Rusiei (AVPR) Relațiile Rusiei cu Turcia (RRT)**, d. 1766, a. 1773, fila 128.

⁵ E.I.Drujinina, **op. cit.**, p. 219; П.В.Перминов, *Посол III класса (А.М.Обресков)*. М., 1992, с. 267.

⁶ *Cit. după*: P.V.Perminov, **op. cit.**, p. 268.

⁷ P.A.Rumeantsev menționa: "... боль во мне душевная не может исчезнуть, с которой приступить я был принужден на обратный переход за Дунай, не находя возможности достигнуть больших предположений. Злословия недоброхотов, избежать бы не можно, в которую бы пору не случилась обратная наша переправа, ибо твердой ноги своей мы там удержать не могли по неимению пропитания". // *Р.А.Румеанцев, Документы*. Т.П. Б., 1953, с. 663.

În acest context e necesar de menționat importanța considerabilă pe care au avut-o Principatele Române în aprovizionarea trupelor ruse cu furaje și alimente. Practic, toate cădeau pe spatele populației băștinașe, care în această perioadă sărăcise mult. *Unele detalii vezi*: D.M.Dragnev, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец ХУП – начало ХІХ вв.)*. Кишинев, 1975, с. 57, 68–69, 79, 85–86, 98, 154.

⁸ *Pentru detalii vezi: Крестьянская война в России в 1773–1775 годах. Восстание Пугачева*. Ленинград, 1966.

⁹ А.И. Андрущенко, *Пугачевское восстание и Кучук-Кайнарджийский мир* // *Вопросы военной истории России ХУШ и первая половина ХІХ веков*. М., 1969, с. 340.

¹⁰ *Vezi unele studii ce se referă la epidemia de ciumă ce a izbucnit la Moscova*: А.И. Брикнер, *О чуме в Москве 1771 года*. // *Русский вестник*, 1884, № 9–10; П.К.Алефиченко, *Чумной бунт в Москве в 1771 г.* // *Вопросы истории*, 1947, № 4.

¹¹ La 10 decembrie 1773, Ecaterina a Pța îi scria lui Sievers: "Аvem de doi ani ciumă în inima imperiului, acum am, la frontierele sale, o ciumă politică ce ne dă de gândit..." *Cit. după*: Н.Тroyat, *Catherine la Grande*. P., 1977 (am folosit traducerea română). București, 1992. P. 233.

¹² Dionisie Eclesiarhul, **Хронограф (1764–1815)**. *Transcrierea după original, studiu introductiv de D.Balașa și N.Stoicescu*. București, 1987, p. 36

¹³ E.И.Дружинина, **200-летие Кючук-Кайнарджийского мира** // *Etudes Balkaniques*, 1975. Nr. 2, p. 87.

¹⁴ *История русской армии и флота*. Т. 8. М., 1912, с. 62–65.

¹⁵ В.А.Золотарев, И.А.Козлов *Российский военный флот на Черном Море и Восточном Средиземноморье*. М., 1989, с. 30.

¹⁶ *Detalii vezi*: M.M.Alexandrescu-Dersea, **Contributions a l'etude de l'approvisionnement en ble de Constantinople au XVIII-e siecle**. // *Studia et Acta Orientalia*. Vol. I, 1958; Constantin C.Giurescu, **Probleme controversate în istoriografia română**. București, 1977, p. 111–122.

¹⁷ П.В. Перминов *Три эпизода из истории русско-арабских связей в 18 веке* // *Азия и Африка сегодня*, 1987, №7,8,9.

- ¹⁹ Mehmed Mustafa A. *Istoria turcilor*. București, 1976, p. 284.
- ²⁰ Ali bei în scrisoarea sa către Alexei Orlov își manifestă: "желание заключить вечный мир союз с ее Императорским Величеством и противится совокупно против их неприятеля, предлагая ему, графу А. Орлову, снабжать его флот и войско всякими съестными припасами и деньгами, если он будет иметь в них недостаток". - П.В.Перминов, *Отзвуки Чесмы // Улыбка сфинкса*. М., 1991, с. 182-183.
- ²¹ F. Charles-Roux, *Les echelles de Syrie et de Palestine en XVIII siecle*. P., 1928, p. 104-105.
- ²² P.V.Perminov, *op. cit.*, p. 187-200; W. Persen, *The Russian Occupation of Beirut, 1772-1773*. // *Journal of the Royal Central Asian Society*. Vol. 42. July-Oct., 1955, p. 279-290.
- ²³ П.АюРумянцев. Документы. Т.П. с. 758-759.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 762.
- ²⁵ *Detalii despre activitatea lui Ahmed Vasif, vezi: Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. Vol. III. Întocmit de Mustafa A.Mehmed*. București, 1980, p. 285-286.
- ²⁶ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratatate. Prefața și alcătuirea de Ion Eremia*. Chișinău, 1992, p. 262.
- ²⁷ Textul proiectului Tratatului de pace de la București, *vezi Anexa Nr. 1: Е.И.Дружинина. Кучюк-Кайнарджийский мир*, с. 345.
- ²⁸ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratatate*, p. 262.
- ²⁹ Е.И.Дружинина, *op. cit.*, anexa Nr.1, p. 345.
- ³⁰ *Etudes Balkaniques*, 1975. Nr. 2. p. 88.
- ³¹ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratatate*, p. 261.
- ³² În perioada războiului, după ce la 16 septembrie 1770 Benderul a fost ocupat de trupele rusești, era separat de restul țării, guvernarea lui era înfăptuită de un comandant rus. *Vezi: L.T.Boga, A doua ocupație rusă a Țărilor Române*. Chișinău, 1930, p. 36-38. Referitor la această lucrare sunt necesare câteva precizări. Lucrarea este compusă din două capitole: *Războiul ruso-turc de la 1769-74* (pag. 3-9). La sfârșitul compartimentului e semnat L.T.B.; *Arhiva Ministerului de Justiție din Moscova. Dosarele moldovenesti și muntenești (1769-1774)*, (pag. 10-61). Acest compartiment este articolul tradus din limba rusă, scris de colaboratorul acestei arhive N.Iac.Tokarev. L.T.Boga la pag. 61 indică că e traducere, însă nu arată autorul și denumirea articolului, comunică numai de unde s-a făcut traducerea. Deci, autorul compartimentului al II-lea e arhivistul rus N.Tokarev. Unele detalii referitor la activitatea lui Leon T.Boga (născut la 16-1-1886, în Macedonia) în Basarabia în perioada interbelică și la lucrările sale. *Vezi: Iu.Colesnic, Speranța nu moare niciodată. // Flux*, 1995, Nr. 22, p. 7.
- ³³ А.А.Никифоров, *Русско-румынские отношения и формирование границы // Военно-исторический журнал*, 1990, № 12, с. 4.
- ³⁴ I.Pop, *Basarabia din nou la răscruce*. Buc., 1995, p. 193
- ³⁵ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratatate*, p. 288.
- ³⁶ Detalii vezi în lucrările apărute: I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București*. Chișinău, 1992; P.Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional (1806-1920)*. București, 1993; Iftene Pop, *op. cit.*
- ³⁷ Е.И.Дружинина. *Кучюк-Кайнарджийский мир*, с. 345.
- ³⁸ Constantin Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*. București, 1908, p. 28-30.
- ³⁹ Al.Vianu, *Cu privire la hatîșerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*. // *Romanoslavica*. Vol. V, 1962, p. 122-123.
- ⁴⁰ *Ibidem*
- ⁴¹ Л.Е.Семенова, *Отношения Дунайских княжеств с Османской империей // Новая и новейшая история*, 1986, № 5, с. 74-75.
- ⁴² Е.И.Дружинина, *op. cit.*, anexa Nr. 1, p. 345.
- ⁴³ Pentru detalii, vezi: M.M.Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatîșerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774-1802)* // *Studii. Revistă de istorie*, 1958, Nr. 6, p. 101-121; Idem, *Lorigine des khatti serif de privilege des Principautes roumaines. //*

Nouvelles études d'histoire. Vol. VI, București, 1980, p. 251–263; Al. Vianu, *op. cit.*, p. 121–128.

⁴⁴ *Военный архив графа П.А.Румянцева–Задунайского // Чтения ОИДР*. Кн. 1 Отд. II, М., 1886, с. 51–61.

⁴⁵ La acest capitol este o literatură destul de bogată ce reflectă două puncte de vedere diferite: I: care susține că “capitulațiile” sau tratatele au existat. *Vezi*: M.Maxim, “**Capitulațiile**” în istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu. // *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*. București, 1984, p. 68–118; M.Maxim, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta otomană*. // *Revista de istorie*, 1987, Nr. 2, p. 157–172; Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI: ficțiune politică și realitate istorică*. // *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*. Cluj-Napoca, 1982, p. 93–106. Întru confirmare a acestei teze c și tratatul încheiat în 1458 de Poarta otomană și Republica Ragusa, originalul publicat, *vezi*: B.Nedeljovic, *Dubrovačko-turski ugovor ot 23 oktobra 1458 g.* // *Zbornik Filozofskoga fakulteta*. X–1, Beograd, 1970, s. 363–392; I.Mitic, *Dubrovačka drzava u medunarodnoj zajednici ot 1358 do 1815*. Zagreb, 1988, s. 19–20.

Al II-lea neagă existența “capitulațiilor” sau a tratatelor între Poarta otomană și Principate. *Vezi*: L.E.Semionova, *op.cit.*, p. 65–79; Idem, // *Resumes des communications et rapports des responsables*. Sofia, 1989, p. 40–42.

⁴⁶ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858*. *Tratate*, p. 262.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 261.

⁴⁸ И.С.Достян, *Значение Кучук-Кайнаржийского договора 1774 г. В политике России на Балканах конца ХУШ и ХІХ вв.* // *Etudes Balkaniques*, 1975, Nr. 2, p. 102–103.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858*. *Tratate*, p. 262.

⁵¹ E.I.Drujinina, *op. cit.*, (*Textul Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, anexa Nr. 3*, p. 352–353)

⁵² *Vezi*: Восточный вопрос во внешней политике России конец ХУШ –начало ХІХ в. ., М., 1978; M.S.Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*. London, 1966. O analiză a istoriografiei occidentale referitor la “chestiunea orientală” // *Românii în istoria universală*. Vol. II/1. Iași, 1987, p. 405–408.

⁵³ E.I. Drujinina, *op. cit.*, anexa Nr. 3, p. 353.

⁵⁴ “Nutrind permanent dorința de a pune mâna pe strămtori, guvernul țarist avea nevoie de gurile Dunării, deoarece dominarea acestora i-ar fi asigurat mai ușor supremația în Marea Neagră și ar fi însemnat o poartă deschisă spre Balcani”. // C.Leptiuc și I.Leptiuc, *Dunărea în istoria poporului român*. București, 1972, p. 32.

⁵⁵ Ideea eliberării Moldovei de sub dominația otomană cu ajutorul militar al unei puteri străine este mult mai veche. Încă Miron Costin, de exemplu, considera că o asemenea putere eliberatoare putea fi Polonia. Dimitrie Cantemir, la rândul său, era convins că în general pentru toți creștinii supuși Imperiului otoman, dar mai ales pentru români unica speranță de a fi salvați era Rusia.

⁵⁶ A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Ed. III, Vol. IX, p. 140.

⁵⁷ M.S.Anderson, *op. cit.*

COMUNICĂRI

Veaceslav Stăvilă

ASPECTE PRIVIND DEZORGANIZAREA ECONOMIEI BASARABIEI ÎN TIMPUL CELEI DE-A DOUA CONFLAGRAȚII MONDIALE.

Este greșit să se afirme că problema în cauză nu i-a preocupat până acum pe istorici. Dimpotrivă, istoriografia sovietică respectivă (căci ei îi aparține partea leului din lucrări) se axa anume pe acest aspect. Toate investigațiile, însă, păcătuiau prin unilateralitate, deoarece tindeau să demonstreze că fenomenele negative ce s-au produs în economia Basarabiei de atunci se datorau în exclusivitate administrației românești și viceversa când era vorba de situația sub bolșevici. Doar câteva exemple. D.Taban a "descoperit" că din cauza administrației românești în 1939-40 industria basarabeană "nu numai că nu se dezvoltă, ci degradează"; drept "argument" a folosit faptul că în a doua jumătate a lui 1939 în regiune se exploata doar 40% din capacitatea uleiinițelor¹. Pentru a releva "progresul" obținut de sovietici în 1940-41, A.Lazarev a efectuat comparații cu nivelul industriei ținutului din anii 1912-1913². Din intenția de a camufla realizările autorităților românești în 1941-1944, istoricul P.Șornicov a suprapus situației din 1943 pe cea din 1939, constatând, bineînțeles, degradare³, pe care a explicat-o prin "politica de exploatare, jaf și distrugere a autorităților române și germane"⁴.

Investigațiile întreprinse de noi atestă că în perioada celui de-al doilea război mondial agricultura și industria basarabeană au fost dezorganizate, înregistrând o scădere a majorității indicilor de trei ori: 1) în ajunul evacuării provinciei de către autoritățile românești (septembrie 1939 - iunie 1940); 2) la retragerea sovieticilor în iulie 1941, și 3) la reocuparea regiunii de către U.R.S.S. în primăvara și vara lui 1944.

Iată cum s-au manifestat aceste diminuări cantitative asupra principalelor specii de animale:

Tabelul Nr. 1⁵

ȘEPTELUL DIN BASARABIA (1940–1945)

Anul	cabaline		bovine		ovine		porcine	
	capete	%	capete	%	capete	%	capete	%
1940, ianuarie	546877	100	611808	100	2000000	100	500000	100
1940, iunie*	407118	74,4	451161	73,7	1666417	83,3	259839	52,0
1941, ianuarie*	421223	77,0	565698	92,5	1822823	91,1	392293	78,5
1941, iulie*	274997	50,3	398500	65,1	1182499	59,1	300092	60,0
1942, ianuarie*	302275	53,3	482956	79,0	1435369	71,8	295116	59,0
1943*	308778	56,5	566595	92,6	1536960	76,8	430262	86,1
1945**	–	58,2	–	123,2	–	74,7	–	37,7

*Fără o parte din județul Hotin.

**Pentru județele centrale și nordice.

Pentru șeptelul din perioada septembrie 1939–iunie 1940 stabilim un coeficient general egal cu 70,8%. Acest fenomen s-a datorat, pe de-o parte, creșterii instabilității în teritoriu, și, implicit, a nervozității populației basarabene, fapt provocat, în mare măsură, de zvonurile cu referință la apropiata ocupare a Basarabiei de către Uniunea Sovietică⁶; pe de altă parte, deoarece în ținut a fost concentrat un număr suplimentar de trupe românești, crește considerabil consumul.

Diminuarea din iulie 1941, având un coeficient de aproximativ 58,5% (față de 1940) a fost cauzată de acțiunile speciale întreprinse de sovietici la părăsirea teritoriului basarabean. Creșterea șeptelului între 1941–1943 este evidentă.

Deși ne lipsesc datele pentru întreg anul 1944, totuși, cunoscând situația din județele nordice și centrale la începutul lui 1945, constatăm că în pofida perioadei relativ mari de staționare a liniei frontului în 1944 (martie–august), descrește catastrofal doar numărul porcinelor, foarte puțin al ovinelor.

Incontestabil, în momentul declanșării conflagrației mondiale industria basarabeană era în situație de criză. În lunile care au urmat starea respectivă a luat proporții alarmante. Cauzele au fost diverse, dintre ele relevăm: instabilitatea, lipsa de credite, deficitul de materii prime⁷. Drept rezultat scade randamentul de producție. În orașul Bălți, de exemplu, o fabrică de spirt care în 1938 produsese 63 mii dekalitri, în 1939 a produs numai 50,4 mii dkl, iar în prima jumătate a lui 1940 doar 14,6 mii dkl. Fabrica de macaroane care în 1939 a produs 25 tone, în primele șase luni ale anului următor a produs doar 6 tone. Întreprinderile de scărmanat lână în 1938 au prelucrat 41,6 tone, în 1939 – 39,2 tone, iar în 1940 (prima jumătate) – 9,1 tone⁸.

Sub sovietici, în 1940 producția industrială cunoaște, de asemenea, o dezorganizare și, implicit, o stagnare. Faptul respectiv era condiționat, în mare

măsură, de lipsa combustibilului și uzarea utilajului. În august 1940, din 559 diferite întreprinderi ale județelor centrale și nordice nu funcționau 331 (59,2%)⁹.

Problema energiei și carburanților a preocupat mult autoritățile bolșevice. Deși s-au depus anumite eforturi, din diferite motive timp de un an au staționat mai multe centrale electrice, cum ar fi, de exemplu, cele de la Rezina, Leova, Orhei, Cahul și Călăraș. Lemnul, fiind principala sursă de combustibil, asigura 20–30 % din necesități. În județul Cahul au fost depistate zăcăminte de cărbune și petrol, dar exploatarea lor începe abia în mai 1941¹⁰. Sovieticii au adus combustibil în Basarabia, însă calitatea lui era inferioară produselor românești. Motorina era mai densă, semănând cu păcura românească și avea o putere de aprindere mai slabă. Foarte multe întreprinderi și-au întrerupt activitatea, motoarele neputând funcționa pe baza acestui combustibil. Inclusiv din această cauză, o parte din întreprinderi continuă să staționeze atât până la finele lui 1940, cât și pe parcursul anului următor¹¹.

În vara lui 1941 (iunie-iulie), datorită operațiunilor militare, dar, mai ales, din cauza distrugerilor și măsurilor de evacuare întreprinse de către Armata Roșie și autoritățile bolșevice*, a fost deteriorată aproape o treime din totalul întreprinderilor basarabene. Pe județe situația se prezenta în felul următor:

Tabelul Nr. 2¹²

**SITUAȚIA ÎNTREPRINDERILOR BASARABENE
ÎN AUGUST 1941**

Județul	Numărul de întreprinderi	Au fost deteriorate	%
1. Bălți	1977	579	29,3
2. Soroca	1661	526	31,6
3. Orhei	1234	333	27,0
4. Lăpușna	2267	726	32,0
5. Tighina	1422	295	20,7
6. Cetatea Albă	1324	484	36,6
7. Cahul	866	253	29,2
8. Ismail	1731	372	21,5
9. Chilia	787	314	39,9
Total general:	13269	3882	29,3

* În iulie 1941, sovieticii au luat decizia ca în momentul retragerii să fie incendiat tot ce arde, iar restul să fie distrus, (Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, fond 51, inv. 1, dosar 81, fila 16+25)

Prin urmare distrugerile au afectat cel mai puternic partea sudică a Basarabiei (județele Chilia și Cetatea Albă) unde sovieticii au dispus de mai mult timp pentru realizarea "măsurilor speciale", după aceasta urmează centrul (județul Lăpușna) și, în fine, nordul (județele Soroca și Bălți).

În următorii doi ani autoritățile românești reușesc să repună în funcțiune întreprinderile care au rămas intacte sau au avut de suferit mai puțin. Iată cum a evoluat acest proces în ce privește principalele întreprinderi industriale:

Tabelul Nr. 3¹³

REPUNEREA ÎN FUNCȚIUNE A PRINCIPALELOR
ÎNTEPRINDERI INDUSTRIALE DIN BASARABIA
(1941-1943)

Anul	Întreprinderi în funcțiune	%	inclusiv			
			partic u lare	%	de stat	%
1940, iunie	1307	100	—	—	—	—
1941, septemb.	585	44,8	—	—	—	—
1942, martie	865	66,2	509	58,8	356	41,2
1943, iulie	1037	79,3	330	31,8	707	68,2

Datele ce ne stau la îndemână privind capacitatea de producție a acestor întreprinderi atestă, de asemenea, o scădere considerabilă pentru vara lui 1941, o creștere pe parcursul anilor de administrație românească și iarăși o reducere pentru primăvara - vara lui 1944.

Tabelul Nr. 4¹⁴

CAPACITATEA DE PRODUCȚIE A PRINCIPALELOR
INDUSTRII BASARABENE (1940-1945) (în procente)

Anul	morăritul	industria uleiului	industria spirtului
1940 (iunie)	100	100	100
1942 (august)	66,2	47,8	20,8
1943 (iulie)	69,7	47,8	35,4
1945 (ianuarie)	53,0	37,6	41,8
1945 (noiembrie)	54,0	41,3	41,8

Rezultă evident că distrugerile din 1944, când trupele germano-ruso-ucrainene s-au dat la devastări masive¹⁵, iar armata Roșie a efectuat puternice bombardamente în vederea cuceririi regiunii, au fost considerabil mai mici decât în 1941.

După reocuparea Basarabiei de către sovietici numărul întreprinderilor repuse în funcțiune crește, însă, deoarece nu s-a purces la o reutilare tehnică¹⁶, randamentul de producție rămâne la un nivel foarte scăzut. Până la sfârșitul războiului mondial situația s-a prezentat după cum urmează:

Tabelul Nr. 5¹⁷

ACTIVITATEA PRINCIPALELOR ÎNTREPRINDERI BASARABENE
ÎN 1944/45 (județele centrale și nordice)

Anul	Întreprinderi în funcțiune	Au îndeplinit planul	%
1944 (decembrie)	416	202	48,6
1945 (mai)	583	243	41,7
1945 (iulie)	542	206	38,0
1945 (august)	557	212	38,0

Menționăm că în 1945, conform unor estimări ale istoricilor sovietici, dar după cum se poate vedea și din *Tabelele 4 și 5*, producția industrială din județele nordice și centrale scăzuse față de 1940 până la nivelul de 44,5%¹⁸. Chiar și întreprinderile complet restabilite funcționau "în salturi", cauzele fiind dintre cele mai diverse: multitudinea de articole produse, instabilitatea sortimentului, insuficiența forței de muncă calificată, deficitul de materiale primă etc¹⁹.

În cele din urmă, putem deduce că la degradarea economiei din Basarabia anilor ultimului război mondial a contribuit, în primul rând, factorul instabilității instaurate în regiune odată cu declanșarea ostilităților (el se menține până la încetarea războiului), cel al schimbărilor în statutul juridic al ținutului, cel al distrugerilor ce s-au produs în urma operațiunilor militare.

NOTE

¹D.Taban, *Tehniceskii progress i soțialinaia structura promâșlennosti Moldavskoi S.S.R. (1940–1959 g.g.)*. Chișinău, Știința, 1982, p. 20.

²A.Lazarev, *Moldavskaia sovietskaia gosudarstvennosti i bessarabsckii vopros*. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974, p. 634–635.

³P.Șornicov, *Promâșlennosti i rabocii klass Moldavskoi S.S.R. v godi Veliciei Otecestvennoi voini*. Chișinău, 1986, p. 43. Exemplul ca și procedeul se întâlnește și în alte lucrări; *vezi, de*

exemplu: **Istoria narodnogo hozeastva Moldavskoi S.S.R. (1917–1958)**. Chișinău, 1974, p. 199; L.Repida, **Roli rabocego klasa v stroitelistve soțializma v Moldavskoi S.S.R.** Chișinău, 1977, p. 39.

⁴P.Șornikov, *op.cit.*, p. 52, 120. Asemenea aprecieri sunt prezente și la alți istorici sovietici. *Vezi*: S.Afteniuc, D.Elin, A.Korenov, I.Levit, **Moldavskaia S.S.R. v Velikoi Otecestvennoi voine Sovetskogo Soiuza. 1941–1945 g.g.** Chișinău, Cartea Moldovenească, 1970, p. 180–208.

⁵**Arhiva Națională a Republicii Moldova** (în continuare – **A.N.R.M.**), fond 691, inv. 1, dosar 39, fila 434–440; fond 3021, inv. 5, dosar 74, fila 26; fond 3013, inv. 5, dosar 6, fila 9; fond 706, inv. 1, dosar 520, fila 194; dosar 504, fila 9; dosar 514, fila 44; dosar 567, fila 31, 119; **Sovetskii Pridunaiskii kraj. 1940–45 g.g. Documenti i materialii**. Odessa, 1968, p. 139. *Pentru județele nordice și centrale, vezi*: **Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova** (în continuare – **A.O.S.P.**), fond 51, inv. 3, dosar 303, fila 43, 45; dosar 345, fila 4; inv. 2, dosar 189, fila 21–22; **A.N.R.M.**, fond 3021, inv. 5, dosar 74, fila 22, 26; fond 3013, inv. 5, dosar 6, fila 9 (calculule aparțin autorului).

⁶**A.N.R.M.**, fond 2080, inv. 1, dosar 375, fila 75; fond 166, inv. 1, dosar 4, fila 132–133.

⁷**Gazeta Basarabiei**, 4 septembrie 1939.

⁸**A.N.R.M.**, fond 1850, inv. 1, dosar 1, fila 44.

⁹*Vezi, de exemplu*, **A.O.S.P.**, fond 51, inv. 1, dosar 3, fila 49; fond 42, inv. 1, dosar 3, fila 29; fond 13, inv. 1, dosar 7, fila 62, 64, 67.

¹⁰**A.N.R.M.**, fond 3031, inv. 5, dosar 1, fila 193; fond 3208, inv. 1, dosar 293, fila 10; **Moldova Soțialistă**, 11 mai 1941.

¹¹**A.N.R.M.**, fond 691, inv. 1, dosar 46, fila 9ș fond 3031, inv. 5, dosar 1, fila 211ș **A.O.S.P.**, fond 51, inv. 1, dosar 8, fila 33, 38.

¹²**A.N.R.M.**, fond 706, inv. 1, dosar 555, fila 73, 89–90.

¹³*Ibidem*, dosar 483, fila 224, dosar 620, fila 5 verso, 24, 88; P.Șornikov, *op. cit.*, p. 42.

¹⁴**A.N.R.M.**, fond 680, inv. 1, dosar 483, fila 482; fond 706, inv. 1, dosar 520, fila 5 verso, 6; **A.O.S.P.**, fond 51, inv. 3, dosar 355, fila 41–45 (calculule aparțin autorului).

¹⁵*Vezi, de exemplu*, **A.N.R.M.**, fond 680, inv. 1, dosar 4809, fila 83, 102, 160–161.

¹⁶E.Kosinova, **Vsenarodnoie dvijenie za vosstanovlenie i razvitie promișlennosti Moldavskoi S.S.R. (1944–1950 g.g.)**. Chișinău, Știința, 1988, p. 73–74.

¹⁷*Vezi*, **A.O.S.P.**, fond 51, inv. 3, dosar 355, fila 2, 13, 19; inv. 2, dosar 161, fila 10–16, 129–131; **A.N.R.M.**, fond 1354, inv. 1, dosar 437, fila 4–4 verso; fond 3033, inv. 11, dosar 22–29; fond 2856, inv. 1, dosar 166, fila 1 verso–2 (calculule aparțin autorului).

¹⁸*Cf.*: Z.Romanova, **Deiatelnosti Kommunisticeskoi partii Moldavii po razvitiiu promișlennosti respublikii (1924–1965 g.g.)**. Chișinău, 1970, p. 79; V.Barbalat, P.Râbalco, **Rabocii klasa Sovetskoi Moldavii**. Chișinău, 1974, p. 22.

¹⁹*Vezi*, **A.O.S.P.**, fond 51, inv. 3, dosar 357, fila 45–49, 52–53; dosar 381, fila 69; dosar 391, fila 36, 39, 101.

DOCUMENTAR

Gheorghe Negru

“CURENTUL ROMÂNOFIL” ÎN BASARABIA SUB OCUPAȚIA ȚARISTĂ

Setul de documente pe care îl publicăm mai jos este de un interes major în contextul disputelor de azi pe marginea identității etnolingvistice a populației de la răsărit de Prut și în legătură cu denumirea și conținutul cursului de istorie care trebuie să fie predat în școlile din Republica Moldova. Menționăm din capul locului că pentru funcționarii țariști termenii “românesc”, “moldovenesc” și sintagmele “curentul românofil”, “mișcarea națională” nu prezentau nici o diferență, ei le foloseau ca sinonime.

Documentele publicate întregesc tabloul luptei autorităților rusești împotriva tendințelor unioniste ale românilor basarabeni, luptă începută nu azi și nici în perioada sovietică, ci imediat după anexarea Basarabiei, fără a se alege mijloacele. Astfel, deja la 24 iulie 1826 exista o dispoziție a țarului în care se ordona urmărirea secretă a unor boieri moldoveni pentru dorința lor de a reuni Basarabia cu Moldova.

Merită să fie reținut faptul că lupta împotriva românismului basarabean se ducea nu numai pe teritoriul Basarabiei, ci și dincolo de Prut, prin intermediul agenților ruși. Exemplu este cazul lui C.Stere, care a fost împiedicat în repetate rânduri să ocupe postul de ministru.

De altfel, trebuie să se știe că autoritățile de azi au repetat unele procedee țariste când au editat ziarul diversionist *Moldovanul*. Exact așa a procedat guvernatorul Basarabiei, Haruzin, când a vrut să contracareze răspândirea ideilor “separatiste”: a editat, sub camuflajul unor persoane particulare, un ziar cu denumirea *Moldovanul*.

Datele de arhivă demonstrează că, în pofida terorii și izolării, conștiința unității de neam, românismul, au fost prezente în Basarabia, manifestându-se tot

mai pregnant și mai energic, de-a lungul întregii perioade de ocupație rusească. Purtătorii acestei “științe de sine” au fost, cum e și firesc, intelectualii.

Însă nici țărani basarabeni nu erau, “absolut străini” “curentului românofil” și “devotați” împăratului și statului rus, cum susținea guvernatorul Haruzin, explicând asemenea atitudine prin faptul că în 1812 Basarabia a fost alipită la un stat prieten, că administrația țaristă a fost binevoitoare față de țărani, determinându-i să se considere ruși, că țărani din Basarabia aveau un trai mai bun și drepturi mai multe decât cei din România.

Evident, prin însăși natura sa, analfabetă și împovărată de multitudinea problemelor cotidiene, țărănimea nu era o categorie socială care să pună în prim plan dezideratele unității naționale. Ea, însă, nu era “absolut străină” “curentului românofil”, pledând pentru utilizarea graiului moldovenesc în administrație, școală și biserică. Cu atât mai mult, ea nu a fost devotată împăratului și statului rus. Este suficient să amintim aici doar de cele 135 tulburări țărănești cu caracter social care au avut loc la începutul sec. al XX-lea în Basarabia, de dezertările în masă ale moldovenilor din armata țaristă în timpul primului război mondial, etc.

Lectura documentelor convinge că românismul basarabean, unionismul nu sunt niște “diversiuni antistatale” de proveniență recentă, ci un “curent natural” cu o prezență permanentă (și justificată, bineînțeles) în acest spațiu.

Nr. 1

Ciornă

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ
ВЕЛИЧЕСТВУ
№ 9439

ГУБЕРНАТОРА
МИНИСТРУ ВНУТР. ДЕЛ
№ 9440

ГЕНЕРАЛ ГУБЕРН. ВОРОНЦОВУ
№ 9441

ИСПРАВЛЯЮЩЕГО ДОЛЖНОСТЬ
БЕССАРАБСКОГО
ГРАЖДАНСКОГО

ВСЕПОДАНЕЙШИЙ РАПОРТ

Во исполнение Высочайшей Вашего Императорского Величества воли, имею щастие Всеподанейше представить при сем за истекшую Генварскую сего года треть ведомость о лицах состоящих под надзором Полиции в Бессарабской Области.

Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 2, inv. 1, dosar 1316, fila 24.

ВЕДОМОСТЬ
О ЛИЦАХ ПОД НАДЗОРОМ В БЕССАРАБСКОЙ ОБЛАСТИ СОСТОЯЩИХ

№	Чин, имя и прозвание	Скол быко от роду лет	По какому повелению, за что и с какого времени состоит под надзором	Где живет, чем занимается и получает ли от Казны содержание	Имеет ли семейство, где оно находится	Что по надзору открылось
1	Постельник Янко Скино	37	Показанные по сей ведомости лица состоят под полицейским надзором с 24 июля 1826 Года во исполнение Высочайшей воли	В областном городе Кишиневе; ни каких особенных занятий не имеет; содержание получает по бедности своей от вспомогательной Греческой Комиссии	Женат и семейство находится при нем	Ведет себя очень хорошо
2	Сардарь Костаклий Саиджи	40	Высочайшей воли	В Кишиневе, занимается ходогайством по собственным своим делам за имени; от казны содержание не получает	Холост	Поведение хорошего
3	Ага Костаклий Цигара	46	объявленной Новоросейским и Бессарабским Генерал-Губернатором	В Кишиневе, без всякий занятий; содержание имеет почти единственно от продажи своих вещей и даже платья	Женат и семейство находится при нем	Поведение хорошего
4	Заграничного Монастыря Флорешть Архимандрит Лука	55	Графом Воронцовым в предписании от 10 июля того года, по подзрению	Ортевского Уезда в селении Лопушной; содержит себя от щедроты пожертвованный богомольцев; от казны же на содержание себя ничего не получает		Ведет себя прилично званно своему
5	Феодосий Христовул	36	Молдавского	Ортевского Уезда в селении Леушенах, содержимом им в посесси; содержание от казны не получает	Холост	Ведет себя хорошо
6	Дворянин Настасий Чолак	50	Господаря Стурдзы и Сербского Воеводы Милоша	В Кишиневе занимается хозяйством, торговлею скота и отдачею в проценты своих капиталов, содержание от казны не получает	Женат и семейство находится при нем	Ведет себя хорошо
7	Сербский старшина Ненадовльг	44	Обреновича касательно вредных замыслов противу Молдавину*	В Городе Хотине; содержание имеет от учаемого им от казны жалованья	Женат и семейство находится при нем	Поведение хорошего
8	Заграничный Монах Игнатий Кипору	60		Яского Уезда в местечке Телештах, ничем не занимается; содержание от казны не получает; пропитание имеет из собственного своего капитала	Не имеет	Ведет себя прилично званно своему

* Care a fost, la modul concret, "uma" boierilor aflam din aceiasi dosar intitulat: "Corespondenta guvernatorului civil cu polițiile orașenești și judecătoriale de zemstvă privind persoanele aflate sub supravegherea secretă a poliției pentru dorința de a uni Basarabia cu Moldova".

№. 2

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ
ВЕЛИЧЕСТВУИСПРАВЛЯЮЩЕГО ДОЛЖНОСТЬ
БЕССАРАБСКОГО
ГРАЖДАНСКОГО
ГУБЕРНАТОРА

РАПОРТ

... В заключение имея в виду, что Бессарабия пограничная область, находящаяся в исключительном положении по случаю соседства с единоплеменной (по крайней мере для половины жителей) Молдавией, я долгом считаю повергнуть на Высочайшее Вашего Импер. Величества воззрение замечания, какие я успел сделать относительно политических стремлений высших представителей края — здешних дворян. Дворянство Бессарабии не имеет исторических преданий своего сословия; оно образовалось уже во время русского владычества, после 1812 г., и состоит частью из детей и потомков тех греков, которые, в правление князей фанариотов, были главными двигателями политической жизни Молдавии, а частью из позднейших греческих пришельцев, приобретших в Бессарабии значительные имущества; представителей коренного румынского племени очень немного, да и те вышли в недавнее время из среды простого народа; из прежних боярских фамилий остается только несколько семей; но они уклоняются от общественных дел; остальные за тем дворяне-русские и отчасти поляки. При таком разнообразии элементов, составляющих здешнее дворянство, в среде его нет единодушия, оно дробится на партии. До парижского мира 1856 г. партии эти сталкивались только в своих домашних так сказать делах, преследовали каждая свои частные личные и имущественные интересы. После мира 1856 г., когда в Дунайских княжествах введен представительный образ правления, в Бессарабии начали замечаться слабые признаки нового направления; политические начала стали незаметно пробиваться в понятии многих членов дворянского сословия.

Молодое поколение, особенно получившее высшее образование, начало мечтать о единой Румынии, и хотя эти мечты не выражались ни чем иным, кроме задушевных разговоров между собою, но толчок был дан и новое направление начало приобретать некоторое сочувствие и в среде тех партий, которые до того времени думали лишь о своих домашних выгодах; оно, это направление, с особенною силою проявилось в канун прошлого и начале настоящего года перед дворянскими выборами, когда начались не ясные толки о том, что сделанные в России преобразования не распространяются на Бессарабию потому именно, что будто бы вследствие каких-то политических соглашений Бессарабия будет вновь присоединена к Молдавии. Толки эти прекратились, как только последовало, в начале марта настоящего года,

Высочайшее Вашего Императорского Величества повеление о распространении на Бессарабию всех сделанных в остальной России преобразований. Впрочем, молодая партия, проводящая румынофильское направление, очень незначительна и не имеет ни сил, ни практической опытности обратиться в партию действия; члены остальных партий, сочувствующие тенденциям молодой – по преимуществу консерваторы из собственных своих выгод, и не могут оказывать деятельной поддержки молодым мечтаниям, тем более, что многие из них подозрительно смотрят на конституционное устройство в Молдавии, при котором до настоящего времени не установился порядок; дворяне из русских, само собою разумеется, стоят в прямой оппозиции всяким проявлениям крайнего молдаванизма, а поляки-дворяне держат себя особенном и не вмешиваются ни во что, исключая, конечно, общего теперь всем полякам тайного сочувствия к польскому делу.

Оппозиция против румынских стремлений должна много увеличиться с ведением новых земских учреждений, когда в земские собрания войдет значительное число русских землевладельцев – не дворян, и особенно свресв энергичных противников молдаванизма.

Можно быть убежденным, что великие реформы, последовательно даруемые Вашим Императорским Величеством, поданным Вашим, с одной стороны, и энергические усилия местного областного начальства к водворению законности и справедливости в крае, с другой, устранил, мало по малу, всякие мечты о молдавской национальности и заставят румынофилов забыть тот обольщающий их в настоящее время призрак молдавского конституционализма, в котором они стараются видеть одни хорошие стороны, не замечая дурных. На случай каких-либо столкновений, могущих возникнуть из нынешних переговоров о Польше, нет повода и теперь предполагать, чтобы здешнее дворянство, в видах достижения своих национальных стремлений, могло стать в прямое противодействие видам правительства; все, чего на самый крайний случай можно ожидать, это, может быть, проявление пассивного сопротивления, то есть не охотного принесения тех жертв, к каким в подобных случаях обязывает каждого долг верноподданничества.

№ 5283

6 июля 1863 года

г. Кишинев

(на конверте “В Собственные Его Величества руки”)

№ 5284

Г. Министру внутренних дел, с копие этого донесения

Nr. 3

НАЧАЛЬНИК
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Июля 21 дня 1875 года
№ 104
Кишинев

СЕКРЕТНО
В 3 ОТДЕЛЕНИЕ СОБСТВЕННОЙ
ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО
ВЕЛИЧЕСТВА
КАНЦЕЛЯРИИ

Во исполнение секретного предписания, Его Высокопревосходительства господина шефа жандармов, от 11 февраля этого года за N 17, имею честь при сем представить в 3 Отделение Собственной Его Императорского Величества Канцелярии политический обзор вверенной моему наблюдению Бессарабской губернии и таковые же обзоры Аккерманского и Хотинского уездов, помощников моих, капитанов Яворского и Кузьмина.

Полковник [iscălitura]

Nr. 4

ОБЗОР БЕССАРАБСКОЙ ГУБЕРНИИ

... Характеризуя... политическое направление Бессарабского населения, нельзя умолчать, что в среде интеллигентного общества, молдаван, из крупных землевладельцев, по преимуществу сгруппированных в Кишиневе, есть единичные личности, тяготеющие к Румынии и преисполненные Молдаванофильских тенденций. Этот кружок молдаван, незначительный по числу, не будучи в состоянии дать себе отчета в своих политических иллюзиях, не симпатично относятся ко всему русскому, так например: они проводили идею, чтобы в народных школах преподавание было на молдавском языке и в случае осуществления этого плана, готовы были на значительные пожертвования в пользу народного образования. Недружелюбно относятся к священникам, назначаемых на приходы из числа кончивших курс Семинарии и действующим в русском духе, предпочитая им невежественных молдаван, едва грамотных, не говорящих ни слова по-русски и пр.

При этом должен заметить, что все они весьма тщательно скрывают свой образ мысли и позволяют себе высказываться только в интимных кружках своих единомышленников.

Перед русскими же, в особенности перед властями, они всячески стараются показать себя вполне преданными России, и сочувствующими интересам русского дела.

Хотя в действиях этого кружка, весь персонал которого мне лично известен, ничего преступного не замечается, но принимая в соображение выраженное выше направление их политических идей, за ними имеется неослабное наблюдение.

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, 3-я экспедиция, фонд 109, 1875, дело 68, лист 62 об. - 63.

Nr. 5

НАЧАЛЬНИК
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМКОГО УПРАВЛЕНИЯ

СЕКРЕТНО
В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

Октября 8 дня 1883 года
N 1000
г. Кишинев
О студенте Споялове.

В дополнение к сообщению моему от 24 сентября сего года за N 930, имею честь донести Департаменту полиции, что агентурным путем получены мною сведения, что студент Василий Споялов уехал из Сорокского уезда в Киев 10-го числа минувшего августа, продолжать курс; но что может быть выедит за границу; и что если он не выехал теперь, то только вследствие настоятельных просьб своего отца.

Он состоит сотрудником какого-то румынского журнала; по этому спешит выехать за границу, так как он очень привязан к Румынии; а живя в России, не может свободно действовать в интересах русской и румынской социалистических партий. Отец уговаривал Споялова окончить курс Университета, потом поехать за границу; но едва ли он последует совету, в виду изложенных причин. Об этом мною сообщено в Киев, начальнику Губернского жандармского управления.

Полковник [iscălitura]

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, 3-е делопроизводство, фонд 102, 1883, оп. 79, д. 281, лист 33-33 об.

№. 6

Секретно
ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В ХОТИНСКОМ И
СОРОКСКОМ УЕЗДАХ
Января 21 дня 1888 г.
N 12
г. Хотин

ГОСПОДИНУ НАЧАЛЬНИКА
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

На основании циркуляра господина Министра внутренних дел, от 21 мая 1887 года за N 1318 и предписания Вашего Превосходительства, от 5-го октября, минувшего года за N 1335, имею честь доложить, что наблюдениями в минувшем году за населением Хотинского и Сорокского уездов, мною выяснено следующее: 1) Хотя население означенных уездов, в минувшем году, было совершенно спокойно и, в общем, не выражало ни в чем какого-либо недовольства против правительства, тем не менее, интеллигентный класс, означенных уездов, обращает на себя внимание и мало заслуживает доверия правительства, ибо, класс этот, состоя преимущественно: из молдаван, греков, армян и поляков, более сочувственно относится к соседним государствам: Австрии, Румынии и Молдавии – нежели России; сочувствие это выражается даже в мелочах, незначительное число землевладельцев, по происхождению русских, настолько слилось с природным местным населением, что не может отделить от него своих интересов и также несочувственно относится к России.

Что же касается крестьянского населения, то оно относится индифферентно ко всему окружающему, как это не касается лично его.

Ротмистр

[*исцелитур*]

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, 3-е делопроизводство, фонд. 102, 1888, оп. 84, д. 89 ч. 50, л. 17-17 об.

№. 7

КОПИЯ С СЕКРЕТНОГО ПРЕДПИСАНИЯ ДЕПАРТАМЕНТА
ПОЛИЦИИ ОТ 16 СЕНТЯБРЯ 1906 ГОДА ЗА № 16829, НА ИМЯ
НАЧАЛЬНИКА БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ.

Препровождая при сем Вашему Высокоблагородию, для сведения и соображений копию депеши Российского посланника в Бухаресте от 9 августа сего года за № 58 относительно румынской пропаганды в пользу автономии и Бессарабии, Департамент полиции, в виду указаний на то, что одним из

наиболее активных агитаторов упомянутой пропаганды является румынский поданный Константин Стери, которому разрешен беспрепятственный въезд в Империю, просит Ваше Высокоблагородие, в случае прибытия названного Стери в пределы вверенной вашему надзору губернии снова подчинить его негласному наблюдению, прекращенному по распоряжению Департамента от 31 июля сего года за № 12781.

Подлинное подписали: За Вице-Директора- *Пешков*
(и за заведывающего
отделом - *Саргоши*).
С подлинным верно: Вр. и.д. начальника
Бессарабского губернского
жандармского управления
Полковник *[iscălitura]*

A.N.R.M., fond 297, inv. 4, dosar 10, fila 45.

Nr. 8

КОПИЯ РАЗБОРА ШИФРОВАННОЙ ТЕЛЕГРАММЫ ИЗ КИШИНЕВА ОТ ГУБЕРНАТОРА ХАРУЗИНА ОТ 13 МАРТА 1907 Г., НА ИМЯ Г. МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В виду имеющихся сведений, что профессор Яесского университета Стери руководит агитациею Румынии, последствием которой являются беспорядки, а равно тесные его связи с революционерами в Кишиневе и неоднократных его приездов мною предложено пограничным жандармским офицерам не пропускать Стери через границу Бессарабии. Об этом докладываю Вашему Высокопревосходительству.

Передается в Особый Отдел.
Верно: *Помощник Делопроизводителя*

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, Особый Отдел,
фонд 102, 1906, опись 235 1 отд., дело 251, л. 43.

Nr. 9

МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ.
ПЕРВЫЙ ДЕПАРТАМЕНТ.

Апреля 16 дня 1907 года
№ 378

Секретно
В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

Письмом от 20 марта с.г., за № 1527, г. Министр внутренних дел, уведомляя о мерах принятых в Бессарабской губ., по случаю происходивших в Румынии беспорядков, между прочим в п. 6 указал на сделанное распоряжение о невыпуске в пределы Бессарабской губ. профессора Ясского университета Стери. Поставленный в известность об изложенном, Генеральный Консул наш в Яссах просит о разъяснении ему: означает ли вышеозначенное распоряжение, что г. Стери не надлежит визировать паспорта на въезд в пределы Империи вообще. Вследствие сего Первый Департамент полиции честь покорнейшее просит Департамент полиции не отказывать в сообщении ему просимых Ст. Сов. Бруннером разъяснений.

И.о. Вице-директора
Делопроизводитель

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, Особый Отдел, ф. 102, 1906, Опись 235 1 отд., дело 251, лист 44.

Nr. 10

Секретно
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

По 00, 5 Мая 1907
№ 125279

В ПЕРВЫЙ ДЕПАРТАМЕНТ
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ

Вследствии отношения от 16 сего апреля за № 378 по поводу запроса Генерального Консула в Яссах, следует ли визировать паспорт на въезд в пределы Империи профессора Ясского университета Стери, которому воспрещен в административном порядке пребывание в Бессарабской губернии, Департамент полиции уведомляет Первый департамент Министерства иностранных дел, что определенное названному лицу ограничение в праве избрания места жительства - на всю Империю не распространяется и касается лишь Бессарабской губернии, где у Стери есть, как указано в письме от 20 минувшего марта за № 1527, революционные связи и где его деятельность могла бы иметь вредные последствия.

За. директора
Член Сов. Мин.
Зав. Отд.

П. Курлов
Васильев

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, Особый отдел,
фонд 102, 1906, опись 235 1 отд., дело 251, лист 46-46 об.

Nr. 11

Секретно

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ БЕССАРАБСКОМУ ГУБЕРНАТОРУ
ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

По особому отделу

11 ноября 1906 г.

№ 21479

При записке от 16-го сентября сего года за № 16827, Вашему Превосходительству было препровождено в копии донесение Российского посланника в Бухаресте, от 9 августа за № 58 относительно румынской пропаганды в пользу автономии Бессарабии.

Ныне камергер Гирс сообщает свои соображения по поводу означенной пропаганды и уведомляет, что полученное им анонимное письмо, содержащее положительные данные, касательно сношений и лиц, принимающих участие в этой пропаганде, препровождаю Вашему Превосходительству.

В виду изложенного, Департамент полиции имеет честь просить Ваше Превосходительство не отказать в сообщении сведений, имеющих в Вашем распоряжении, относительно румынофильского течения существующаго среди населения вверенной Вам губернии.

За Директора
За Заведывающего Отделом

Харламов
Пешков

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, Особый Отдел,
фонд 102, 1906, опись 235 1 отд., дело 936, лист. 9.

Nr. 12

Секретно

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ
ПО ОСОБОМУ ОТДЕЛУ

13 ноября 1906 г.

№ 21553

НАЧАЛЬНИКУ
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

При отношении от 16-го сентября сего года за № 16829, Вашему Высокоблагородию было препровождено в копии донесение Российского посланника в Бухаресте от 9-го августа, за № 58, относительно румынской пропаганды в пользу автономии Бессарабии.

В виду сего, Департамент полиции имеет честь просить Ваше Высокоблагородие сообщить все сведения, имеющиеся в Вашем распоряжении, касательно означенной пропаганды.

За Вице-Директора
За заведывающего отделом

Пешков
Саргони

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar50, fila 187.

Nr. 13

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ
М.И. ТРУСЕВИЧУ
ОТ БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНАТОРА

Совершенно секретно

МИЛОСТИВЫЙ ГОСУДАРЬ,
МАКСИМИЛИАН ИВАНОВИЧ,

На отношение вверенного Вам Департамента полиции от 11 ноября минувшего года за № 21479, по вопросу о румынофильском течении, в Бессарабии, имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что широкие массы местного молдавского населения этого течения совершенно чужды. Население губернии молдавской народности, свыкшееся в течение ста лет своего русского подданства с Империею и преданное Государю Императору, не заслуживает упрека в какой либо неверности Престолу и Русскому Государству.

Такому отношению молдаван к России и русской народности содействовали, по моему мнению, следующие культурно-исторические факторы. Россия, исконная покровительница угнетенных турецким игом христиан, распространяла это покровительство и на находившихся под турецким владычеством христиан румынской и молдавской народности. Вследствие этого присоединение современной территории Бессарабской губернии к России не носило характера враждебного местному населению завоевания, а характер присоединения к дружественной державе. Засим единая с русским народом восточная церковь, к которой искони приобщена румынско-молдавская народность, упрочивала единение и взаимное понимание молдаван и тех русских, которые к ним впоследствии переселились из-за Днестра или внедрялись в Бессарабию по торговым, служебным или иным делам. Далее благосклонное отношение к молдаванам высшего Правительства и местных властей, которые по всем указанным причинам не смотрели на молдаван, как на чуждых интересам России инородцев, способствовало тому, что в Бессарабии не имеется антагонизма между русскими и молдаванами ни на какой ступени общественного развития. Напротив того, весьма нередко местный молдаванин не отрекаясь от своей народности, считает себя русским или именуется неопределенным термином "бессарабец".

В связи со сказанным в широких массах молдавского населения нет и признаков ирридентизма. Тяготение к Румынии со стороны крестьянского

населения представлялось бы явлением даже противоестественным, так как бессарабскому крестьянину небезизвестно, что жизнь румынского крестьянина тяжелее: что он платит большие подати, что он зачастую нагло эксплуатируется королевским чиновничеством, что он, несмотря на конституционный строй, более бесправен чем в пределах Бессарабской губернии.

Таково общее современное положение, схваченное в широкие рамки.

Однако следует отметить, что со времени присоединения Бессарабии к России среди руководящих (дворянских) молдавских кругов не прекращала существования особая молдавская партия. Члены связаны и знакомством и родством с членами высших классов в Румынии, поддерживали и поддерживают с ними довольно тесную связь. Эта партия неоднократно проявляла некоторую упругость в вопросах националистического свойства. Однако условия проходивших десятилетий, тесное сплетение местного молдавского дворянского общества с русским и путем родства, и путем получаемого образования в русских учебных заведениях, и путем долголетней жизни в русских губерниях, постепенно сглаживала различие между лицами русского и лицами молдавского происхождения.

Вместе с тем экономическая борьба молдаванина – помещика с помещиком – купцом греческой и армянской народности поддерживала и поддерживает национально-экономическую рознь указанных групп населения, рознь, не отражающуюся на интересах русской народности и правительственной власти. В отменной борьбе – как можно сказать с полной определенностью – постепенно, но решительно берут верх и греки и армяне в ущерб молдаванам. Помещики этой последней народности, еще весьма недавно с весьма крупным состоянием, идут за малыми исключениями решительно под уклон, из года в год все более и более расстрачивая свое, уже подорванное благосостояние. Греки же и армяне, неудержимо стремящиеся к земле, ставят из года в год свое хозяйство прочнее, увеличивают свой земельный фонд и ведут свое благосостояние к упорному росту. Русские местные помещики, как те, которые приобрели землю покушкой, так и те, которые владеют ею по наследству и по родству (путем женитьб), клонятся скорее к упрочению своего благосостояния, чем к его разорению.

Таково взаимоотношение народностей в высшем землевладельческом слое.

За последние годы между помещиками и крестьянским населением стал усиленно выделяться третий элемент – лиц самых разнообразных профессий, преимущественно мало материально обеспеченных и именующих себя интеллигентами. Лица этой категории, при возникновении революционного движения, к нему примкнули. При общем на окраинах стремлении к сепаратизму, этот принцип, а с ним вместе и националистическое движение получили почву и в Бессарабии. Это вполне понятно. Первый год революционного движения местное население, в частности молдавской народности, оставалось ему почти совершенно чуждым потому, что пропаганда и устная и путем прокламаций, за незнанием большинства крестьян-молдаван русского языка, не могла иметь успеха. Поэтому выступить с молдавским языком, в интересах революции, представлялось необходимым, а вместе с этим выставить интересы молдавской народности, как таковой, представлялось логичным и целесообразным. И действительно, сначала стали спорадически, а

затем все чаще и чаще появляться прокламации на молдавском языке обычного революционного содержания, а вместе с тем и возвания кадетской партии. Эти прокламации и возвания наряду с устной пропагандой возымели свое действие, вызвали сельские беспорядки, которые без сомнения разрослись бы в весьма обширное движение, если бы во-первых, не была своевременно распущена Государственная Дума и если бы во-вторых, истекшее лето не дало бы весьма удовлетворительного урожая. Наряду с этими двумя факторами, содействовавшими успокоению, не могу не отметить и третьего, имевшего значительное в том же направлении влияние. А именно: с началом распространения прокламаций и возваний на молдавском языке, мною выпускались на этом же языке возвания и обращения к народу от моего имени в столь большом количестве (мною выпущено по губернии всего свыше миллиона), что они в деревне преобладали.

Естественно, что начавшимся в Бессарабии революционно-националистическим движением воспользовались румынские националисты не без благосклонного, как можно думать, участия румынских властей. Очевидно решено было систематически распропагандировать молдавское население и в смысле румынофильских идей и в смысле революционного движения. Очевидно, что в данном деле румынские националисты и местные революционеры подали друг другу руку. Цели их до времени общие. Поэтому с общими усилиями создается особый молдавский орган "Bassarabia". Орган этот, как мне известно агентурным, но совершенно достоверным путем, издается на румынские деньги и главную роль играли и играют профессор в Яссах Стере и чиновник румынского финансового ведомства Кужба. Газета "Bassarabia" стала с первых своих номеров определенно на путь революционно-ирридендический. Так как газета эта не преследует коммерческих целей и поэтому не заинтересована в доходности, то она распространяется в значительном количестве экземпляров бесплатно. При этих условиях и при наличности действующих правил о цензуре и печати, по моему убеждению, представляется лишь один путь борьбы с названной газетой— издание молдавской же газеты противоположного чем "Bassarabia" направления.

Об этом я имел честь своевременно докладывать господину Министру и сообщать Вашему Превосходительству (письмо мое от 1 августа за № 1463).

Ныне мысль моя об издании молдавской газеты, благодаря отпущенным в мое распоряжение г. Министром средствам, осуществлена (издается газета "Молдованул", т.е. "Молдованин") и я рассчитываю на успех этого издания. Считаю не лишним присовокупить, что эта газета не носит характера официоза (в противном случае она не могла бы иметь успеха), а представляет из себя как бы совершенно частное предприятие. Об этой газете я буду в ближайшие дни особо докладывать господину Министру.

Кроме отмеченной газеты, служащей противовесом ирридендической пропаганды, таким же противовесом последней является и Союз русского народа. Тот успех (о котором я телеграфно сообщил Вашему Превосходительству), который имеет этот Союз в Бессарабии, не следует объяснять наличностью в губернии многочисленного элемента людей русской народности, а тем, что понятная для крестьянина-молдаванина идея "За Родину, За Царя, За

верность Престолу” получила живой отклик среди молдаван, чуждых идей румынофильства.

Указанная выше “интеллигенция” революционного направления, связываясь с румынскими националистами и взявшая за издание периодического органа (“Bassarabia”) изыскивала и другие пути для достижения своих целей. А именно, она старалась организовать на юбилейной выставке в Бухарест дружескую манифестацию в пользу Румынии от имени Бессарабских молдаван. Однако агитация в пользу выезда особой группы людей в Бухарест не удалась, а редактору “Bassarabia” Гаврилице, предпринявшему было поездку в столицу Румынии, мною не был выдан заграничный паспорт (на это найдено было формальное основание).

Засим те же “интеллигенты” пытаются взять в свое распоряжение и под свое руководство, существующее здесь молдавское общество. Общество это основано в минувшем году с культурными (изучение быта молдаван) целями Кишиневским уездным предводителем дворянства и членом Государственного Совета по выбору от земства Дическулом, человеком правого (правее октябристов) направления, по народности молдаванином.

Г. Дическул, чуждый не только ирридентизма, но и сепаратизма, стоит однако за народную самобытность молдаван и за их язык, в частности за молдавский язык, как язык первоначального обучения в народных училищах.

По характеру своему совсем не политик и вообще не дальновидный, Дическул естественно не сумел предугадать, что его именем воспользуются для проведения в основанном им обществе (деятельность этого общества впрочем пока вялая) совершенно иных – революционно-националистических целей. Поэтому оказался возможным на последнем заседании общества, бывшем под председательством Дическула, случай, очень характерный, но совершенно непонятный председателем. А именно – вышеназванный Кужба, приехавший из Румынии выступил на указанном заседании в качестве оратора, при чем он позволил себе с достаточной откровенностью развивать программу распропагандирования народа в смысле внушения ему румынофильских идей. Осведомившись об этом на другой день после заседания с полной точностью от лиц, заслуживающих полного доверия, я в тот же день предложил Кужбе через жандармское управление немедленно оставить пределы Бессарабии. Выезд Кужбы в Румынию состоялся в тот же день, что произвело, как видно из румынских газет, достаточно сильное и правильное впечатление.

Суммируя все сказанное, считаю необходимым отметить 1) что общая масса молдавского населения чужда румынофильства и 2) что среди революционных кругов, при помощи румынских националистов, идет деятельная работа в сепаратическом и ирридентическом направлениях. Эта работа требует бдительного внимания и постоянного, но рационального противодействия.

А противном случае, без сомнения, в неотдаленном будущем, в Бессарабии возникнет весьма серьезный, окраинный вопрос. Для установления совместных действий с нашим посланником в Бухаресте в деле борьбы с румынофильской деятельностью, я имею, согласно последовавшему разрешению господина Министра, предпринять в ближайшее время поездку в названный город.

Покорнейше прося Ваше Превосходительство, не отказать, доложить существо изложенного в этом письме господину Министру, пользуясь случаем выразить Вам, Милостивый Государь, чувства глубокого моего уважения и совершенной преданности.

№ I-й, Января 15 дня 1907 г.

А.Харузин

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, Особый Отдел, фонд 102, 1906, опись 235 1 отд., дело 936, лист 11-15.

Nr. 14

Секретно

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В КИШИНЕВСКОМ, ИЗМАЙЛЬСКОМ
И АККЕРМАНСКОМ УЕЗДАХ

НАЧАЛЬНИКУ
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

19 февраля 1907 г.

№ 241

г. Кишинев

Во исполнение предписания от 13 ноября 1906 г. за № 5877 докладываю, что по собранным агентурным путем сведениям, выяснено, что деньги из Румынии на издательство газеты "Басарабия" получает будто бы редактор - издатель этой газеты Гаврилица, но в каком размере выяснить не представилось возможным.

Румынско-подданный Сергей Никифоров Кужба по распоряжению господина Бессарабского Губернатора в декабре месяце 1906 г. выехал в Румынию, а об остальном лицах, упоминаемых в предписании, никаких сведений добыть не представилось возможным.

Полковник

[*iscălitura*]

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 50, fila 104.

Nr. 15

Секретно

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В КИШИНЕВСКОМ, ИЗМАЙЛЬСКОМ И
АККЕРМАНСКОМ УЕЗДАХ

НАЧАЛЬНИКУ
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

21 марта 1907 г.

№ 437, г. Кишинев

Во исполнение предписаний от 26 сентября и 22 ноября 1906 г. и 16 марта с. г. за №№ 4932, 5992 и 1267, докладываю, что учрежденным агентурным путем

наблюдением за румынско-подданным Константином Егоровым Стери выяснено, что он, приезжая периодически в г. Кишинев, стремится путем пропаганды к автономии Бессарабии, имея полномочия Румынских властей, которые через его посредство субсидируют издающуюся в г. Кишинев Гаврилицей на молдавском языке газету "Бассарабия", крайне вредного направления и имеющую дурное влияние на население Бессарабии.

В настоящее время Стери назначен в Румынии Яским Префектом, хотя, по агентурным сведениям, он принимал видное и деятельное участие в происходящих в Румынии в настоящее время беспорядков.

Подполковник

[iscălitura]

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 50, fila 188-188 verso.

Nr. 16

Совершенно секретно

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА
НАЧАЛЬНИКУ
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В КИШИНЕВСКОМ И
АККЕРМАНСКОМ УЕЗДАХ

ПОМОЩНИКУ
СЕГО УПРАВЛЕНИЯ
В БЕЛЬЦКОМ И ДР. УЕЗДАХ

15 марта 1908 г.
г. Кишинев

По имеющимся сведениям, некоторые лица из местной, Кишиневской интеллигенции, а также Н. Александри из с. Ворновиц Хотинского уезда и Андрей Марку учитель Гордиештского, Оргеевского уезда, училища, находясь в тайной связи с лицами, проживающими в Румынии и преследующими ирредентические цели, ведут с ними оживленную переписку и являются, будто бы деятельными сотрудниками политических организаций в Румынии, мечтающих о присоединении к последней Бессарабии.

Сообщая о сем, прошу об установлении через подведомственных Вам унтер-офицеров личностей названных лиц, их деятельности и самого тщательного за ними наблюдения; обо всем что окажется сообщить мне, выяснив при том характер политической их деятельности и степень опасности в наших государственных интересах.

Ротмистр

[iscălitura]

A.N.R.M., fond 297, inv. 5, dosar 15, fila 25-25 verso.

Nr. 17

Совершенно секретно

ПО ОСОБОМУ ОТДЕЛУ*

В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

... Кроме того, в целях освещения политического движения в Румынии и прилегающих Буковине с Австрийской Трансильванией, а также деятельности отдельных партий, направленной к пропаганде в Бессарабии румынских националистических идей, с 1-го сего сентября мною принят также на службу, в качестве сотрудника, бывший издатель румынской газеты-русскоподанный, человек вполне интеллигентный и имеющий близкие связи с названными выше заграничными областями. Означенный сотрудник будет работать под псевдонимом "Заграничный" и за вознаграждение 50 руб. в месяц при условии продуктивности его работы и согласия Департамента полиции на размер вознаграждения.

Полковник Соколов [iscălitura]

* Locul unde de obicei se indica numărul și data când a fost trimis documentul este deteriorat. După cum se poate deduce din contextul dosarului, documentul a fost scris pe la sfârșitul lunii septembrie (la 27 ori 28) 1909.

Nr. 18

Совершенно секретно

№ 252
27 ноября 1909 г.
Кишинев
По 1-му отделению

В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ

Вследствие предложения Департамента полиции от 24-го сентября сего года за № 136406, при сем имею честь представить копии трех донесений от секретного сотрудника моего, служащего при вверенном мне Управлении под кличкой "Заграничного", по освещению пропаганды румынских националистических идей в Бессарабии.

Приложение три агентурных донесения за № 412, 414, 415.

Полковник Соколов [iscălitura]

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 98, fila 179.

№ 19

№ 412. Перевод с румынского (“Заграничный”)
Отрывок из письма из Бессарабии
в № 12 (Декабрь 1908) журнала “Румынская Жизнь”.

“Против всех ожиданий Крушевана и Серафима – Епископа Бессарабии, наше духовенство на своем съезде единогласно постановило между прочим: “Ввести в сельские церковно-приходские школы преподавание библии и Св. Писания на молдавском языке”.

Хотя это постановление сделано тогда, когда в Бессарабских церквях слышен только славянский язык, и хотя между постановлением принципиальным и осуществлением существует большое расстояние, все таки для нас важность этой резолюции неоспорима. Этой резолюцией, как и многими другими в этом смысле “Съезд Бессарабского Духовенства” дал доказательства глубокого и здорового внутреннего национального течения.

Можно сказать, что это первый раз, когда важная признанная, законная организация выразилась наконец непоколебимо относительно возрождения языка и относительно национального направления мысли в Бессарабии.

Доселе мы имели только единичные голоса интеллигентов или нерешительные сентенции “Молдавского Общества”, либо голос вопиющего в пустыне национальной печати, печати кратко прожившей (“Бессарабия” – Гаврилицы и “Вяца Бессарабией” – Ал. Ноура – *замечания переводчика*), отсутствовал коллективный законный почин и вот, мы его имеем.

Когда интересующаяся публика узнала, что бюро съезда внесло в программу несколько пунктов относительно издания “Луминаторул”, преподавание молдавского языка и пение в Духовной Семинарии и т.д., то я слышал многих говорящих: “Что скажет Серафим... И хорошие, добрые священники – румыны отвечали откровенно: “Что скажет, что не скажет, а мы во всяком случае будем неуклонно работать на пользу национального дела”.

Нечего говорить, что стоя между своими сокровенными убеждениями и требованиями Государства, как между Сцилой и Харибдой, съезд поспешил прежде всего дать много доказательств лояльности: обсуждая прибывшую из Петербурга весть, что составляется законопроект об уничтожении церковно-приходских школ, – Съезд единодушно послал Царю шумную, торжественную телеграмму, требуя оставить воспитание народа в руках духовенства, чтобы “Мы просвещали народ русский в вере и законе предковских и в верности отечеству, великой России и престолу Вашему Величеству”.

Да простится этот шаг “Дальновидности” и ... лукавства того румынского духовенства, которое сумело с таким же единодушием восстановить и право народа на свой язык в школах. Не забудем, что именно через церковно-приходские школы священники-румыны надеются легче внести национальный язык в Бессарабии.

Алексей Ноур

Nr. 20

№ 414. СООБЩЕНИЕ “ЗАГРАНИЧНОГО”

Кто бы мог подумать, что Бессарабские молдованы, присоединенные к России 100 лет тому назад, когда не существовало никакой Румынской национальной культуры, никакой национальной сознательности, гордости, что эти молдоване, размножившись до 1 1/2 миллиона за это время, живя совместно со славянскими элементами, прибывая под русским владычеством, не только не ассимилировались, не только не обрусели, но омолодвалили и продолжают омолодывать славянские элементы до того, что в Бессарабии явилась даже поговорка: “Тата Русс, мама русс, а Иван - Молдован”, т.е. отец русский, мать русская, а Иван, сын их оказался молдованином.

И это явление тем страннее, что присоединение Бессарабии имело место в ту историческую эпоху, когда Россия была надеждою и упованием Балканских христиан, когда русское подданство было желанной мечтой, когда Россия была очагом культуры для Молдо-Валлахов, когда акт присоединения Бессарабии к России превратило молдован из народа жалкого, несчастного, постоянно разоряемого войнами, набегами и грабежностью своего собственного Правительства, свободных граждан могущественнейшей Империи, своего имущества, своих трудов. Это было в то время, когда эпоха великих войн и побед Петра и Екатерины была жива в памяти молдован в их легендах и песнях. Если мы изучим народную душу до конца прошлого столетия, то увидим, что молдоване питают самую беззаветную любовь и верность Государю-Императору, самое глубокое благоговение к Великой, святой России и горячо желают научиться по-русски, стать русскими совсем. Такие исторические события, как бурное пробуждение национального сознания у румын Молдованского и Валлахского Княжества в 1848 г. сопровождавшаяся расцветом национальной литературы и объединением Княжеств у Бессарабских молдован, за исключением горсти интеллигентов и священников, не встретили никакого отклика, тогда как у Трансильванских и Буковинских румын наблюдался единодушный национальный энтузиазм. Бессарабские молдаване, хотя и незнающие по-русски, считают себя русскими, желают научиться по-русски, приобщиться к русской культуре. В семидесятых годах молдавский язык перестал преподаваться в Бессарабских школах, за отсутствием желающих учиться этому языку. В 80-х годах молдавская интеллигенция стыдится говорить по-молдавски: ни на улице, ни в общественных местах, ни в салонах молдавского языка почти не слышать. В таком состоянии приближается к концу 19 столетия; к этому времени, вследствие некоторых культурных и экономических причин в Бессарабии замечается глухое раздражение часть священников и интеллигентов, видя что Правительство своею методою не приносит никаких результатов, что народ коснеет в невежестве, что за отсутствием всяких знаний не в силах отстоять себя за существование, приходят к заключению, что необходимо преподавать массам хоть кое какие сведения сельскохозяйственного и нравственного характера. Что делать. Народ не понимает по-русски. Обратились в Румынию, причем поставили в виду, что

издания нужные для внеклассного чтения народу, в целях чисто культурных и должны получаться законным путем. Этот шаг случайно совпал с моментом национализации русского революционного движения, когда революционная организация внесла в свою программу и национальные требования, а сама организация стала федеративной. Бессарабская революционная молодежь – в особенности воспитывавшая в таких благоприятных для национализма центрах как Юрьев и Киев – заинтересовалось национализмом и часть ее прониклась даже панрумынизмом; начались сношения с Румынией, требования изданий исторического и агитационного характера. Многие влиятельные румынские политические и ученые лица близко заинтересовались Бессарабией. Бессарабия и Румыния стали революционным антирусским лагерем.

В разгаре русско-японской войны появилось в Бессарабии доверенное частное лицо очень высокопоставленного лица из Румынии. Вслед за его отъездом в Бессарабии начали шептаться, что к Королю Карлу ездил делегация Бессарабцев, с просьбой держать войска наготове, для занятия Бессарабии. По окончании войны доверенное лицо сообщает, что Король Карл, показывая ему письмо ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА, сказал: “Николай пишет мне такое письмо, как-будто предчувствует, что ему что-то готовится на Балканах. Через год последовала Митровицкая железная дорога, а через другой присоединении Боснии и Герцеговины. В конце 1905 года из Румынии даны были профессору Ясского Университета Г.Стери 100000 франков для основания румынской газеты в Бессарабии. В Бессарабии основывается революционная сепаративная румынская газета “Бессарабия”. По шляхам и селам Бессарабии и сеются прокламации на румынском языке (русским шрифтом), делается агитация в пользу массовой поездки Бессарабцев на юбилейную Букарештскую выставку 1906 г.; предлагается даровой проезд туда и обратно и уплата паспортов. В Кишиневе открыто говорят о скором присоединении Бессарабии к Румынии. По ресторанам распевают румынский национальный марш. На открытии Епархиальной молдавской типографии представитель Духовенства поднимает тост за газету “Бессарабия”. Из редакции газеты “Бессарабия” ведется агитация в деревнях и между семинаристами. Молдавское общество не хочет выступить против превращения вопроса культурного в политический. А когда в декабре 1906 года на общем собрании этого общества я выступил против речи румынского агента адвоката Кужбы, мои слова были встречены негодованием. Достаточно посмотреть, кто состоял тогда членами Молдавского Общества, чтобы понять все громадное значение подобной манифестации. К тому же времени ожидалось из Румынии 60000 франков и громадный транспорт агитационной литературы. С большими усилиями удастся остановить это. Немало усилий стоило расстроить организацию враждебную России. Русское правительство взяло в свои руки движение и оно мало помалу улеглось.

В настоящее время нет никакой организации серьезной, ведущей активную панрумынскую деятельность; есть только отдельные личности, но поле для подобной агитации в Бессарабии обширное. Это поле вспахано и засеяно уже местами румынизмом. Нужно перепахать его и засеять руссизмом и сделать это словом понятным и нужно придать большое значение проведению русской Государственности, русской культуры, русского патриотизма, чем насильному

навязыванию русского языка. По крайней мере пока молдаване обруссеют можно проповедовать любовь к России, единение с русским народом и на молдавском языке. Около Бессарабии процветает независимое, благоустроенное румынское Королевство; его влияние на Бессарабцев будет оказываться все больше и больше. Да и само по себе это племя довольно многочисленное, в своем целом 30000000* и занимает площадь больше Италии. В Румынии есть сильная партия, стоящая за активную агитацию в Бессарабии. Представителю этой партии К.Стери вот уже три раза с трудом удастся помешать достигнуть Министерского портфеля. Дальше это невозможно, а он имеет много партизанов в Бессарабии. В мирное время, положим, они не опасны, но мы живем в такие времена, что можно всего ожидать. В Бессарабии нет великорусского элемента. Славянство представлено поляками, а к ним молдаване питают историческую пламенную и религиозную неприязнь. От молдаван, находящихся на государственной службе, нужно требовать, чтобы они содействовали плодотворно руссификации масс, как наиболее близкие к народу и пользующиеся доверием его. В заключении, дам один наблюдательный пример: 30 лет тому назад к Румынии была присоединена Добруджа, населенная не румынами. Теперь, спустя 30 лет, все население Добруджи знает по-румынски, а в Бессарабии на каждом шагу нужен русскому переводчик. И отчего нужно беречь молдаван, так это от руссофобства, проповедуемого главным образом евреями.

*Din original nu este clar care cifră este adevărată, întrucât cifra 3 se suprapune cifrei 1. — *n.alc.*

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 98, fila 181–182 verso.

Nr. 21

№ 415. СООБЩЕНИЕ “ЗАГРАНИЧНОГО”

Если Бессарабско-молдавские массы не принимали активного участия в революционном движении, то это потому, что за незнанием русского языка русская пропаганда была им непонятна. Если молдавские массы не слились еще с культурным русским народом, то это потому, что русский язык им не знаком. Если революционная национальная идея панрумынизма начали успешно проникать в эту массу, то потому, что за последние годы почти только они проповедовали этой массе на понятном ей языке. Велась эта пропаганда и устно и печатно. Румынский язык более распространен в Бессарабии, чем русский. Румынский язык есть язык купли и продажи для большинства населения в губернии. Поэтому хотя политические границы Румынии кончаются у Прута, то граница ее культурного влияния простирается до Днестра. Народная песня или романс, которые поются сегодня в Бухаресте, через месяц, 2, уже поется в деревнях Бессарабии. В деревнях и городах замечается сильное движение своим родным, а в части интеллигенции увлечение румынской культурой, даже

революционным национализмом. За год продано в Бессарабии более 2000 книг на румынском языке, не считая газет и журналов. В Бессарабии издавалась Румынская газета "Бессарабия" на румынские средства. Результаты ее влияния увидятся, когда достигнет зрелости поколение деревенское, воспитавшееся на ней. Румыния тратит ежегодно на Македонию 800.000 франков, на Трансильванию около 4 миллионов франков. На Буковину 200.000 франков. В Бессарабию тоже дано знать, что сотни тысяч к услугам и желающие посвятить себя к служению румынским интересам будет на всю жизнь обеспечены. В Яссах есть уже молодые Бессарабцы, учатся в Университете и получают правительственные стипендии. Элемент они энергичный, боевой. Предводители Либерально-национальных партий, а также панрумынская лига образованная и все ярые националисты стоят за революционный национализм в Бессарабии и они боятся не русского языка в Бессарабии, а национальной патриотической культуры Бессарабии.

Венгрия для правильного изучения и прослеживания национальных течений имеет специальный департамент национальностей. Руководители Трансильванских румын получают щедрую материальную поддержку от Румынии. В последние годы венгры привлекли на свою сторону несколько румынских элементов; для большего престижа и соблазна дали им отличные служебные и общественные положения и некоторых из них поставили во главе 3-х румынских журналов ("Унгария", "Лумина" и "Сервичул"), основанных Венгерским правительством специально для борьбы с сепаратизмом и для проведения идей мадьярской культуры и государственности, братства и единения с венграми. Судя по румынской печати, это ужасно портит панрумынской пропаганде.

Когда идет речь о стремлении некоторых бессарабцев к румынской культуре, то нужно иметь в виду, что Румыния находится во враждебном России в политическом лагере, что все исторические издания, часть литературных и некоторые газеты изданы в скандальном антирусском направлении. Нахожу, что продающиеся румынские песни, ноты, грамофонные пластинки, также и румынские издания городских (Кишиневской) и Бельцкой библиотеки подлежат внимательному пересмотру. Еврейский и польский элементы Бессарабии тоже внушают молдованам, идею так называемого самоопределения и Союзу с угнетенными народностями. Прогресс ассимиляции страшно слабее в Бессарабии. Когда порванная историческая российская жизнь будет снова восстановлена, когда Министерство народного просвещения создаст богатую народную патриотическую русскую литературу, - нужно немедленно провести ее в среде молдаван, не ожидая, пока они научатся русскому языку.

7 ноября 1909 г.

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 98, fila 183-183 verso.

№. 22

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1914 года сентября 19 дня в гор. Кишиневе, я, начальник Бессарабского губернского жандармского управления полковник Нордберг, рассмотрев произведенную при вверенном мне управлении в порядке ст. 23 правил о местностях, объявленных состоящими на военном положении переписку о выяснении степени политической неблагонадежности вдовы священника Елены Васильевны Алистар, заподозренной в агитации среди призванных из запаса нижних чинов и распространении ложных слухов, связанных с текущими военными событиями, нашел, что обстоятельства этого дела заключаются в следующем:

19 августа во вверенном мне управлении было получено от и. об. коменданта гор. Кишинева сношение за № 759, из которого видно, что того-же числа к нему явился унтер-офицер в запасе - псаломщик церкви в с. Резены Николай Мединский и доложил, что дочь священника той-же церкви Елена Васильевна Алистар агитирует среди поселян с. Резень и запасных нижних чинов в пользу Румынии; в тот же день во вверенное мне управление явился указанный выше псаломщик Мединский и заявил, что незадолго до объявления в России мобилизации из Румынии прибыла в с. Резены Бессарабской губернии вдова священника Елена Васильевна Алистар, живущая постоянно в Румынии и обучающаяся там на каких-то курсах. Сейчас же по объявлении Германией войны России Алистар выехала в Румынию, где пробыв несколько дней вновь появилась в с. Резены. Здесь она стала распускать слухи о близкой войне России с Румынией и убеждала местных жителей не бояться этой войны, так как румыны, по словам Алистар, никому зла чинить не будут, а займут Бессарабию тихо и мирно. Кроме этого Елена Алистар говорила еще, что в Румынии выгоднее отбывать воинскую повинность, так как там солдатам за службу дают по 50 десятин земли. При этом Мединский указал лиц, могущих подтвердить сказанное, а именно: сельского старосту с. Резень и сельского писаря того же села. В дальнейшем псаломщик Мединский добавил, что Елена Алистар взяла двух сыновей крестьянина с. Резень Ботнаря, повезла их в Румынию и там поместила в какую-то школу. Эти мальчики, приезжая на каникулы в с. Резены в разговоре с окружающими, восхваляли порядки в Румынии, указывая на то, что там-де лучше всем живется. В разговоре с заявителем Алистар говорила, что ей нужно взять от каждого села Бессарабии по два мальчика и отвести их в Румынию, но для какой цели Мединский не знает.

На основании вышеизложенного, а также имевшихся раньше в управлении сведений Елена Алистар была 19 августа обыскана и задержана причем по обыску ничего преступного обнаружено не было.

Спрошенная Елена Алистар виновной в агитации среди запасных и распространении ложных слухов, связанных с текущей войной не признала, а объяснила следующее: прибыла она 10 сего июля в с. Резены по окончании занятий в текущем году в Яском университете. Незадолго до отъезда ея, один

из профессоров университета читал лекции о религиозных движениях вообще и в частности наблюдаемых в России, в том числе и об "Иннокентьевщине". Алистар весьма заинтересовалась этим движением и, избрав его темой своей будущей диссертации, решила по приезде в Россию возможно глубже его изучить. С этой целью она, по приезде в Резены, начала вести беседы по этому поводу с местными жителями, но вскоре вынесла заключение, что им это движение почти неизвестно. Тогда Елена Алистар вспомнила, что товарищ ее покойного мужа священник Павел Бабеико из с. Градешты назначен миссионером для борьбы с "иннокентьевщиной" и поехала к нему.

Все это происходило, как раз в разгар мобилизации и объявления войны целым рядом держав, и потому все знакомые Елена Алистар, знающие, что она прибыла из Румынии спешили расспросить о настроении румын, собираются ли они воевать с Россией и т. д.

Алистар говорила им, что румыны ни в коем случае воевать с Россией не будут и в доказательство этого приводила различные доводы вроде тех, что настроение румынского народа всецело на стороне России, что исповедание румынами православной религии удержит их от выступления против единоверцев и т.д. При этом она разъясняла, что вообще мирным жителям нет необходимости волноваться, так как война, если таковая и случится, будет вестись между армиями, а не с мирным населением. С кем именно Алистар говорила по этому поводу - она не помнит.

Определение в румынскую школу двух детей крестьян с. Резень Алистар объяснила желанием сделать доброе дело бедным людям, неимеющих средств дать образование своим детям.

Ко всему вышеизложенному Алистар добавила, что по ее мнению возводимые против нее обвинения основаны на недоразумениях, а частью являются следствием ее плохих отношений с некоторыми жителями с. Резень. В доказательство этого она привела следующие соображения: утверждение, что она будто-бы говорила о 50 десятинах земли, жалуемой солдатам в Румынии за службу, вероятно не правильно понято и истолковано некоторыми из ее собеседников, которым Алистар говорила, что в Румынии в настоящее время ждут проведения закона о принудительном отчуждении помещичьих земель в пользу крестьян. Рассказ ее о том, что в Румынии существует порядок, по которому ежегодно по двое лучших учеников сельских школ командируются в особую школу в Яссах, где выдерживающие конкурс оставляются для обучения на казенный счет - понят некоторыми из ее собеседников, как желание Елены Алистар взять с собой в Румынию от каждого села Бессарабии по 2 мальчика. К тому же Алистар, по ее словам, находится со многими из жителей с. Резень в плохих отношениях из-за различных причин. К числу таких лиц надо отнести сельских старосту и писаря, псаломщика Мединского и других.

Свидетели при допросе показали:

1) Сельский староста Георгий Григорьев Дубица, что Елену Алистар знает, но никогда с ней ни о чем не разговаривал. Куда и когда она уезжала и приезжала не знает. Никогда сам не видел и не от кого не слышал, чтобы Алистар беседовала с жителями о текущих военных событиях. Слыхал, только, что Елена Алистар отвезла в Румынию сыновей крестьян Ботнаря и Тыргала, но для какой цели не знает.

2) Ботнаръ Василий Петров, что услышав года два назад о том, что священник с. Резень Балан поместил своих детей в румынскую школу для бесплатного обучения, отправился к этому священнику и просил оказать содействие к определению его, Ботнаря, сына в эту же школу.

3) Медицинский Николай Мелентьев к своему первоначальному заявлению добавил, что Елена Алистар 18-го августа уговаривала жительницу с. Резень Елену Пелеван отпустить своего сына Афанасия в Румынию, где Алистар обещала дать возможность этому сыну "хорошо жить". Об этом Пелеван сама говорила свидетелю. Кроме этого Елена Алистар за несколько дней до этого по выходе из церкви в с. Резенах, говорила: "вот, уже будет война православных с православными", подразумевая под этим войну России с Румынией. Настоятель церкви в с. Резены Исидор Малай рассказал свидетелю, что Елена Алистар, возвращаясь вместе с Малаем из Кишинева в Резены, всю дорогу напевала песню: "проснись, ты, румынский народ от сна смертельного..."

4) Священник Малай Исидор Александров, что знает Елену Алистар около двух лет, но редко с нею встречался. Никогда не приходилось ему слышать самому или от других, чтобы Алистар беседовала с запасными или с кем-либо другими о текущих военных событиях. Фразу "Вот, будут воевать православные с православными", сказанную Алистар возле церкви в Резены, действительно слышал, но смысла ее не знает. 31-го июля возвращался из гор. Кишинева в с. Резены вместе с Еленой Алистар, которая в дороге напевала песню "проснись, ты, румынский народ", о том, что Алистар берет детей и помещает их в румынскую школу свидетель слышал, но не знает сама ли она упрашивает родных отдать ей детей или же родители к ней обращаются с просьбами об определении детей в эту школу.

5) Пелеван Елена Константиновна, что года три тому назад Елена Алистар предлагала поместить ее, Пелеван, сына Афанасия в бесплатную румынскую школу, но свидетельница отказала, ввиду отсутствия в то время у нее средств, необходимых для получения заграничного паспорта. 19-го августа Елена Алистар заходила к свидетельнице за получением денег, которых Пелеван должна ей. Елена Пелеван никогда не слыхала от Алистар чего-либо относящегося до военных событий.

6) Мартысек Афанасий Францев, сельский писарь, что знает Елену Алистар уже лет 12, но последний год почти не встречался с ней. Знает, что Алистар по несколько раз в год ездит в Румынию и обратно, причем почти всегда возит с собой каких-то мужчин или женщин. Свидетель сам не видел и ни от кого не слыхал, чтобы Елена Алистар вела разговор с запасными. Мартысек знает, что Алистар возит детей в румынскую школу и утверждает, что не родители просят ее поместить в школу детей, но она сама уговаривает родителей, суля им бесплатное обучение, содержание и т.д.

7) Попов Николай Петров, пристав 3-го стана Кишиневского уезда, что Елену Алистар знает около года. Ему не приходилось слышать от кого-либо или самому видеть, чтобы Алистар вела разговоры с запасными о военных событиях. За время своего знакомства с Алистар, а также из разговоров с другими лицами свидетель вынес впечатление о ней, как о большой румынофилке, что, впрочем, и сама Алистар от него не скрывала и говорила, что ей порядки и жизнь в Румынии нравятся больше русских.

Независимо от настоящего дела во вверенном мне управлении имеются данные, указывающие на то, что Елена Алистар убежденная и крайняя румынофилка. Она помещает свои статьи в румынской периодической печати, в которых пропагандирует присоединение Бессарабской губернии к Румынии. Она учится в Румынском университете и получает субсидию от "национальной лиги объединения румын". На средства этой-же лиги Алистар воспитывает в Ясских учебных заведениях двух мальчиков поселян с. Резень Кишиневского уезда: 1) Порфирия Ботнаръ и 2) Трофима Тыргала, которых она отвезла в Яссы в целях создания контингента пропагандистов национальных румынских идей среди молдаван Бессарабской губернии. Елена Алистар, по тем же данным, находится в постоянных сношениях с румынским подданным Георгием Константинеско, арестованным и привлеченным к следствию по обвинению в военном шпионстве.

Добытые настоящей перепиской данные установлен факт вредной деятельности Елены Алистар. Ее личное признание в уговорах крестьян не бояться румын, которые должны занять Бессарабию "тихо" и "мирно", восхваление порядков в Румынии, литературная деятельность направленная против России, помещение детей в Румынские школы - все эти факты не могут оставить сомнения в безусловном вреде для общественного спокойствия и безопасности дальнейшего пребывания Елены Алистар в Бессарабии и посему я полагаю бы необходимым воспретить Елене Алистар жительство в Бессарабской и других приграничных губерниях на все время состояния их на военном положении и Постановил: настоящую переписку препроводить на распоряжение Бессарабскому Губернатору.

Подписал: Полковник
Верно Корнет

Нордберг
Книговский

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 520, fila 31-33.

Nr. 23

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1915 года сентября "5" дня в гор. Кишиневе, я, Начальник Бессарабского губернского жандармского управления полковник Нордберг, рассмотрев произведенную при вверенном мне управлении переписку в порядке ст. 23 правил о местностях, объявленных состоящим на военном положении, об исследовании политической неблагонадежности Земского врача Ганчештского, Кишиневского уезда, медицинского пункта Даниила Александровича Чегорьяна, нашел, что обстоятельства сего дела заключаются в следующем:

В конце июня месяца сего года или в начале июля, в кабинете секретаря Кишиневской уездной земской управы, между собравшимися там секретарем управы Аркадием Григорьевым Прохоренко, служащими в той-же управе

Сергеем Васильевым Коханским и Константином Константиновым Кристи и врачом Чегоряном - происходил разговор по поводу текущих военных событий. Участникам разговора было известно, что врач Чегорян читает румынские газеты, интересуется происходящим в Румынии и потому один из них задал ему вопрос о том, возможно – ли выступление Румынии против России. На это Даниил Чегорян ответил, что Румыния выступит “но к сожалению не против нас, а против Австрии”.

Через некоторое время, служащие земской управы, обсудив сказанное Чегоряном, уполномочили секретаря Прохоренко предупредить Чегоряна, чтобы тот не позволял себе в будущем в их присутствии произносить подобные выражения. Выслушав это предупреждение, Чегорян сказал Аркадию Прохоренко, что “в земстве все служащие хамы и по хамски поступают”.

Спрошенный, по поводу сего, Даниил Александров Чегорян отрицал произнесение приписываемой ему фразы и объяснил, что на вопрос кого-то из участников вышеописанного разговора о возможности выступления Румынии против России, он ответил: “выступление Румынии, судя по румынским газетам, возможно только лишь против Австрии”. В дальнейшем разговоре Чегорян высказал мысль о том, что такая бедная во всех отношениях страна, как Румыния, не сможет проивостоять высокой технической подготовке Германии и Австрии и добавил, что ему “жаль Румынии, в которой живет родственный народ (молдаване), ибо ее ждет участь несчастной Бельгии”.

Спрошенные свидетели показали:

1) Прохоренко, Аркадий Григорьевич, что в начале июля сего года к нему в кабинет, во время служебных занятий, в Кишиневской уездной земской управе, вошел врач Ганчештского медицинского пункта Даниил Чегорян. В кабинете в то время, кроме Прохоренко, были Константин Кристи и Сергей Коханский, служащие в той же управе. Окончив деловые разговоры, присутствующие начали беседу о текущих военных событиях, причем на заданный Чегоряну вопрос о настроениях в Румынии и собирается ли она выступить против России (Прохоренко было известно, что Чегорян читает румынские газеты) последний ответил, что “Румыния, к сажалению, выступает не против нас, а против Австрии”. Присутствовавшие, услышав это, смутились и ничего не возразили Чегоряну, но впоследствии Прохоренко и другие решили поручить Прохоренко предупредить Чегоряна, чтобы он в будущем не позволял себе произнесения, в присутствии служащих управы, подобных выражений, так как таковые оскорбляют патриотические чувства служащих. Прохоренко, вызвав Чегоряна, объявил ему это предупреждение, на что Чегорян ответил, что “в земстве все служащие хамы и по хамски поступают”. Прохоренко приходилось слышать отзывы о Чегоряне, как о крайнем румынофиле.

2) Кристи Константин Константинович, ревизор земских коннопочтовых станций Кишиневского Земства, подтвердил вполне сказанное Аркадием Прохоренко.

3) Коханский Сергей Васильевич, заведующий отделом народного образования при Кишиневской уездной земской управе, что точно не помнит фразы, произнесенной Даниилом Чегоряном в кабинете Прохоренко, но эта фраза имела тот смысл, что Румыния “принуждена, к сожалению, выступить против Австрии”.

О Данииле Чегоряне в делах управления имеются следующие сведения:

Чегорян Даниил Александрович, земский врач. В виду имевшихся в Киевском губернском жандармском управлении сведений о принадлежности Чегоряна к Киевской социал-революционной организации и принятии участия в кассе помощи ссыльным студентам 24 Мая 1912 года в гор. Киев в квартире его был произведен обыск, коим было отобрано 3 брошюры под заглавиями: "1 Мая", "Сон под Первое Мая" и "Праздник Труда", одна книга с разными заметками и протоколами "Бессарабского землячества", 3 записные книжки и письма бывшего городского судьи гор. Бельцы Ивана Георгиевич Пеливана, который в своих письмах агитировал в молдавско-национальном направлении. По сему делу в гор. Киев производилась охранный переписка. Какое направление получила таковая и чем она разрешена сведений в делах управления нет.

30 января 1914 года агентурным путем были получены сведения, что в последнее время среди некоторой части Бессарабской интеллигенции появилось стремление к национальному "самоопределению" и "культурной работе" среди молдавского населения Бессарабии; выразителем этого движения является недавно основанная группа при редакции журнала, издающегося в гор. Кишинев на молдавском языке "Кувынт Молдовенеск". В группу эту входит и Чегорян в качестве "Румынофила".

Добытыми настоящей перепиской данными вполне устанавливается политическая неблагонадежность Даниила Александрова Чегоряна, а потому я полагаю-бы необходимым воспретить ему дальнейшее пребывание в пределах Бессарабской губернии на все время состояния его на военном положении, Постановил: настоящую переписку препроводить на дальнейшее распоряжение Бессарабскому губернатору.

Начальник Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления
Полковник

Нордберг

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 358, fila 17-18.

№. 24

Совершенно доверительно

БЕССАРАБСКИЙ
ГУБЕРНАТОР

МИЛОСТИВЫЙ ГОСУДАРЬ,
КОНСТАНТИН ФЕОДОРОВИЧ,

Препровождая при сем копию письма г. товарища Министра внутренних дел Сенатора Белецкого от 10 минувшего Февраля за № 70146, прошу Вас не

отказать сообщить мне имеющиеся в Вашем распоряжении сведений по изложенному в письме вопросу.

Пользуясь случаем, прошу принять уверение в отличном уважении и искренней преданности.

Его Высокоблагородию
№ 6456
Марта 1 дня 1916 года

Нордберг К.Ф.

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 412, fila 156.

№. 25

Копия
Совершенно секретно

ТОВАРИЩ МИНИСТРА
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

МИЛОСТИВЫЙ ГОСУДАРЬ,
МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ,

В Департамент полиции поступили сведения о том, что в Кишиневе издается газета на молдавском языке "Кувинт Молдовенеск", ярко националистического направления с сепаратистской тенденцией, получившая распространение в деревнях Бессарабии. Газета эта тем не менее, по тем же сведениям, субсидируется некоторыми уездными земствами Бессарабской губернии, которые выписывают ее в количестве несколько сот экземпляров. Имеются также указания и на то, что названная газета получает вспомоществование и из Румынии.

Сообщая о сем Вашему Превосходительству, имею честь просить уведомить меня в возможно непродолжительном времени о том, соответствует ли действительности изложенные сведения.

Прошу Вас принять уверение в совершенном почтении и преданности.

Белецкий

№ 70146
10 февраля 1916 года
Его Превосходительству М.М. Вороновичу
С подлинным верно:
Старший Помощник Правителя

[*iscălitura*]

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 412, fila 157.

№. 26

Совершенно секретно

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ
М.М. ВОРОНОВИЧУ
Г. БЕССАРАБСКОМУ ГУБЕРНАТОРУ

№ 1556

Марта 8, 1916 г.

МИЛОСТИВЫЙ ГОСУДАРЬ,
МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ,

Вследствие письма от сего марта за № 6456, сообщаю Вашему Превосходительству, что издающаяся в г. Кишиневе "Кувьнт Молдовенеск" носит националистическое румынское направление. Выражение этого направления в период войны под давлением военной цензуры значительно ослабело, тем не менее в номер от 31 мая 1916 г. за № 22 помещена была статья под заголовком "План Великой Румынии". В статье этой указывается необходимость создания великой румынии из Румынии, Трансильвании и русской Бессарабии, под скипетром Габсбургского дома, причем Румыния должна войти в империю на правах автономных. От редакции при изложении плана добавлено, что план этот разрабатывается в румынских газетах и является "старым" ныне опять поднятым. При исследовании оказалось, что ни в одной румынской газете статей с таким планом до напечатания ее в "Кувьнт Молдовенеск" не появлялось и только одна маленькая провинциальная газета в Галаце перепечатала ее без всяких комментариев.

О том, что редакция "Кувьнт Молдовенеск" получает субсидию из Румынии имелись давно агентурные сведения, кои нашли себе подтверждение следующим фактом: 10 февраля 1915 г., на ст. Унгени была обыскана по подозрению в провозе за границу шпионских донесений румынская подданная Наталия Бонческо. При обыске, между прочим, обнаружено было два письма. Одно из этих писем было адресовано управляющему национальным банком в Бухаресте и написано издателем, выходящим в г. Кишинев газеты и журнала "Кувьнт Молдовенеск" Н.Н.Александрри, а второе адресовано директору банка в г. Яссы и подписано секретарем редакции того же издания П.Халиппа. Из содержания писем видно, что лица, стоящие во главе издания "Кувьнт Молдовенеск" получают из Румынии субсидию на поддержку этого органа.

Спрошенный по поводу этих писем издатель Н.Н.Александрри, не отрицая самого факта получения субсидии из Румынии, старался доказать, что поступление субсидии носит случайный характер и что источник происхождения их ему совершенно не известен.

Сотрудник и корректор той же редакции П.Халиппа утверждал, что стоит совершенно в стороне от денежных вопросов издания, написал письмо директору Ясского банка по поручению и со слов издателя Александрри и употребленную фразу в письме "приносим Вам признательность за поддержку оказываемую печатанию "Кувьнт Молдовенеск" объясняет тем, что под

выражением “поддержка” подразумевает те труды и хлопоты которые взяла на себя администрация банка в Яссах по сбору и пересылке в редакцию взносов подписчиков.

Субсидирование этой газеты уездными земствами (Кишиневским, Оргеевским и др.) особенно в предыдущие годы подтверждается постановлениями уездных земских собраний о выписке значительного числа экземпляров этой газеты. Благодаря этим субсидиям тираж “Кувьнт Молдовенеск” доходит до 6000-7000 номеров, причем значительное число (более 50%) рассылается в деревни бесплатно.

Прошу принять уверение в совершенном почтении и глубокой преданности.

Полковник
Верно: Поручик

Нордберг

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 412, fila 162-163.

PLAI NATAL

Ion Chirtoagă

CIOBURCIU⁴

Localitatea Cioburciu a apărut pe locul unde din cele mai vechi timpuri treceau căi comerciale de importanță internațională. Pe harta lui A. Dulcert din 1339 e menționat: "La orașul Liov (Leo) merg negustorii din Marea Neagră, iar de aici ei pleacă spre Marea L'Gofland, spre Flandra și Briudhe"¹. Adică, mărfurile orientale (țesături, cuișoare, obiecte de lux) soseau pe mare până la porturile de pe litoralul nord-pontic, în special la Cetatea Albă, de unde pe căi terestre înaintau spre Liov, Europa Centrală și Occidentală. Iar de acolo, pe aceeași cale, spre Orient erau transportate ferării, postav european și alte articole meșteșugărești. Repere mai exacte ale drumului în cauză conține privilegiul lui Petru Aron dat liovenilor la 29 iunie 1456: "Cine merge spre părțile tătărești (vor da vamă – *n.n.*)... în Suceava..., în târgul Iașilor..., în Lăpușna... și în Cetatea Albă..."².

În comerțul internațional un rol important îl juca orașul-port Cetatea Albă, unde se efectua transportarea mărfurilor din căruțe în corăbii și viceversa. Tot aici negustorii plăteau vama de tranzit, care aducea un venit considerabil caznalei domnești. Venituri suplimentare avea și populația locală, care punea la dispoziția negustorilor transport, hrană, băutură, locuințe și altele din cele necesare pentru un drumet. Toate acestea stimulau dezvoltarea agriculturii, pescuitului, meșteșugurilor, mai ales în domeniul prelucrării produselor alimentare. Unele mărfuri alimentare, produse de localnici, în primul rând grâul și orzul, prin Cetatea Albă erau vândute în diferite orașe din bazinul Mării Negre. Genovezii de la Caffa și din alte orașe pontice veneau la Cetatea Albă pentru achiziționarea produselor agrare³.

Trecând prin satele nistrene la Cetatea Albă veneau să-și vândă mărfurile sale și unii producători din localități ce se aflau la distanțe mari de acest port. Uneori

⁴Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al *Reserch scheme of the open society Institute*

acest lucru era stimulat de către domnii țării, în care scop acordau înlesniri vamale. Prin hrisovul de la 13 martie 1466 Ștefan cel Mare îngăduia locuitorilor satului Negoești să facă comerț "la Cetatea Albă", iar prin cel de la 15 august 1471 marele domnitor permitea mănăstirii Pobrata să vândă în acest oraș grâu și miere, negustorii fiind scutiți de vamă⁴.

Localitățile de pe cursul inferior al Nistrului jucau un rol important și în valorificarea pământurilor slab populate din stânga Nistrului. Prin trecătorile comode de la Dubăsari, Tighina și alte părți la est de acest râu pătrundeau agricultori și mai ales păstori care își pășunau vitele lor ori chiar se așezau cu traiul lângă consăngenii localnici. Uneori în stânga Nistrului românii din Moldova stăpâneau localități de importanță majoră. La începutul anilor 90 ai sec. al XIV-lea printre localitățile importante ale Moldovei, enumerate de către autorul necunoscut al cronicii Voskresen'skaia, e menționat un Cern, numit în alte documente și Carasu (acum o suburbie a Grigoriopolului)⁵, iar în 1454 un grup de locuitori ai Cetății Albe au intrat în stăpânirea Cetății Lerici de la limanul Nistrului⁶. Însă treptat limita estică a țării s-a stabilit pe o frontieră naturală, pe cursul Nistrului. Astfel populației de pe litoralul Nistrului i-a revenit misiunea de apărare a frontierei de est a țării de la atacurile tătarilor, lituanienilor, iar mai târziu - și a turcilor. Treptat la unele din trecătoarele importante peste Nistru au apărut fortificații: la Cetatea Albă, Palanca⁷, Tighina și în alte părți. Ele împiedicau pătrunderea inopinată a inamicului, în primul rând a tătarilor, pe teritoriul țării.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea s-a complicat foarte mult situația populației Moldovei de Sud-Est, de altfel ca și a țării întregi. În 1484 otomanii au cucerit Cetatea Albă. Ștefan cel Mare a încercat s-o recupereze, trimițând oștile sale pe cunoscutul drum. Acest fapt e surprins într-un cântec popular: "*Drumul spre Cetatea Albă // Plin îi, doamne, de oștire // Ce aleargă în grăbire, // Ca să apere de zor // De călcarea turcilor... // Călare pe un albău // Ștefan vodă cel viteaz...*"⁸. Însă această încercare îndrăzneată a eșuat. Peste doi ani, la încheierea păcii moldo-otomane, frontiera dintre circumscripția Cetății Albe ocupate de Poartă și restul Țării Moldovei a fost stabilită mai la nord de Palanca. Rămas fără două cetăți importante (Cetatea Albă și Palanca) acest colț de țară devine vulnerabil la atacurile jefuitoare din partea turcilor și tătarilor.

În atare condiții dificile Ștefan cel Mare a întreprins măsurile de rigoare în vederea contracarării pericolului care venea din direcția gării Nistrului. Din locuitorii satelor de pe cursul inferior al Nistrului marele domnitor a fondat cete înarmate, pe care le-a subordonat unui pârcălab. Reședința lui potrivit unor surse istorice de mai târziu, se afla la Cioburciu, localitate așezată în apropierea unui cot al Nistrului, care îngusta substanțial distanța dintre acest fluviu și stepa aridă. Astfel această localitate întărită cu oameni adunați la timp din satele vecine devenea o pedică serioasă în calea turcilor și tătarilor, care eventual puteau să apară din direcția Cetății Albe.

Stabilirea unor organe administrative la Cioburciu atrăgea noi doritori de a se strămuta în această localitate. Aici se așezau cu traiul chiar și străinii. Potrivit relatărilor unui călător străin de mai târziu locuitorii maghiari din această localitate

considerau că primii dintre consăngenii lor la Cioburciu s-ar fi așezat pe timpul lui Vladislav⁹ (regele Ungariei, 1490–1516). Prin urmare, pârcălăbia de la Cioburciu a fost organizată de Ștefan cel Mare în scurt timp după căderea Cetății Albe, iar ungurii în această localitate au început să sosească odată cu stabilirea temporară a suzeranității ungare (1489) în Moldova și includerea în componența țării a orașelor ardelenne Ciceiu și Cetatea de Baltă cu comunele din împrejurimi¹⁰.

În documente numele pârcălabilor de la Cioburciu apar pe timpul lui Petru Rareș. În actul acestui domn din 8 aprilie 1528 este menționată "Sluga noastră Fătul, pârcălab de Cioburciu"¹¹. Deși pârcălabul de Cioburciu nu se număra printre boierii mari din sfatul domnesc (cum erau cei de la Cetatea Albă, Hotin, Neamț ori Cetatea Nouă), totuși nu fiecare putea ocupa această funcție. Fătul era feciorul lui Costea posadnic, și nepotul de frate (ori soră) al lui Fădor (Toader) posadnic¹².

Peste câțiva ani este menționat un nou pârcălab. Acesta, probabil, s-a evidențiat mai mult decât predecesorul său, deoarece în actul din 22 martie 1535 Petru Rareș ține să menționeze: "Că această adevărată sluga noastră credincioasă, Tomșa pârcălab de Cioburciu, ne-a slujit nouă, drept și credincios". Atunci era o perioadă când în luptă pentru întărirea puterii centrale domniei se sprijineau pe boierii mici și mijlocii. "De aceea noi, își urmează gândul acest fecior destoinic al marelui Ștefan, văzând slujba lui drept credincioasă către noi, l-am miluit pe dânsul cu mila noastră deosebită și i-am dat lui de la noi, în țara noastră a Moldovei, un loc din pustie, pe Botna, între Dobre și între Oale, unde este Chișinăul Mare, să-și întemeieze sat și să-i fie lui de la noi uric, cu tot venitul și copiilor lui și nepoților lui..."¹³, adică în proprietate deplină cu dreptul de a fonda un sat și a-l lăsa ca moștenire¹⁴.

Stabilirea unor instituții administrative, creșterea rapidă a populației la Cioburciu a contribuit la schimbarea statutului localității. Așezarea apare ca târg pe harta călătorului sas G.Reichersdorf din Transilvania, care pe timpul primei domnii a lui Petru Rareș (1527–1538) a vizitat Moldova de două ori. El e reprezentat ca și Tighina prin două turnuri și numit "Tubareza"¹⁵.

Imediat după aceasta localitățile de pe cursul inferior al Nistrului au trecut printr-o nouă încercare. În urma campaniei lui Suleyman I din 1538 Poarta a rupt din trupul țării un teritoriu destul de mare. O cronică turcească anonimă relatează că la o întrunire a marilor demnitari otomani "s-a hotărât ca țara (Moldovei – *n.n.*) să se întindă în lățime de la nord spre sud, iar în lungime de la răsărit la apus, ajungând la hotarul Chilieii, iar marginea ei să atingă Dunărea (la Reni – *n.n.*). Restul trebuie să fie adăugat la imperiul Otoman"¹⁶. Cronicarul Ibrahim Pecevi de asemenea scrie despre acest subiect: "În ce privește hotarul Cetăților (Chilia și Cetatea Albă – *n.n.*), care este de obicei motiv de gâlceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilactul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu din partea Akkermanului de pe lângă apa (Prut) și până la apa Nistrului"¹⁷. Și boierii moldoveni susțin că Ștefan Lăcustă, impus țării de către sultan, dorea să dea turcilor "Nistru tot"¹⁸, adică o porțiune destul de mare din lungul acestui fluviu. La finele anului 1540 nemulțumiți de politica lui Ștefan Lăcusta l-au ucis, iar cete înarmate din Moldova și din stânga Nistrului au atacat

Tighina¹⁹, puternica cetate recent construită de sultan cu mâinele țăranilor români pe locul unei fortărețe moldovenești²⁰.

Venind în februarie 1541 a doua oară la tronul Moldovei și mărinind cuantumul tributului anual plătit otomanilor, Petru Rareș a reușit să întoarcă țării o parte din pământul acaparat de sultan cu trei ani mai înainte împreună cu 35 sate românești²¹. Într-o cronică rusă e menționat că "pentru 30000 galbeni și tributul anual sultanul i-a reîntors domnia cu două părți din Moldova luând-o pe a treia"²². Probabil, cea de a doua parte ar fi fost teritoriul luat de Suleyman și reîntors parțial Moldovei (în perioada dintre februarie 1541 și septembrie 1542). Printre localitățile reîntoarse Moldovei era și Cioburciul împreună cu localitățile din jurul lui. Un timp în jurul lor între autoritățile locale moldovenești și otomane mai apăreau conflicte.

Autoritățile otomane locale s-au purtat crunt cu locuitorii unor sate retrocedate Moldovei. În firmanul lui Suleyman din 19 mai 1552 e menționat: "satele aflate în litigiu sunt, de fapt, 35 de sate. S-a constatat că după ce (s)-a plecat la expediția imperială, 14 sate dintre cele amintite au fost dărâmate, locuitorii lor fiind scoși din casele lor prin felurite umilinți și înșelăciuni, unele case fiindu-le arse, unora tăindu-li-se copacii, unele mori fiindu-le jefuite, că li s-au dărâmat morile, hambarele și grajdurile... Haidar bei (sangeacebiul de Silistra – *n.n.*) trimițându-l pe voievodul Durmuș când au venit, au făptuit aceste sălnicii. Și unele familii (hane) din satele dărâmate, adunându-se din nou, formându-se (astfel) 4–5 sate, acum în hotarul aflat în litigiu s-au găsit așezate 26 de sate"²³. Astfel, din cauza comportamentului dur al autorităților otomane o parte din populația locală din teritoriul ocupat de otomani s-a mutat cu traiul în locuri mai dosite.

Retrocedat Moldovei Cioburciul în continuare se prezenta ca o localitate urbană. În scrisoarea starostelui Polon Nicolae Sienyawski din 24 august 1551 e menționat "civitatem czubureza"²⁴, iar într-un document din 7 iunie 1562 – "oppido Chreberche ad fluvium Nester"²⁵. Despre existența acestui oraș se știa și în Rusia. Pe o hartă cu descriere verbală, reeditată în această țară de vre-o câteva ori, e menționat: "Iar mai jos (de Tighina – *n.n.*) 20 verste (este – *n.n.*) orașul (gorod) Tubarcea"²⁶. Populația orașului continua să crească atât pe cale naturală, cât și din cauza unui nou aflux de migranți, inclusiv alogeni. Pe timpul lui Alexandru cel Bun (1400–1432) unii maghiari husiți s-au așezat în Moldova cu prioritate în dreapta Prutului (de la ei provine numele orașului Huși). Spre mijlocul secolului al XVI-lea reformația se resimte chiar și în așa țări catolice ca Polonia și Ungaria. Însă aici catolicismul s-a dovedit a fi mai puternic decât reformația. În a doua jumătate a aceluiași secol biserica catolică a trecut în ofensivă reîntorcând în rândurile ei nu numai pe husiții din Polonia, Ungaria²⁷ și Transilvania, dar și pe cei din Moldova. Potrivit relațiilor lui George Vasari, secretarul episcopului catolic din Camenița, ungurii husiți din orașele Huși și Roman cu satele vecine, circa 2000 de suflete, au fost întorși la catolicism²⁸. Aceasta s-a produs sub o presiune efectuată în exclusivitate de către episcopatul catolic și nicidecum de autoritățile de stat ale Moldovei. Probabil în atare condiții o parte din husiții de la Huși și Roman, nedorind în mod expres să revină la catolicism, s-au mutat cu traiul la

Cioburciu și unele localități vecine, care pe atunci se aflau tot sub autoritatea Moldovei, dar mai departe de clerul catolic în frunte cu episcopul din Bacău, intresigent față de erezii.

În modul acesta e mai corect de înțeles relatările de mai târziu ale misionarului ungar P.Zold, că husiții ar fi ajuns la Cioburciu din cauza intoleranței din Moldova²⁹. Aceasta a doua migrație husită, acum din interiorul țării, a putut avea loc numai în a doua jumătate a secolului al XVI-lea³⁰.

Deși Cioburciul n-a devenit un centru județean (el nu-i menționat printre ținuturile țării enumerate în cronica moldo-polonă alcătuită în 1566)³¹, această localitate continua să fie reședință a unui pârcălab, care executa dispozițiile puterii centrale. La 13 august 1589 domnitorul Petru Șchiopul ordona pârcălabului de Cioburciu să facă o cercetare la fața locului³².

În afară de aparatul pârcălăbiei ca reprezentant al puterii centrale la Cioburciu mai activa și o conducere urbană de autoadministrare locală. La 6 ianuarie 1592 domnitorul Aron Tiranul se adresa în probleme de administrare locală către "pârcălab și hotnogi de la Cioburciu"³³. Hotnogii rezolvau probleme de ordin economic și social care țineau în exclusivitate de locuitorii și instituțiile administrative ale urbei. Pârcălabul, fiind reprezentantul puterii centrale, rezolva probleme administrative, politice, judiciare și militare, referitoare atât la orașul de reședință a lui, cât și la localitățile din împrejurimi. În perioada vizată pârcălabul de Cioburciu era dator să organizeze securitatea populației românești amenințată de atacurile turcilor de la Cetatea Albă, autoritatea cărora se răspândea deacum până la s. Purcari (în însemnările călătorului francez Francois de Pavi de la 1585 acest sat e menționat la frontiera moldo-otomană)³⁴.

În același timp, pârcălăbia de Cioburciu ori de Lăpușna trebuia să organizeze apărarea populației locale pe r. Botna. La acest hotar aveau loc dese diferende moldo-otomane și pârcălabul era dator să vină în ajutorul populației locale. Acest fapt a fost consemnat în toponimie. În firmanul lui Selim al II-lea din 22 martie 1568, în care sunt menționate hotarele circumscripției Tighina, e pomenită și Fântâna Pârcălabului. Tot aici e menționată și Copanca în supunerea beifului de la Tighina³⁵. Însă ulterior în urma insistenței populației de la hotar Copanca a fost retrocedată Moldovei³⁶.

În microtoponimia Cioburciului se află și un loc numit Palanca³⁷. În trecut acest termen desemna un val de pământ cu un gard din bârne, care servea drept scut de apărare contra invadatorilor. Însă până în prezent n-a fost descoperit nici un document, în care s-ar fi consemnat existența la Cioburciu a unei fortificații. Din această cauză, la părerea noastră e mai plauzibilă a doua semnificație a cuvântului "palancă" – adăpost pentru vite. Nu este exclus, însă, că în caz de restriște el putea să servească drept adăpost și pentru unii localnici, cu atât mai mult, că spre finele secolului al XVI-lea situația populației locale iarăși s-a agravat³⁸.

În 1595 hanul din Crimeea, susținut de otomani, a rupt din trupul Moldovei câteva sate românești de pe litoralul nistrean cu centrul la Cioburciu. Ele au început să fie administrate de un aga tătăresc. Aceasta deducem din relatările solului polonez L.Pasecinski din 1601. "Atunci el a trecut prin satele

moldovenesti, pe care le ține (hanul – *n.n.*) tătăresc și pe care le guvernează în numele lui Nasil aga³⁹. În anul următor din Iași până la Cioburciu același sol este însoțit de pârălabii Avram și Durac (probabil de Lăpușna) ai domnitorului Ieremia Movilă. Tot el numește Cioburciul oraș. La întoarcere solul polonez face același drum în sens invers, lăsând și unele repere ale itinerarului. Venind cu o corabie, el sosește la “22 iulie la Cetatea Albă, la 23 – în drum până la Cioburciu, 24 – pe câmp noaptea, 25 – Lăpușna, 26 – Țuțora, 27 – Iași”⁴⁰.

La începutul sec. al XVII-lea unele triburi turanice, cu prioritate de nogai, tot mai des se rețin în apropierea Cetății Albe, trezind îngrijorarea vecinilor. La 11 iunie 1603 boierii din anturajul domnitorului muntean Radu Șerban îi scriau principelui ardelean Moise Sekeli despre “tartari Bucyakiensis”, care nu lăsau țara lor în pace, iar la 1606 hatmanul polonez S.Zolkiewski menționa pe tătarii din Crimeea, Dobrogea, Chilia, Tighina, nogai și bialogrodeni⁴¹.

Mai explicit în această privință este sultanul Ahmed I în firmanul său din 18 martie 1608, scris în urma primirii unei depeșe din partea domnitorului moldovean Constantin Movilă: “Din partea voievodului Moldovei s-a făcut înștiințare că până acum nu era obiceiul ca tătarii din Crimeea și nogaii să treacă încoace de fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia... Dar de câțiva ani încoace tătarii crimeeni și nogaii au început să treacă apele Nipru și Nistru; în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia s-au așezat... 50000 tătari”⁴².

Deși numărul celor veniți, evident, e mărit cu mult, din relatarea menționată se vede că în teritoriul vizat apăruse de curând mulți nomazi, care “nu încetează să facă prădăciuni și jafuri, incendiind sate ale Moldovei... De aceea a fost emis firmanul meu... pentru ca tu (Ahmed pașa – *n.n.*)... să scoți și să trimiți în vechile lor locuri pe cei de neamul tătăresc, care, venind mai târziu... fac sâlnicii țării” Moldovei⁴³.

Această situație favorabilă a fost utilizată cu succes de către Constantin Movilă și pentru o reîntoarcere în componența Moldovei a localităților țării răpite de han la 1595. În firmanul sultanului Ahmed I din 16 februarie 1609 e menționat: “Caraman, care este capuchehaia v-vodului Moldovei, venind la înalta Poartă, (a arătat că) cele 6 sate situate lângă fluviul Nistru, la hotarul Moldovei, și care, fiind posesiunea răposatului Tohtamâș, începând cu 20 mai 1608 au fost adăugate hasurilor mele împărătești... ca venit de 100000 acce pe an, a fost trecut (în stăpânirea Moldovei). A fost dat ilustrul meu iberat precum că începând cu data sus-menționată (20.V.1608) la sosirea haraciului Moldovei să fie depuse la visterie (încă) două poveri acce în fiecare an (200000 acce)”⁴⁴. Cu alte cuvinte, pentru aceste 6 localități retrocedate Moldovei populația țării trebuia să dea Porții o plată anuală suplimentară. Însă peste un timp localitățile în cauză sunt din nou menționate în supușenia hanului. Aceasta coincide cu înrăutățirea relațiilor polono-otomane și noua pătrundere a nomazilor pe teritoriul Moldovei.

Începutul luptelor directe dintre polonezi și otomani, care s-au soldat cu bătălia de la Rașcov (1617), a favorizat sosirea nomazilor în partea de sud a interfluviului Pruto-Nistrean. Din sangeacul Cetății Albe treptat ei treceau pe

teritoriul rămas sub jurisdicția domnului Moldovei. Într-un raport francez din capitala otomană, întocmit la 5 mai 1618, se menționa: "În Moldova locuiesc acum câțiva tătari. De la gura lui (Nistrului – *n.n.*) cale de două zile în sus s-au stabilit de curând 15000 de tătari în locuri pustii pe care le vor stăpâni de acum"⁴⁵. Însă peste un timp din cauza samovolnicilor nogailor, care prin jafurile lor din țările vecine provocau otomanilor complicații diplomatice, Poarta din nou i-a expulzat pe nomazi în Crimeea și pământurile limitrofe⁴⁶.

După pendulări repetate din Crimeea în Moldova și invers, spre finele anilor 20 ai sec. al XVII-lea nogaii reapar în dreapta Nistrului, ocupând același teritoriu menționat în raportul francez din 1618. Acest loc de pe teritoriul Moldovei, numit de turanici Bugeac (Colț), care se află la două zile de mers de la Cetatea Albă (circa 80–90 km), e menționat în Tratatul polono-otoman din 1630. Conform prevederilor acestui tratat Poarta se obligă să-i țină în frâu pe tătarii din Crimeea, de lângă Chilia, Cetatea Albă, din Bugeac și "Ceata Iurtatan ce se află în Cioburciu"⁴⁷. Prin urmare, la o dată anterioară Cioburciul împreună cu satele românești din apropiere iarăși încăpuse pe mâinele tătariilor, iar pe moșia acestor localități s-au așezat "iurthanii", adică supușii hanului. Tot ei au ocupat și câmpia vecină, care încă se mai află sub jurisdicția Moldovei. Acest colț de țară (bugeac) constituia un unghi aproape drept cu laturile pe hotarele circumscripției Cioburciu (la est) și a Cetății Albe (la sud). Însă în 1631 pentru a micșora disensiunile dintre nomazi și vecinii lor "hiurthanii din Bugeac și Cioburciu" au fost reînforși de către Poartă la locul lor de trai din stânga Niprului. Asemenea pendulări ale nogailor s-au mai repetat până în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, când au survenit schimbări în politica Porții față de problema Moldovei de Sud-Est.

Revenind sub dominația tătară Cioburciul continua să fie o localitate de tip urban cu o componență etnică diversă. Trecând în 1639 prin localitățile de pe cursul inferior al Nistrului călătorul italian Nicolo Barsi relatează, că pe lângă un număr considerabil de români la Cioburciu mai erau și vre-o "treizeci de case de unguri catolici", cu o biserică nouă⁴⁸. Despre husiți – nici un cuvânt. Prin urmare, pe la acea dată contrareformația catolică ajunsese și în Bugeac. Ungurii husiți trecuse la catolicism, iar serviciul divin, se efectua în biserica recent construită.

Și episcopul Bandini, care în 1646 a trecut pe la Cioburciu, relatează că locuitorii lui erau "unguri și români". Numărul ungarilor, inclusiv și al copiilor, se ridica la 200 persoane. Ei puteau să se deplaseze liber în orice parte din "Tartaria (așa era numit Hanatul din Crimeea în documentele Europei Occidentale – *n.n.*) și Turcia"⁴⁹. Această situație desigur îi favoriza pe negustorii de la Cioburciu, care pe chestiuni de comerț aveau nevoie să se deplaseze în diferite regiuni ale Imperiului Otoman și Hanatului din Crimeea. Din relatările lui Bandini se poate conchide că autoritățile turco-tătare jucau abil pe disensiunile dintre reprezentanții diferitor confesiuni pentru a-i ține mai ușor în supunere atât pe unii, cât și pe alții. El susține că românii, adică băștinașii majoritari din localitate, își aveau biserica lor. Însă preotul ortodox n-avea dreptul să tragă clopotul în această biserică. "Numai ungarilor le era îngăduit să se folosească de clopot"⁵⁰. Astfel în perioada de instaurare a dominației tătare în regiune autoritățile turco-tătare contau și pe

minoritatea maghiară, care se bucura de înlesniri în domeniul profesării religiei lor, iar pătura comercială – și de o deplasare liberă pe chestiuni de negoț. Acest fapt tempera puțin insistența băștinașilor pentru ca localitățile în cauză să fi retrocedate Țării Moldovei.

Și sub stăpânirea tătară locuitorii de la Cioburciu continuau să joace un rol important în menținerea unei circulații intense pe cunoscutul drum de importanță internațională. Ajuns în localitate călătorul era deservit cu toate cele necesare. La Cioburciu produse alimentare erau destule: pământul lucrat aducea pe masă pâine, fructe, legume, struguri; vităritul – carne, lapte; iar apele Nistrului – pește. Aceasta se vede și din însemnările diplomatului suedez I.Maier. “La 17 (mai 1651 – n.n.), la Cioburciu am cumpărat la prânz patru crape de mărime mijlocie prețuiri împreună cât unul mare (prin urmare, hrana era ieftină – n.n.) și am luat prânzul acolo”⁵¹. I.Maier a mai trecut și prin Cărnățeni, ultima localitate din partea de nord-vest a satelor hănești. După ce a ieșit din această localitate în câmp diplomatul suedez s-a întâlnit cu o strajă moldovenească, care păzea hotarul țării⁵².

O descriere mai amplă a localității o întâlnim la Evlia Celebi, care în 1657 a trecut prin satele de pe litoralul nistrean. “Mergând de-a lungul Nistrului,... am sosit în târgul Cioburciu”, scrie faimosul călător turc. Aici, într-o vale mai la sud de vatra actuală a satului, se afla o piață, unde se efectuau operațiile de comerț, numită astăzi “Valea Târgului”⁵³. “Odată pe săptămână, își reea firul povestirii Evlia Celebi, are aici loc un mare bazar”⁵⁴. Totuși, localitatea cu prioritate avea un caracter rustic, cu atât mai mult că în apropierea lui nomazii își aveau sălașele lor. “Acesta, scrie Evlia Celebi despre Cioburciu, este un sat înfloritor de tătari, și de valahi (adică români, iar ungurii minoritari, în această descriere, nu-s menționați, deși ei în continuare locuiau acolo – n.n.). Dar fiindcă se află la marginea Nistrului, se găsesc multe vii și grădini”⁵⁵. Tot călătorul turc menționa că atunci, Cioburciul, ca de altfel și alte localități din împrejurimi, se afla sub guvernarea “agăi de țarmuri”, adică de pe malul Nistrului.

La mijlocul secolului al XVII-lea pe câmpul Bugeacului se aflau nogaii din neamul Orac, numiți Orac oglu (adică, fiii lui Orac). În a doua jumătate a aceluiași secol, alături de nogaii conduși de mârzacii din neamul Orac oglu, tot mai des apar cei conduși de descendenții neamului Or-Mehmed oglu, cunoscut în cronicile moldovenești cu numele de Orumbet, care un timp se aflase în Caucazul de Nord. În 1665 de acolo sub presiunea calmăcilor, apăruți de curând în Europa, nogaii lui Or-Mehmed oglu “au forțat Nistru și s-au instalat în apropierea Akkermanului. (Aici nogaii au fost pașnici – n.n.) doar câteva luni, iar după aceasta ei au furat mai multe mii de cai de la supușii moldoveni ai Akkermanului”⁵⁶. Cei care suferise de pe urma nogailor Or-Mehmed oglu s-au plâns administrației turco-tătare locale și în același an hanul Mahomed Ghirai i-a reîntors în spațiul din stânga Niprului. Dar românii din spațiul Carpato-Nistrean au răsuflat ușurat doar câteva luni.

În anul 1666 neamul Or-Mehmed oglu iarăși a apărut în sudul interfluviului Pruto-Nistrean. Atunci nogaii au trecut în supușenia directă a Porții. În actul oficial (hoget) din 10 septembrie 1666 e menționat: “În fața lui El-Hadj Halul aga, care este unul din capugii Porții... “fiii lui Or-Mehmed” (aparținând) seminției nogailor,

care mai înainte de aceasta a acceptat supunerea, iar prin ilustrul ordin (al Porții – n.n.)..., a fost așezată pe pământurile pustii ale miriei, aflate în părțile Cetății Albe și Chilie și Ismailului și Tighinei...⁵⁷. Tot din acest act se vede că boierii moldoveni Gavrilița Șerban și Frățița au preîntâmpinat reprezentantul Porții despre eventualele atacuri pustiitoare ale noilor veniți asupra satelor moldovenesti neapărate. Totodată acest document a creat de fapt baza juridică pentru așezarea triburilor nogaice pe teritoriul Țării Moldovei.

În urma legiferării de către Poartă a stabilirii nogailor Or-Mehmed oğlu în regiune, numărul nomazilor pe teritoriul românesc s-a dublat. Reținuți de circumscripțiile otomane în direcția sudică și de cea hănească în partea de est, nogaii și-au răspândit aria lor de pășunat spre nord-vest, ajungând la frontiere naturale formate de Valul Traian de Sus (la nord) și cursul râului Ialpuș (la vest). Aceste frontiere naturale au fost stabilite de către Halil-Pașa și Mihamed Ghirai drept hotar între nogai și populația românească rămasă sub jurisdicția domnului Moldovei⁵⁸. În lungul acestui hotar pe de o parte și pe de alta erau localități românești, care sufereau din cauza nomazilor (în 1651 I.Maier, întorcându-se din Crimeea pe la Cioburciu și Lăpușna în lungul Valului Traian de Sus, a întâlnit sate românești ruinate de către tătari)⁵⁹. După stabilirea hotarului lui Halil-pașa în stăpânirea hanului din Crimeea au nimerit Căușenii și alte localități românești, care se aflau între această frontieră moldo-tătară, și Cărnățenii, ultima localitate din partea de nord-vest a satelor hănești de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Căpătând noi pământuri pe contul Moldovei, nogaii s-au deplasat spre nord-vest, părăsind vetrele și hotarele localităților românești de lângă Nistru. În sursele ulterioare la Cioburciu nu mai întâlnim mențiuni că în această localitate ar fi locuit tătari. În hotarul localității s-au păstrat doar unele toponime turanice: Adana, Valea Turcului, dealul Pașa⁶⁰, care ar putea fi legate de dominația turco-tătară în general.

Luptele, care începând cu anul 1651 timp de câteva decenii s-au dus pe teritoriul Moldovei, au înrăutățit mult condițiile de viață a populației țării. Prin anii 70–80 ai secolului al XVII-lea gospodăriile țăranilor români de pe teritoriul ocupat de turco-tătari arătau mai bine decât cele rămase sub jurisdicția domnului Moldovei și jefuite de oștirile străine, diferență observată și de unii călători străini⁶¹. Unii țărani din satele rămase în supușenia domnitorului se mutau cu traiul în "satele hănești", și mai puțin formau localități noi. Potrivit firmanului sultanului Ahmed I din 16 februarie 1609 la acea dată erau 6 localități răpite de han cu un deceniu și ceva mai înainte⁶². Acestea erau Cioburciu și Copanca, menționate încă din sec. al XVI-lea; Talmaz și Răscăieți – pe harta lui Boplan din sfertul al doilea al sec. al XVII-lea⁶³; Cărnățeni și Leuntea – în însemnările lui I.Maier⁶⁴. Se pare că spre mijlocul secolului al XVII-lea alături de localitățile răpite la 1595 a mai apărut un sat românesc, deoarece M.Barsi și M.Costin scriu despre 7 sate hănești. Acesta putea fi Slobozia, menționată pe o hartă de la începutul secolului al XVIII-lea⁶⁵.

În această perioadă s-a mărit și numărul alogenilor de la Cioburciu. Dacă Nicolo Barsi în 1639 scria despre "30 case de unguri", apoi în 1670, potrivit relatărilor misionarului Giovanni Battista, în localitate puteau fi "la 50 de case de

catolici”⁶⁶. Se poate de observat că acești catolici de origine ungară trăiau cu prioritate în familii mari cu două-trei generații și numărau nu câte 5 suflete cum era obișnuit în evul mediu, ci mai mult. Potrivit relatărilor lui Barsi și Bandini, la 30 case ungurești din Cioburciu reveneau circa 200 persoane (în medie – 6,6 suflete). În a doua jumătate a aceluiași secol ponderea familiilor mari scade. Aceasta se vede din relatările misionarilor Giovanni Battista și Francesco-Maria Spera, potrivit cărora în 1670 la 50 case reveneau 325 persoane⁶⁷, ori ceva mai mult de 6 persoane la o familie. După cum se va vedea mai jos același proces firesc se derula și în familiile românilor din localitate.

În perioada respectivă alături de biserica ortodoxă a românilor se mai afla și o clădire de cult catolic. Scriind despre Cioburciu, Giovanni Battista menționează: “Este acolo o biserică cu toate obiectele de cult, cu potir și cruce de argint”⁶⁸. Vito Poluzzi precizează că la 1671 biserica catolică de la Cioburciu era “din lemn” și avea “un clopot”⁶⁹. Giovanni Battista mai adăuga că în toate localitățile românești, unde atunci locuiau catolicii, se afla câte “o locuință proprie pentru preot și pentru cantar”⁷⁰. Preoții catolici de la Cioburciu, ca și alte fețe bisericesti ale acestei confesiuni de la est de Carpați, erau supuși episcopului cu reședință la Bacău.

Deși enoriașii și congregația catolică se străduia să creeze condiții favorabile pentru activitatea slujitorilor cultului, preoții nu se grăbeau să ocupe locurile de paroh în localitățile supuse autorităților turco-tătare. În 1671 Vito Piluzzi menționa, că la Cioburciu “timp de 6 ani credincioșii nu au avut preot”⁷¹. Unii din acești preoți se împotriveau din răspuț să devină preoți la Cioburciu, ca de altfel și în alte părți. Același Vito Piluzzi la 1680 menționa, că un oarecare Valentin Bărcuța (după numele de familie pare să fi fost de origine română, dar catolicizat) nu dorea să meargă la bisericile ce duceau lipsă de preoți, la Faraoni, Bârlad și Cioburciu “și mi-a spus că, dacă nu poate să stea la Iași, sau “nella patria”, el vrea să se întoarcă în Polonia”⁷².

Pricini erau multe. Ca și pe teritoriul cărmuit de domnitor populația locală suferea din cauza luptelor, care se dădeau în apropierea satelor românești. Cronicarul turc Fândâclâlî Mehmed aga relatează, că în septembrie 1673 o armată otomană se afla în preajma Cioburciului pentru a-i pedepsi pe cazacii care pricinuiau daune materiale populației locale: “Pentru ca răufăcătorii cazaci să nu treacă în părțile Akkermanului și să nu provoace pagube țărilor islamice (adică, supuse Porții – *n.n.*) beitul sangeacului de Avlonia”⁷³, Iusuf pașa, a fost însărcinat cu paza Benderului, dându-i-se un număr oarecare de ieniceri... A sosit vestea că aceștea, mergând în timp ce păzeau trecătoarea Cioplîge (Cioburciu – *n.n.*), au fost atacați de un număr de cazaci... și, după lupte mari, ostașii islamului au ieșit biruitori”⁷⁴. Probabil, de la acest demnitar otoman și provine un mic toponim din apropierea localității – “Dealul Pașei”⁷⁵.

Populația din localitate mai suferea și din partea stăpânilor acestui colț de țară, a autorităților și oștirilor turco-tătare, care în timpul cela erau mai puțin toleranți față de catolici, inclusiv și preoți, decât în prima jumătate a secolului. La 15 iunie 1682 misionarul Antonio Angelini raporta congregației, că la Cioburciu “tătarii sunt stăpâni, ai noștri nu pot ține sau poseda cai, și pentru că sunt neîncetat

molestați cu prilejul incursiunilor ce se fac și brutalizați neconțenit, preotul trebuie să umble pe jos sub o haină de împrumut (adică, fără rasă, care încita pe turcii și tătarii musulmani – *n.n.*) și cum nu e ajutat chiar cu nimic se caută ca el să fie ajutat cu un subsidiu. (E nevoie, deci,) de cel puțin 40 de scuzi ca subsidiu, anual, căci nu se poate locui acolo, și când se duce preotul, trebuie să ia cu sine păzitori și servitori de teama tâlharilor și tătarilor”⁷⁶.

În afară de aceasta s-a schimbat și situația localității în raport cu satele din împrejurimi. După stabilirea hotarului lui Halil-pașa” au survenit unele schimbări în rețeaua de comunicații din regiune. Din cauza nogailor, care se deplasase spre nord-vest, drumul de-a lungul Botnei a devenit mai puțin preferabil decât cel din valea Bâcului. S-a intensificat traficul de pe linia Tighina–Ismail. În legătură cu aceste modificări în rețeaua de comunicații satele Chișinău și Căușeni au devenit localități urbane, iar târgurile Lăpușna și Cioburciu – localități rurale. Dacă în 1670 Francesco-Maria Spera numește Cioburciul târg, apoi în documentele ulterioare o astfel de calificare nu se mai întâlnește. O parte din locuitorii Cioburciului, în primul rând din mediul negustorilor, se mutau cu traiul în târgurile nou formate. Deja în 1670 la Chișinău, devenit de curând târg, potrivit relatărilor lui Giovanni Battista se aflau 15 case de catolici”⁷⁷. În raporturile din 1682 adresate congregației misionarii scriau despre sărăcia preoților de atunci. Într-un raport din Bacău, adresat la 10 iulie 1682 cardinalului congregației, e menționat: “În Cioburciu sunt destui catolici. Preotul nu se poate întreține”⁷⁸. În raportul său din 12 iunie 1682 Antonio Angelini e și mai explicit: “Cioburciu, la graniță cu tătarii, case de catolici 40(adică, cu 10 mai puțin decât în 1670 – *n.n.*), biserica e fără obiecte de cult (între timp, și acestea au dispărut – *n.n.*), preotul trebuie să aibă toate cele necesare... Locurile (părăsite de cele 10 familii de catolici și unele de români – *n.n.*) și pustii, nu este vin, oamenii trăiesc doar cu mei și hrișcă...”⁷⁹. Fără îndoială că plecarea a 10 familii de catolici nu putea schimba statutul localității. Din Cioburciu cu certitudine mai plecase și unele familii românești. Prin urmare, în 10–15 ani din Cioburciu au plecat cei mai înstăriți oameni, care practicau comerțul, cultivau vița de vie (menționată la 1657 de către Evlia Celebi). În localitate au rămas doar cei care semănau în primul rând mei.

Pe la începutul secolului al XVIII statutul localității a fost definitiv stabilit. El e numit sat în însemnările călătorilor unguri Michali Bay și Gaspar Papay, care în martie 1705 au trecut prin localitățile din lungul Nistrului. Ei menționau că alături de românii băștinași în sat mai locuiau unguri. Românii au preot, iar ungurii în continuare duc lipsă de fețe bisericești. Ungurii vorbesc nu numai în limba lor. Ei, cum era și firesc, aflându-se într-o țară românească, posedau limba băștinașilor. Însemnările lor crează un tablou al situației de atunci a localității: “În 20 martie plecând din Palanca am poposit pe malul Nistrului, în satul unguresc numit Cioburciu... Acesta e pe jumătate românesc. Acești (unguri) vorbesc încă ungurește, până în ziua de azi. Este sat de iobagi (supuși – *n.n.*) în posesiunea hanului, ținând de Cășla Hanului. Mai sunt încă 30 de gospodării (adică, aproape de două ori mai puține decât în 1670– *n.a.*), au mulți copii, și slugi: sunt oameni cu stare bună, se plâng că de vre-o câțiva ani n-au preot, fiind de altfel catolici. Se

căsătoresc, sporesc, se înmulțesc între ei fără preot, ba chiar se găsesc copii de 4–5 ani ai unor asemenea căsătorii fără preot, care încă nu sunt botezați... Țin la religia lor, încât, deși se află preot român în satul lor, preferă să-și îngroape copiii nebotezați, decât să-i boteze cu preot român. Le-ar trebui un preot care să știe ungurește, căci ei în afară de limba românească și cea ungurească nu cunosc alta⁸⁰. Odată cu micșorarea numărului catolicilor scădeau și legăturile lor cu lumea apuseană a ungarilor, tot mai mult integrându-se în comunitatea lingvistică și spirituală a băștinașilor. Această concluzie poate fi desprinsă din însemnările preotului catolic de origine ungară Ștefan Lipai, care în anii 1706–1709 fusese paroh la Cioburciu: “1706. Am sosit la locul dorit, anume la Cioburciu... Ați fost informat despre starea oamenilor de aici, dar ea e cu totul altfel decât ați fost informați: Când am ajuns la ei, nici n-au vrut măcar să vină la mine, doar o femeie, al cărui copil de doi ani se lupta cu moartea, m-a rugat să-l botez, ceea ce am și făcut. Nici măcar garda n-aș fi găsit, dacă nu venea cu mine la lași un om care are o față acolo, căci aceștia (catolicii de la Cioburciu – *n.n.*), toți sunt tot așa de răi, ca și tătarii și românii (adică, reprezentanți ai altor confesiuni – *n.n.*). După aceea am trimis să-i cheme: vor să mă țină sau nu? Nici nu mi-au trimis răspuns. Totuși... mai pot rămânea și voi pune suflet ca să-i luminez. Mi-ar părea rău dacă n-aș putea să rămân din pricina răutății lor. Mă despart de cărțile mele multe și bune, chiar dacă va trebui să cerșesc, până voi avea un singur om care să-mi asculte glasul, voi rămâne acolo fără a ține seama de neomenia lor, nădăjduind la Dumnezeu în noroc⁸¹.”

După acea dată, pe măsură ce numărul ungarilor de la Cioburciu se micșora vertiginos informația despre ei e tot mai săracă. La 1747 episcopul catolic din Bacău mai menționează Cioburciul printre parohiile din Moldova supuse lui⁸². Iar pentru anul 1766 misionarul P.Zold adăuga că cei mai mulți dintre ungurii de la Cioburciu încă își păstrau limba – se spovedeau în limba ungară. Dar o parte din ei deja vorbeau numai românește⁸³. Aceștia au și rămas în continuare la Cioburciu, devenind români cu nume de familie ungurești (Șomoti, de exemplu). Peste puțin timp la Cioburciu nu se mai întâlnesc persoane, care să se considere unguri.

Prin grele încercări au trecut locuitorii satelor de pe cursul inferior al Nistrului în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774. Ei erau jefuiți de ambele armate beligerante. O parte din locuitori au fost duși cu forța în Crimeea de către hoarda tătară în retragere. Pentru a scăpa de atrocitățile comise de armatele străine băștinașii se refugiau în locuri mai dosite. Deși în vara anului 1770 armatele turcă și tătară s-au retras în Balcani și, respectiv, peste Nistru, iar cele rusești au ocupat pământul Țării Moldovei în întregime, mult timp locuitorii nu se întorceau la locul lor de baștină. Potrivit informației, pe care o conține ordinul colonelului Korret, comandant al Tighinei, din 10 martie 1771, la Cioburciu se aflau 64 case pustii⁸⁴, adică fără locuitori. Treptat, pe parcursul întregului an 1771 grupuri de oameni se întorceau la vetrele lor. La 17 martie 1771 cancelaria de la Tighina a colonelului Korret a înregistrat 4 familii care se întorceau la Cioburciu: Panfile Barșibaș (3 persoane), Iancu Tiagov (probabil, Chiagu – 3 persoane), Dimitrie Ivanov (8), Văduva Vasile Nicolae (4)⁸⁵. Din prizonierul tătar s-au întors 13 familii: Grigore

Buzuc (7 persoane), Ion Laparoș (2), Chiriac Arutiun (9), Andrei Manolachi (6), Edașcu Rusu (5), Burduja (2), Maxim Postolachi (6), Costică Isi (7), Decusar a lu Feru (7), Arsenie Brânză (2) Eustratie Rusnac (6), Tudor Tudorașcu (3), văduva Eudochia (4)⁸⁶.

O parte din cei care sosise primăvara la baștină au solicitat comendurii Tighinei mălai pe datorie pentru a efectua însemnările câmpurilor. Printre cei 19 capi de familie, care au solicitat 20 sferturi de mălai era un preot, un casap, doi morari, doi cu numele de Voianu, adică veniți de la Vozia (Oceacov)⁸⁷. Potrivit raportului colonelului Korret adresat generalului Veisman în luna august a aceluiași an la Cioburciu au fost înregistrate doar 25 case locuite. Au mai fost înregistrate și 13 case pustii⁸⁸. Numărul total al caselor locuite și pustii erau aproape de 2 ori mai mic decât la începutul anului. În anul următor numărul celor reveniți la vetrele lor s-a mărit. Potrivit recensământului⁸⁹ din iunie 1772 la Cioburciu erau 53 case și două bordee locuite. Au fost înregistrați 59 bărbați (55 români și 4 țigani) apti de muncă (între 19 și 50 ani) și 65 persoane masculine, neutilizabile la corvoade pentru armata rusă. Împreună cu persoanele feminine atunci în sat puteau fi circa 250 de locuitori. Evident că în perioada războiului situația demografică era nefavorabilă: la 55 familii reveneau 250 de persoane, cu un coeficient de 4,5 în loc de 5 obișnuit pentru epoca medievală și modernă. Într-o situație similară se afla șeptelul: acelorași 55 familii reveneau doar 65 vite de tracțiune (54 boi și 11 cai). Unii dintre ei, după cum e și firesc, dispuneau de câte 2 vite de tracțiune (spre exemplu, Iancu Cgiagu – 2 boi, Panfile Barșibaș – 2 cai). Însă alții, cu prioritate din cei care revenise, fusese lipsiți cu totul de vite de tracțiune.

În fruntea localității se afla un primar numit de turci – chehaia, iar de ruși – sotnic. Împreună cu bătrânii satului acest primar rezolva diferite probleme, în primul rând referitoare la strângerea impozitelor, organizarea prestațiilor în munca față de stat, în mod obișnuit față de han, iar în timpul războiului – pentru armata rusă. La 5 martie colonelul Fogt de la Tighina porunca sotnicului Alexei Serghei să favorizeze organizarea unor echipe de voluntari, numiți arnăuți, care urmau să participe la război. Tot din acest document se vede că la Cioburciu înrolarea voluntarilor se efectua de către Pascal, originar din acest sat. Voluntarii și familiile lor urmau să fie scutite de impozite. LPână la acea dată erau scutiți de impozite și corvoade Pascal și Vasile Ștefan⁹⁰.

Treptat din locuitorii Cioburciului s-a format o ceată de voluntari, care au fost utilizați în lupta cu turcii. Potrivit ordinului colonelului Fogt, adresat la 8 ianuarie 1774 porucicului Șteter, această echipă din 13 oameni în frunte cu căpitanul Pascal Grigoraș Tulpa (Vulpe) s-a aflat în corpul de armată condusă de generalul G.A.Potiomkin. Din ea mai făcea parte vahmistrul Tănasă Grigoraș Tulpa (fratele căpitanului), arnăuții de rând Ioniță Grigoraș Tulpa, Ioniță Semion Soltan, Florea Pahomie Butnaru, Mihail Ștefan Palii, Leontie Dănilă Cateli, Pavel Grigore Auritu, Andrei Ioniță Curatu, Constantin Efros Vazianu, Ioniță Constantin Dumitrache, Nicolae Nedelcu Căuș și Dumitru Maxim Auritu. Toți acești 13

arnăuți au fost lăsați la vatră în satul lor de baștină Cioburciu și împreună cu familiile lor au fost scutiți de impozite și corvoade în folosul armatei ruse⁹¹.

În anul 1774 s-a efectuat un nou recensământ al populației din Moldova și Țara Românească pentru precizarea celei efectuate cu 2 ani mai înainte. Se știe că rezultatele celui de-al doilea recensământ s-au dovedit și mai puțin exacte decât ale primului⁹². La Cioburciu s-a întâmplat invers. Potrivit recensământului din 1774 în Cioburciu erau 63 case locuite (doar cu una mai puțin decât în 1771, când în acest sat erau 64 gospodării fără oameni), 77 bărbați apti în muncă și 62 neutilizabili la munci de corvoadă. La acestea se mai adăuga încă 3 fețe bisericești. Prin urmare, atunci în sat erau 142 persoane masculine, iar împreună cu cele feminine – 284 suflete, în medie câte 4,7 la o familie. Din punct de vedere etnic populația localității era formată de 270 români (împreună cu fețele bisericești), 10 țigani și 4 evrei (o familie). Locuitorii dispuneau de 85 vite de tracțiune, inclusiv 49 cai și 36 boi⁹³.

La începutul sec. al XIX-lea numărul locuitorilor satului a crescut. În 1807 localitatea număra 80 familii⁹⁴. În timpul războiului ruso-turc din 1806–1812 Cioburciu, împreună cu alte localități ale Moldovei supuse în secolele anterioare autorităților turco-tătare, au fost readuse sub jurisdicția divanului țării, astfel lichidându-se o nedreptate comisă de străini față de poporul român. Însă timp de 6 ani pe teritoriul celor două Țări Române s-a aflat armata rusă. Întreținerea ei constituia o povară grea pentru băștinași. Inițial impozitele erau adunate de către autoritățile militare ruse. Deja în luna mai 1807 un oarecare porutic Donțov adunase de la săteni 24 lei și 20 parale. Tot el enumera 10 familii de restanțieri, inclusiv Timofte Cepei, Timofte Donos, D.Lupul, Constantin Ghimpul, Matei Timofte etc⁹⁵. În atare condiții administrația județeană de la Tighina avea misiunea ingrată de impunere excesivă a populației locale la diferite plăți și corvoade pentru întreținerea unei armate străine. La 28 aprilie 1811 vornicul s. Cioburciu Semion Ștefan, împreună cu bătrânii localității Antonie Moraru, Nicolae Gogu, Semion Groapă, Alexandru Șchiopu, Matei Ciocărtă, Tudor Godină, Ion Mazălu, Ieremia Șchiopu, se geluiau instanțelor superioare de atunci: “De la intrarea în Moldova a armatelor ruse (noiembrie–decembrie 1806 – *n.n.*) pentru alimentarea lor din satul nostru Cioburciu a fost luat de către sameșul isprăvniciei din Tighina Grigore Nanu, fără nici o plată (din caznaua rusă – *n.n.*), 13 sferturi de grâu; 30 sferturi de grâu adunate de locuitorii satului au fost transportate în orașelul Fălciu (unde se afla depozitul principal de aprovizionare a armatei ruse – *n.n.*); în toamna trecută ispravnicul Sală a luat de la locuitorii satului 12 chile de bulgur fără plată; cu trei ani în urmă de la locuitorii satului Cioburciu au fost luate pentru nu se știe ce scopuri 3 vaci, mânate la isprăvnicia din Tighina, iar pentru ele nu s-a plătit nimic. În același an isprăvnicia a luat fără plată un bou. În anii trecuți locuitorii satului, de asemenea nu se știe pentru ce, au cosit iarbă: în 1808 – 40 sagini, 1809 – 20 sagini, 1810 – 20 sagini, în total – 80 sagini, pentru care nu ni s-a plătit nimic”⁹⁶. Acestea constituiau impozitele extraordinare.

În continuare vornicul cu oamenii săi mai arată că locuitorii satului erau impuși la căratul proviantului și al armamentului pentru armata rusă. În acest scop

În 1809 au fost trimise căruțe trase de 16 boi, pentru hrana cărora sătenii au strâns 200 lei. Pe drum din cauza diferitor abuzuri vitele n-au fost alimentate suficient și sătenii au pierdut 6 boi. Sătenii mai întrețineau doi surugii care, împreună cu reprezentanții altor localități, asigurau comunicația de pe drumul principal de-a lungul Nistrului de Jos.

Abuzurile față de săteni mai comiteau și cei care adunau impozitele ordinare (dreptul de impozitare era vândut la licitație). În 1811 un oarecare Herșcu, încălcând tradițiile locale, percepea cote mari din produsele localnicilor. Spre exemplu, din peștele prins se lua a treia parte și nu a zecea cum se proceda anterior; de la o moară se percepea câte 8 lei, impozitul comercial era de 3–4%, fapt care nu se întâmpla mai înainte; pentru vinul pregătit se percepea a zecea parte, ori 20 parale de la o vadră, fără a lua în considerație că din cauza sărăciei generale a populației această marfă nu putea fi realizată și prin urmare producția nu putea fi impozitată, plus la aceasta Herșcu a mai tăiat și a vândut aproape toți copacii din pădure, care din vechime aparțineau satului, lăsând locuitorii fără combustibil și material prețios de construcție. Presiunea fiscală, instaurată la începutul războiului în regiune, crea condiții insuportabile de viață și silea pe oameni să se refugieze în alte locuri⁹⁷. În anul 1809 numărul locuitorilor din sat se micșorase cu 20–30 familii față de 1807⁹⁸. În 1811 la Cioburciu erau 60 gospodării⁹⁹.

În 1812 satul Cioburciu împreună cu alte localități ale Moldovei de Est au fost rupte din trupul țării și alipite la Rusia. Autoritățile noi căutau să adune date statistice exacte despre populația locală pentru a fi impusă la impozite și corvoade. Unele din aceste date pot fi utilizate la studierea evoluției populației locale.

După terminarea războiului populația revenea la locurile de baștină. În 1817 la Cioburciu locuiau 5 familii de fețe bisericești, inclusiv două văduve, 98 de gospodării de țărani, ale cărora cap de familie erau bărbați, 3 văduve și 11 bărbați necăsătoriți. Moșia localității era destul de mare: vatra satului ocupa 40 falce, pământul arabil – 200, viile și livezile – 30, fânețele – 600, pășunile – 400 falce. Râul Nistru și două gârle din apropierea satului erau utilizate pentru adăpatul vitelor, pescuit și în alte scopuri gospodărești¹⁰⁰.

În 1827 la Cioburciu locuiau reprezentanți ai diferitelor pături sociale și etnii. În rândul privilegiaților sunt incluse 16 persoane din familii de preoți ș.a. Din categoria birnicilor fac parte 559 români, 69 ucraineni, 7 țigani și 9 evrei. La români predomina familia simplă compusă în medie din 5,2 persoane. O situație aproape similară (5,8) se observă și la ucrainenii veniți în localitate de curând. În ceea ce privește pe țigani și evrei, care se ocupau cu prelucrarea ferului și, respectiv, cu comerțul, ei trăiau în două familii mari¹⁰¹.

Sătenii locuiau în 116 case construite după obiceiul vechi românesc din bărne și nuiete lipite cu lut. În sat era o crâșmă, o ferărie, 3 mori (una de vânt și două cu tracțiune animală) și 3 fântâni de piatră¹⁰².

Un rol important în viața sătenilor îl juca vităritul. Pe primul loc erau bovinele (500 capete), utilizate ca vite de tracțiune, pentru carne, lapte și negoț. La o familie în medie reveneau câte 4–5 capete. Pe locul doi se aflau ovinele (274).

Importanța cabalinilor (60 capete) ca mijloc de tracțiune în continuare rămânea neînsemnată. În afară de aceasta localnicii mai dispuneau de 65 ștubee și 24 vii și livezi.

Astfel, timp de câteva secole localitatea Cioburciu a parcurs o evoluție de la sat la târg și invers – spre o localitate rurală mare cu o economie diversă. Populația satului cu prioritate românească și-a păstrat limba și cultura în pofida dominației străine și a infiltrărilor alogene, care în unele perioade erau destul de puternice.

NOTE

¹A.E.Nordenkold, *Periplus*, Stockhoem, pl. IX.

²Suceava. *File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, Vol. I, București, 1989, p. 113.

³N.Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*. București, 1899, p. 116.

⁴*Documenta Romaniae Historica. A.Moldova*, Vol.II, București, 1976, p. 1990.

⁵И.Киртоагэ, И.Жаркуцки, *Из истории Левобережья Днестра (с древнейших времен до 1812 г.)* // *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 2.

⁶N.Iorga, *Studii istorice...*, p. 116.

⁷I.Chirtoagă, *O palancă și un sat la gura Nistrului* // *Revista de istorie a Moldovei*, 1991, nr. 4. p. 35.

⁸*La poale de codru verde*. Chișinău, 1982, p. 57.

⁹*Călători străini despre țările române*. Vol. VIII, București, 1983, p. 241.

¹⁰Despre caracterul relațiilor moldo-ungare din această perioadă ne vorbește faptul că Vladislav al II-lea de două ori (în 1494 și 1497) la dietele Iagelonilor a respins cererea regelui polon Ioan Albreht de organizare a unei companii militare în scopul înlocuirii lui Ștefan cel Mare cu Sigismund Iagelo (*Vezi: Г. Гонца, Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. М.*, 1984, c. 42).

¹¹*Documente privind istoria României, A.Moldova, sec. XVI*, Vol. I. București, 1953, p. 294.

¹²*Ibidem*, p. 417. Acești doi posadnici sunt menționați în actul lui Petru Rareș din 18 martie 1546, nu cu mult înainte de moarte domnului. La acea dată situația urmașilor acestei familii s-a înrăutățit, fiindcă potrivit documentului în cauză ei sunt nevoiți să vândă moșia lor din ținutul Neamț.

¹³*Ibidem*, p. 380.

¹⁴Ulterior în baza acestei danii se va forma s. Câmăneți.

¹⁵C.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până în secolul al XVI-lea*, București, 1967, p. 214.

¹⁶*Cronici turcești privind Țările Române*. Vol. I. București, 1966, p. 255.

¹⁷*Ibidem*, p. 48.

¹⁸N.Iorga, *Studii istorice...*, p. 188.

¹⁹În martie-aprilie 1541 Suleyman I scria regelui polon Sigismund despre atacurile asupra pământurilor Moldovei din stânga Nistrului, la Tighina și Cetatea Albă. (*Vezi: D.Ciurea, Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea. // Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D.Xenopol, 1973 (X)*, p. 15.)

²⁰I.Chirtoagă, *Tighiu* // *Destin românesc*, 1994, Nr. 3.

²¹Aceste 35 sate acaparate provizoriu de Suleyman sunt menționate în firmanul lui din 19 mai 1552, adresat lui Hasan, sangeabei de Kârkilise (oraș din Turcia Europeană actuală). (*vezi: V.Veliman, Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI. // Revista arhivelor*, 1984, nr. 2, p. 211.

- ²² *Полное собрание русских летописей*. Том XXVIII. М., 1965, с. 45, 143.
- ²³ V. Veliman, *op. cit.*, p. 212.
- ²⁴ N. Iorga, *Studii istorice.*, p. 330.
- ²⁵ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. II, partea I. București, 1891, p. 430; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 213.
- ²⁶ *Книга Большому чертежу или древняя карта Российскойского государства, поновленная в разряде и списанная в книгу 1627 году*. Спб., 1792, С. 162.
- ²⁷ В.Ф. Семьонов, *История средних веков*. М., 1975, с. 430.
- ²⁸ Vezi scrisoarea acestuia din 20 august 1571 (E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. II, 5, p. 698; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215)
- ²⁹ P. Zold, *Reise noeh der Moldau // Ungarische Magazin*. III. Pressburg, 1783, p. 105.
- ³⁰ P. Zold considera greșit că plecarea forțată a husiților din dreapta Prutului la Cioburciu ar fi avut loc în secolul al XV-lea. În secolul al XV-lea reformația era încă în plină desfășurare (vezi: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215; V. Semionov, *op. cit.*, p. 430).
- ³¹ *Cronicele slavo-române*, p. 167-187.
- ³² N. Iorga, *Studii și documente*. Vol. VII, partea III. București, 1904, p. 372.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ *Călători străini despre țările române*, Vol. III, București, 1971, p. 180.
- ³⁵ *Catalogul documentelor turcești*. Vol. II, București, 1965, p. 48.
- ³⁶ În anul 1581 un vâtav de la Lăpușna își exercita funcțiile sale militare la Copanca (Vezi: Gh. Ghibănescu; *Surete și iyvoade*. Vol. III. București, 1907, p. 101.
- ³⁷ A. Eremia, *Toponimia raionului Ștefan Vodă // vezi Revista de istorie a Moldovei*, 1996, nr. 3.
- ³⁸ *Letopiseful Țării Moldovei*. Chișinău, 1990, p. 138.
- ³⁹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*. București, 1930, p. 10.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 11.
- ⁴¹ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 101, 220.
- ⁴² T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 124
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 138.
- ⁴⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 220.
- ⁴⁶ А. А. Новосельский, *Борьба Молдавского государства с татарами в XVIII в.* М., 1948, С. 118.
- ⁴⁷ *Catalogul documentelor turcești*. Vol. II, p. 71.
- ⁴⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 216; *Călători străini despre țările române*. Vol. V. București, 1973, p. 89.
- ⁴⁹ *Ibidem*, C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 216.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ *Călători străini despre țările române*. Vol. V, p. 446.
- ⁵² *Călători străini despre țările române*. Vol. VI. București, 1976, p. 414.
- ⁵³ A. Eremia, *op. cit.*
- ⁵⁴ *Călători străini despre țările române*. Vol. VI, p. 414.
- ⁵⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁶ Явлия Челеби, *Книга путешествия*. Вып. I. М., 1961, С. 193.
- ⁵⁷ T. Gemil, *op. cit.*, p. 323.
- ⁵⁸ Gh. I. Năstase, "Hotarul lui Halil-pașa" și "cele două ceasuri" // *Buletinul societății române regale de geografie*, T.L. (1931), 1932, p. 177-210.
- ⁵⁹ *Călători străini despre țările române*, Vol. V, p. 447-448.
- ⁶⁰ A. Eremia, *op. cit.*,
- ⁶¹ *Călători străini despre țările române*. Vol. VII. București, 1980, p. 351, 356.

- ⁶²T. Gemil, *op. cit.*, p. 138.
- ⁶³V.Г. Ляскоронский, *Гильем Левассер де Боплан и его историко географические труды относительно южной России*, Киев, 1901. (*Planșa voievodatelor Podolia, Chiev și Brașlav*).
- ⁶⁴Călători străini despre țările române. Vol. V, p. 446-447.
- ⁶⁵Letopisețul Țării Moldovei, Chișinău, 1990, p. 138; Călători străini despre țările române, Vol. V, p. 89. РГАДА, ф. 192 оп. 1, В. Атласы, д. 10.
- ⁶⁶Călători străini despre țările române, vol. VII, p. 218, 224.
- ⁶⁷Ibidem.
- ⁶⁸Ibidem, p. 218.
- ⁶⁹Ibidem, p. 93-94.
- ⁷⁰Ibidem, p. 219.
- ⁷¹Ibidem, p. 93.
- ⁷²Ibidem, p. 103.
- ⁷³Localitate din Albania. Uneori Poarta trimitea unități suplimentare din interiorul imperiului pentru întărirea forțelor otomane de la periferiile lui.
- ⁷⁴Cronici turcești privind țările române (extrase). Vol. II; București, 1974, p. 342.
- ⁷⁵A. Eremia, *op. cit.*
- ⁷⁶Călători străini despre țările române. Vol. VII, p. 339.
- ⁷⁷Ibidem, 219.
- ⁷⁸Ibidem, p. 166.
- ⁷⁹Ibidem, p. 339.
- ⁸⁰Călători străini despre țările române, vol. VIII, p. 241-242.
- ⁸¹Ibidem, p. 298.
- ⁸²V. Mișordea, *Contribuție la istoria catolicismului din Moldova în secolul al XVIII-lea. // Revista istorică*, 1943, p. 308.
- ⁸³P. Yold, *op. cit.*, p. 107-108.
- ⁸⁴РГАДА, ф. 293, оп. 1, д. 384, л. 133 а.
- ⁸⁵Ibidem, dosar 381, fila 213.
- ⁸⁶Ibidem, d. 386, f. 768-768 verso.
- ⁸⁷Ibidem, d. 380, f. 29 verso.
- ⁸⁸Ibidem, d. 386, f. 714.
- ⁸⁹Ibidem, d. 398, f. 120.
- ⁹⁰Ibidem, d. 409, f. 32, verso.
- ⁹¹Ibidem, d. 420, f. 6-6 verso.
- ⁹²П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*. Кишинев, 1973, с. 63,65.
- ⁹³РГАДА, ф. 293, оп. 1, д. 418, л. 238.
- ⁹⁴РГВИА, ф. 14209, оп. 5/165, д. 41, ч. 1, л. 13 об.
- ⁹⁵РГВИА, д. 6, л. 16, 19.
- ⁹⁶A.N.R.M., fond I, inv I, dosar 2471, fila 92.
- ⁹⁷Ibidem, fila 92-93 verso.
- ⁹⁸Ibidem, dosar 3639, fila 57, 103.
- ⁹⁹Ibidem, dosar 2471, fila 92.
- ¹⁰⁰*Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, Том III, Кишинев, 1907, с. 179. (1 falce = 14322 м²).
- ¹⁰¹*Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджакаю Аккерман*, 1899, с. 183
- ¹⁰²Ibidem, p. 184.

Ion Dron

BALMAZ, CORCMAZ, TALMAZ
(Investigări mai recente și suplimentări la starea
etimologizării toponimicilor).

Pe teritoriul Republicii Moldova, în partea ei sud-estică, sunt situate trei localități, denumite *Balmaz*, *Corcmaz*^{*}, *Talmaz*, numele cărora au în componența sa elementul lexico-morfologic *-maz*, străin limbii române.

Dicționarul invers (București, 1957) include numai patru cuvinte ce conțin partea finală *-maz*, dintre care *namaz* și *tamaz* sunt la sigur cuvinte de origine turcă, *olmaz* (în unele dicționare cu remarca: "învechit"), care este o variantă fonetică provenită din rusescul (ori poate tot din turcescul) *almaz*¹, și cuvântul *gurmaz*, considerat în *SDELM* ca moștenit ("probabil") din latina dunăreană în care este împrumutat din daco-mezică (cu corespondente în albaneză *gurmaz/grumaz* ori format de la latin. *grumus*" – moviliță").

Chiar dacă vom porni de la faptul că în graiurile daco-mezice (daco-getice) ar fi existat mai multe apelative, formate cu un afix (o terminație, parte finală) *-maz*, din analiza formării cuvântului *grumaz/gurmaz* se vede destul de clar că *-maz* în limba română nu este o unitate lexico-morfologică (gramaticală) aparte care ar genera crearea mai multor cuvinte, deoarece în cazul amintit doar *-z-* apare în calitate de sufix (dar nu *-maz*)². Deci și în cazul toponimelor *Balmaz*, *Corcmaz*, *Talmaz* nu putem separa un sufix *-z*, fiindcă în graiurile limbii române nu există radicalii: *balm(a)-*, *corcm(a)-*, *talm(a)-*.

Pornind de la constatarea că în trecut (sec. XV–XVIII și chiar până în anul 1807) pământurile aflate la sud de Valul lui Traian de Sus, iar pe o porțiune mai mică și la sud de r. Bâc (e vorba aici de teritoriul anexat de turci către sangeacul Tighinei-Bender) treptat au fost ocupate de turci, de tătarii și nohail stepelor din

^{*} Doar în DOOR, DSRM și MO (p. 21) toponimicul *Corcmaz* este ortografiat *Crocmaaz*.

nordul Mării Negre, rațional ar fi de a căuta explicații privind formarea numelor topice *Balmaz*, *Corcmaz* și *Talmaz* în mijlocul idiomurilor turanice, răspândite în perioada arătată și pe teritoriile ocupate din sudul interfluviului Prut-Nistru, alături de graiurile moldovenesti ale limbii române.

Mult timp numele luate în discuție au fost considerate ca nume topice cu "origine obscură" (NL, 12, 47, 127)³.

Aici în ordine alfabetică trecem în revistă concepțiile noastre privitoare la proveniența toponimicelor *Balmaz*, *Corcmaz*, *Talmaz*.

BALMAZ – sat moldovenesc în componența comunei Troița Nouă (raionul Anenii Noi), cronologizat în felul următor: "menționat (atestat) documentar în anul 1748" (DEM, LM și DSRM), "întemeiat în anul 1886" (DSB, ESM și SM). Suntem de părerea că au dreptate autorii DEM, LM și DSRM, care consideră satul *Balmaz* ca o localitate cunoscută sub acest nume deja în anul 1748. În 1886 în localitatea demult existentă s-au mai așezat alături de moldoveni niște germani, "întemeind" aici o colonie germană (DSB, 580). Mai târziu germanii treptat au emigrat din această localitate în Germania și alte țări.

Localitatea *Balmaz* și-a luat numele, prin procesul metonimizării, de la o moșie (parțial, cu relief deluros) numită și mai înainte de prima jumătate a sec. XVIII *Balmaz*. Credem că starea surselor documentare (scrise) azi nu ne permit de a cobori mai adânc în spațiul cronologic de formare a numelui topic *Balmaz*.

Sub aspect lingvistic *Balmaz* este o creație antroponimică turanică, iar într-un sens mai restrâns, turcă. Un oarecare *Balmaz* a putut să primească din teritoriul ocupat de turci din trupul Moldovei o moșie oarecare (în turcă *tâmar*) în sangeacul Bender (Tighina), dar *Balmaz*, de asemenea, putea fi cândva și un moldovean – fost posesor al moșiei ori al unei părți de moșie. Acest nume, ca și celelalte puse în discuție (*Corcmaz*, *Talmaz*), este format în antroponimicoanele turanice, inclusiv în cel turc, cu ajutorul sufixului *-maz*. Acest sufix contribuie, de pildă, în limba turcă și la formarea unor apelative. Exemple: *ayrâlamaz* – "indivizibil, inseparabil", *korkmaz* – "îndrăzneț, neânfricat, neânfricoșat", *yâlmaz* – "neânfricat", *utanmaz* – "nerușinat, neobrăzat, impertinent", *uymaz* – "nepotrivit; discordant" (în opoziție cu: *ayrâlamak* – "a separa, a izola, a diviza", *korkak* – "fricos, sperios, temător", *yâlmak* – "a fi speriat, a se teme", *utanageak* – "rușinos; sfiitor", *uymak* – "potrivit, corespunzător").

În așa fel sufixul *-maz* în turcă (și în alte limbi turanice) este folosit la crearea unor apelative (și nu numai, adică și la formarea unor antroponime) cu sens de negație.

Antroponimele ce conțin partea finală *-maz* (formate de la apelative corespunzătoare) în unele antroponimicoane turanice (în cel căpceac, turc, bașchir, etc) fac parte din categoria antroponimelor "ocrotitoare" ("apărătoare"... de spiritele rele). Conform părerii turanologului maghear Iu.Nemet, *Balmaz* este o variantă fonetică a lui *Bolmaz*⁴ cu semnificația apelativ-antroponimică "(el) nu există; inexistent" (comp. în turanica veche *-bol* – "a fi, a exista").

O altă localitate *Balmaz*, după cum ne informează Iu.Nemet, există și în prezent pe teritoriul Ungariei. Acest din urmă toponim maghiar este considerat de

autor de proveniență antroponimică cumană (NU, 32,33). Numele de familie *Bălmaz* (variantă firească a lui *Balmaz*) mai este cunoscut și în șirul lung de nume de familie purtate de moldoveni⁵. Un *Balmaz* (*Bolmaz*) a putut fi un turc (în cazul nostru concret de etimologizare), dar și un moldovean turcit (islamizat) ori un moldovean căruia, pur și simplu, i s-a dat un nume personal de origine turanică (turcă) în timpuri mai vechi, tot așa după cum în prezent unii moldoveni (și moldovence) la naștere sunt numiți: Igor, Stanislav, Veaceslav, Oxana, Svetlana, Liudmila și alte nume străine antroponimiconului nostru, însă "la modă" în perioada cunoscută. Presupunerea noastră mai este întemeiată și prin faptul că înainte de anul 1772 posesor al satului Gura Băcului era un oarecare "turc" Magomet Cârpa, care doar după porecla sa poate fi recunoscut ca un "moldovean" turcit ori un succesor al unui creștin (moldovean) turcit, doar cu scopul de a-și menține moșia și starea sa socială⁶.

Suntem de părerea că toponimul *Balmaz* coboară la un antroponim (nume de familie, poreclă, supranume, ori poate chiar și la un nume personal) de origine turcă (relativ antroponimiconului nostru). Ipoteza noastră mai pornește și de la alte considerente: până la formarea sangeacului (raialei) Bender de către turci (după 1538) aceste teritorii se găseau sub jurisdicția domnitorului Moldovei, însă hrisoavele domnești nu înregistrează un sat cu un astfel de nume (pentru ca toponimul să fie calificat ca un nume topic de origine "cumană", "tătară"). Oiconimul *Balmaz* apare în izvoarele scrise doar în timpul stăpânirii turcești în zonă.

CORCMAZ – sat moldovenesc situat în raionul Ștefan Vodă. Autorii *Dicționarului enciclopedic moldovenesc* precum și V.Nicu susțin că denumirea localității este "atestată" documentar în anul 1595. Mențiunile "întemeiat în sec. XVIII" din *ESM* și *SM* sunt eronate, deoarece pe la mijlocul sec. XVII satul *Corcmaz* a fost vizitat și de călătorul turc Evlia Celebi care ne-a lăsat și o scurtă știre despre această localitate, cum că era "...un sat riveran (Nistrului – I.D.) bine amenajat, cu o moschee..."⁷. Etimologizarea toponimului *Corcmaz* a fost efectuată recent de autorul acestor rânduri. *Corcmaz* coboară în cele din urmă la numele unui stăpân (posesor) al satului, fiind, probabil, un timariot turc (după 1538)⁸.

Confirmând încă odată proveniența antroponimică turcă a toponimului, în articolul de față mai adăugăm că între anii 1543 și 1566 în cazalele (ocoalele) unite Bender și Akkerman ale livei (regiunii, sangeacului) Akkerman mai era cunoscut un alt sat *Corcmaz*, numit și *Agidere*⁹. În așa caz, probabil, poate fi vorba de o altă localitate a iurucilor acângii (*iurucii* – reprezentanți ai unei subetnie turcofone), populați în valea râului *Agidere* (și în alte zone din sudul interfluviului) de către turci după 1484 cu scopuri bine determinate militaro-administrative și de supraveghere îndreptate împotriva populației băștinașe, împotriva moldovenilor.

Mai amintim că explicația lui A.A.Cociubinski referitoare la originea toponimului *Corcmaz* ca fiind un nume topic provenit, prin metonimie, de la numele unei pădurici "Curnăcar" (din *curm* – ? "a rupe; a curma" și *car* – "căruță, car")¹⁰ este lipsită de suport științific și probabil a fost împrumutată de autor din domeniul tradițiilor și etimologiilor populare.

TALMAZ – sat moldovenesc așezat în valea Nistrului de Jos (raionul Ștefan Vodă). Majoritatea surselor scrise de tip îndrumar-enciclopedic (vademezum) “susțin” că această localitate sub denumirea *Talmaz* (*Talmaz*) este “menționată (“atestată”) documentar în anul 1595” (*DEM, DSRM, ESM, LM, SM*). Există însă dovezi de ordin auxiliar care ne conving că acest sat *Talmaz* pe la 1532 deja era cunoscut ca o localitate veche. M. Costăchescu scria precum că “...Într-un act (deși actul propriu-zis după părerea noastră încă n-a fost publicat ori nu se găsește în circuitul științific – *I.D.*) din 7040 (1532), Gligă Tălmăzanul de la Tălmaza vinde partea sa de ocină din Haliță și Mogoșești surorii sale, Nastasia, drept 55 de florinți”¹¹. Această din urmă mențiune ne vorbește destul de elocvent că satul *Talmaz* (*Talmaz*, *Tălmaza*) exista, cel puțin, pe la finele secolului al XV-lea, deci cu mult înainte de venirea turcilor ocupanți pe pământurile Moldovei. Din relatarea lui M. Costăchescu se poate de înțeles că “Gligă Tălmăzanul de la Tălmaza” avea partea sa de “ocină din Haliță și Mogoșești” ca o moștenire lăsată lui de un bunel (ori bunică) ori căpătată de el pe linie matrimonială (nu patrimonială) sau poate chiar printr-o căsătorie oarecare. În așa fel etimologia acestui toponim cere explicații în afara antroponimiconului turcesc în care elementul *-maz* (după cum am arătat) este răspândit la formarea unor antroponime și a mai multor apelative.

Am mai scris că numele topic *Talmaz* “este de proveniență antroponimică și coboară la un nume personal turanic cu semnificație totemică (posibil din timpul Hoardei de Aur) *Talmaz/Italmaz* (din căpceacul *-it* – “câine” + *almaz/almas* – “nu va lua”), făcând în același timp și parte din categoria numelor laice “ocrotitoare”. Nume respective (paralelice) în trecut erau răspândite și la toți românii (Oprea, Găsiteu, Slutu, Urâta, etc.)¹².

În diferite publicații întâlnim mai multe opinii referitoare la etimologia toponimului *Talmaz*, dar care se mărginesc la știri din domeniul etimologiilor populare¹³. Conform opiniei turanologului N.A. Baskakov numele personal masculin *Talmaz* (cunoscut în prezent și în antroponimiconul bașchirilor) este un antroponim format din componentele *tal* – “a obosi; a se istovi” + sufixul *-maz*¹⁴. Numele *Talmaz*, în așa fel, ar mai fi avut inițial și înțelesul antroponimic (semnificația): “Neobositul”, “Cel ce nu obosește, nu se istovește” (adică se subînțelegea dorința părinților ca viitorul lor fiu să fie un băiat care nu va obosi ori nu se va istovi, de exemplu, în lupte, etc.), suprapunându-se numelui “ocrotitor” *Italamaz*, tot turanic la origine.

În calitate de nume de familie *Talmaz* este cunoscut și în șirul numelor de familie purtate de moldoveni (*CDM*)¹⁵. Aici mai menționăm că în *DNFR* n-a fost adecvat și corect explicată originea numelui de familie Tălmăzeanu (*DNFR* îi “atribuie” proveniență bulgară: din bulg. *Talmazov*). *Tălmăzeanu* este un antroponim care inițial îl desemna pe un oarecare născut ori pe un locuitor (venit din s. *Talmaz* (*Tălmaz*)).

În concluzie:

1. Toponimile examinate aici (*Balmaz*, *Coremaz*, *Talmaz*) sub aspect lexicomorfologic coboară la nume personale masculine de proveniență turanică (în sens

mai restrâns: căpceacă – “cumană” ori tătară (aici se subînțeleg tătarii Hoardei de Aur) și oguză-turcă);

2. Sub raport cronologic se poate afirma că localitatea *Talmaz* exista (sub acest nume), cel puțin, încă în sec. XV, deși cele mai vechi mărturii scrise țin doar de anul 1532. *Corcmaz* – este o localitate care și-a căpătat numele nu mai înainte de jumătatea sec. XVI, însă înainte de 1595. Nu excludem și faptul că satul *Corcmaz* din raionul Ștefan Vodă s-ar putea să fi fost fondat de moldoveni (amestecați cu alte grupuri) refugiați ori strămutați din alt sat mai vechi numit tot *Corcmaz* și situat mai înainte în valea râului Agidere (Hagidere). *Balmaz* este un sat întemeiat mai recent, probabil, pe la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII.

3.) Ținând cont de faptul că printre moldoveni au fost și sunt cunoscute numele de familie *Balmaz* (*Bălmaz*) și *Talmaz* (*Tălmaz*), ca și multe altele de origine turanică¹⁶, suntem de părerea că aceste două localități au putut fi fondate de moldoveni (poate pe vetrele altor localități mai vechi) – purtători și ai unor nume personale (ori supranume) de origine turanică (posibil, etnici moldoveni, dar inițial și turanici asimilați) ori de aceiași moldoveni pe moșiile unor foști posesori (tot moldoveni) de asemenea numiți *Balmaz*, *Talmaz*.

4.) Sub raport istorico-lingvistic toponimele *Balmaz*, *Corcmaz*, *Talmaz*, prezintă interes privind relațiile și interinfluențele moldo-turanice (inclusiv, moldo-turcice) în sudul teritoriului dintre Prut și Nistru.

ABREVIERI

- DEM* – Dicționar enciclopedic moldovenesc. Chișinău, 1989.
- DNFR* – I.Iordan, Dicționar al numelor de familie românești. București, 1983.
- DOOM* – Dicționar ortografic cu elemente de ortoepie și morfologie. Chișinău, 1990.
- DSB* – Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923.
- DSRM* – Dicționar statistic al Republicii Moldova. Ediție specială statistică în 4 volume. Chișinău, 1994.
- ESM* – Enciclopedia Sovietică Moldovenească.
- LM* – V.Nicu, Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Chișinău, 1991.
- MO* – Monitorul oficial al Republicii Moldova, Nr. 3–4 (24–25), 14 ianuarie 1995.
- NL* – A.I.Eremia, Nume de localități. Chișinău, 1970.
- SDEIM* – Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești. Chișinău, 1978.
- SM* – Советская Молдавия. Краткая энциклопедия. Кишинев, 1982.

NOTE

- ¹ În rusă apelativul *almaz* este considerat un împrumut din idiomurile turanice ("piatră scumpă, diamant; oțel") – E.H. Шипова, *Словарь тюркизов в русском языке*. Алма-Ата, 1976.
- ² Autorii monografiei *Гидронимы Нижнего Подністров'я* (Chiev–Odesa, 1981, p. 28), fiind ademeniți de sonoritatea aceleiași părți finale *-maz* din componența numelui topic *Gurmaz* – denumirea unei gârle ce unește limanele Zamșa și Cuciurgan, greșit au etimologizat *Gurmaz* ca fiind un nume topic de origine turcă. În realitate acest toponim provine de la antroponimul moldovenesc *Gurmaz*.
- ³ În *NL* (p. 127) numele satului Talmaz este ortografiat *Talmază*, adică așa după cum este cunoscut în calitate de variantă în graiul populației din acest sat (V.Grosu *Talmază. Localitate străveche de pe valea Nistrului de jos*. Chișinău, 1995, p. 3; în continuare – *TS*).
- ⁴ Ю.Немет, *Два кипчакских географических названия в Венгрии // Исследования по тюркологии*. Алма-Ата, 1969, с. 32 (în continuare – *NU*).
- ⁵ M.Cosniceanu, *Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*. Chișinău, 1993, p. 32 (în continuare – *CDM*).
- ⁶ Pentru comparare se va vedea și: И.Г. Киртоагэ, *Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством*. Кишинев, 1992, с. 43.
- ⁷ Эвилия Челеби, *Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века)*. Выпуск 1. Земли Молдавии и Украины. М., 1961 (în continuare – *EM*).
- ⁸ I.Dron, *Considerente asupra provenienței denumirilor unor localități //Basarabia*, 1995, Nr. 10–11, p. 146. Numele *Corcmaz* și în prezent este răspândit printre turci.
- ⁹ И.Г. Киртоагэ, *Три новых османских документа по истории Молдавии // Известия Академии наук МССР*, 1989, № 3 (Серия общественных наук), с. 59.
- ¹⁰ А.А.Кочубинский, *Тира (Тирас)–Белгород–Аккерман и его новая лапидарная надпись от 1454 г.* Одесса, 1901, с. 32 (în continuare – *KT*).
- ¹¹ M.Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*. Iași, 1933, p. 63.
- ¹² I.Dron, *Precizări la etimologizarea unor toponime cu "origine obscură" //Basarabia*, 1995, Nr. 7, p. 144–145.
- ¹³ În *DSB* citit precum că localitatea este "...Întemeiată de un proprietar moldovean Talmaciu, de unde și-a luat și satul numele". Foneticeste este imposibilă trecerea *Talmaciu* în *Talmaz*. În *KT* se afirmă că *Talmaz* ar însemna "îndrăzneț"; "neînfricat". Credem că aici a fost comisă o greșală (o confuzie) cu "etimologizarea" toponimului *Coremaz* (de acest toponim s-a vorbit mai sus). Unele opinii mai vechi și trecute (depășite) se vor mai vedea și în *TS* (p. 13–20).
- ¹⁴ Н.А.Басканов, *Русские фамилии тюркского происхождения*. М., 1979, с. 206.
- ¹⁵ Pe la 1816 și în s. Vălcineștii din ținutul Orheiului locuiau sătenii "Parteni Galga, Zbârțu, Talmazu" ș.a. care doreau să-și "facă biserică nouă în locul celei vechi" (*Arhivele Basarabiei*, 1938, Nr. 1-4, p. 23).
- ¹⁶ Pentru aceasta se va vedea și articolul: И.В.Дрон, *Молдавские антропонимы тюркского происхождения XIV–XVIII вв.* // *Știința*, 1992, Nr. 8.

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

Emil Dragnev

DESPRE ARTA ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XVII-LEA

A contura o epocă artistică prin limitele cronologice ale unui secol și încercarea de a o defini prin caracteristici care fac hotare clare cu secolul precedent și cel următor, este posibilă numai ținând cont de toată convenționalitatea unui astfel de demers. Evident, procesele istorice și cultural-artistice au o desfășurare, premise și efecte ce nu coincid sau nu se încadrează în limitele unui secol¹. La fel firesc, nici diversele domenii artistice nu sunt întotdeauna pe deplin sincronizate, în unele trăsăturile inovatorii profilându-se mai timpuriu, în altele mai întârziat. Și în sfârșit, nici în diversele zone, ce s-au articulat politic și cultural în procesul istoric, rămânând în același timp în cadrul comun al unei unități etno-culturale, realitățile cultural-artistice nu ne apar cu totul coordonate. Fapt explicabil dacă ținem cont de ritmurile interne de dezvoltare. În fiecare caz aparte accelerate sau stopate în urma înrăturii unor implicații din afară.

Cu toate rezervele expuse și mai ales dacă ținem cont de ele, secolul al XVII-lea ne apare în cultura și arta românească ca o epocă ce poate fi definită. Deschisă atât spre trecut, cât și spre viitor, ea are o consistență și un conținut în sine cu coordonate proprii. Primele observații de ordin general, care se fac vizibile când punem față în față secolul al XVII-lea cu epoca precedentă, ne evidențiază disoluționarea în acest secol a unei coerențe evolutive alimentată în trecut de o viziune unitară ce integra un sistem de valori proprii într-un univers ce avea o origine, o continuitate și o extindere ce depășea mult limitele în care era exprimat. Secolul al XVII-lea aduce o ușoară deplasare (cu rădăcinile în secolul precedent) în acest sens, și care se articulează treptat, tot mai insistent, devenind esențială. Este o deplasare spre o actualizare a prezentului față de trecut și o autoconștientizare de existența unor valori proprii. Din cadrul unui univers postbizantin, care și în continuare nu este încă părăsit, se afirmă o nouă sensibilitate, unde elementul individual începe să-și spună cuvântul și care tinde să se impună pe planul unei

societăți contemporane mai mult decât pe planul valorilor universale. Acest fapt necesită o lărgire a limbajului artistic și a unor modalități de exprimare cu o capacitate de rezonanță și de a fi receptabil la mai mare decât până acum. Nu întâmplător la scara realizărilor acestui secol se evidențiază afirmarea limbii naționale, apariția unei profunde conștiințe istorice, etno-culturale și etno-confesionale. În domeniul artistic anume arhitectura oferă cele mai rezonabile mijloace și nu întâmplător anume aici se produc schimbările cele mai vizibile. Este și argumentul prin care-i oferim un spațiu supradimensionat în expunerea care urmează.

Epoca la care ne referim este marcată de asemenea de o sensibilitate barocizantă, venită dintr-o evoluție formală și ideală internă la care se adăuga o situație de incertitudine și instabilitate ce reclama la rândul său o compensare prin fastuozitate². Formele concrete de manifestare a acestui spirit baroc sunt diverse atât în desfășurarea temporală cât și spațială.

Noile atitudini și predispoziții aduc spre o deschidere mai mare către lumea exterioară și în special către cea occidentală³. Percepția influențelor din străinătate se dictează nu numai prin capacitatea lor de a se integra armonios cu tradițiile locale, ci foarte des din motive de prestigiu.

De la începutul secolului o sincronizare mai accentuată cu curentele cultural-artistice europene se manifestă în Moldova. Anume aici pe parcursul a trei sferturi de secol apare o serie de monumente ce semnalează și ilustrează noile atitudini. Transilvania rămâne puțin întârziată prin atașamentul său față de formulele renaștentiste, efortul creativ concentrându-se asupra construcțiilor laice, epoca marilor catedrale ține deja de trecut. Țara Românească, fiind mai angajată în mediul Sud-Est European, cunoaște o evoluție mult mai stabilă și lentă care, însă, culminează în ultimul pătrar al secolului al XVII-lea cu constituirea unui stil propriu aflat în deplină concordanță cu gustul barocizant al epocii.

Arhitectura. În secolul al XVII-lea arhitectura, deși continuă să se folosească de limbajul elaborat în perioada precedentă, fapt ce o plasează într-un aspect de continuitate medievală, suferă, în special în Moldova, schimbări esențiale care reflectă în anumite privințe sincronizarea cu procesele culturale din Europa. Această sincronizare se exprimă nu atât în împrumuturi de forme plastice și concepții spațial-planimetrice care ca și în trecut (cu puține excepții) rămân destul de prudente și discret selectate, armonizate cu tradițiile experimentate, dar mai ales într-o nouă viziune a cărei expresie inovatoare în raport cu trecutul este tendința de "individualizare".

Movileștii sunt ultimii care prin ctitoria lor de la Sucevița au împlinit un efort de autoidentificare cu trecutul glorios⁴. Pentru cei care i-au urmat trecutul nu mai avea temeuri substanțiale. Competiția s-a lansat în prezent. Dar totuși tradiția are destule mreje ca să persiste și atunci când nu mai este conștient actualizată. O forță a inerției, a unei experiențe consacrate, lipsa unei negații mai mult sau mai puțin conștiente, care n-ar fi avut nici temeuri reale, nici o posibilitate de a se manifesta într-o civilizație esențialmente tradiționalistă, au făcut ca fisura între secolele XVI și XVII să fie depășită de un arsenal întreg de forme și soluții

plastico-decorative, care continuă să fie folosite cu un firesc al unor lucruri indispensabile. Fisura, însă, există. Sub voalul continuității medievale apare o nouă atitudine față de ctitoriile din trecut. Ele nu mai sunt privite ca modele în integritate. Tot ce s-a făcut în trecut devine un depozit de elemente arhitecturale care pot să inspire sau să fie programate genetic în mâinile zidarului și care, fiind îmbinate cu forme alogene, sunt remodelate în noi sinteze.

Linia evolutivă a arhitecturii din Moldova, care în secolele precedente oscila lin pe o sinusoidală, fără cotituri bruște, este străpunsă la începutul secolului al XVII-lea de apariția unui monument care face impresia de corp eterogen în arhitectura principatului, nelipsit și de o nuanță de epatare, poate chiar extravagantă. Aceasta este însă o primă impresie pe care o lasă ctitoria iluminatului mitropolit Anastasie Crimca de la Dragomirna (1609) unui ochi alinat de armonia unității stilistice din trecut. La o analiză conștientă încep să se profileze elemente bine cunoscute și foarte familiare. Întreg repertoriul de elemente gotice (portaluri și ancadramente gotice, contraforții), sistemul de boltire cu arce piezișe, turla pe naos, divizarea tipică a spațiului interior ș.a., asigură continuitatea limbajului plastic. Însă proporțiile formale ale monumentului, precum și modul de dispoziție al decorului îi acordă, totuși, un aspect extraordinar. Elevația neobișnuită ce provine din supradimensionarea excesivă a înălțimii în raport cu lățimea și invers, subdimensionarea turlei în raport cu înălțimea totală a bisericii, nu mai are nimic comun cu proporționalitatea monumentelor precedente. Ieșită din comun este și dispoziția elementelor plastice, dispuse premeditat într-o ordine de complicare treptată pe verticală, culminând cu turla integral înveșmântată în rozete sculptate⁵. Își fac apariția aici și unele elemente decorative noi, dintre care evidențiem brâul de piatră în formă de torsadă, exploatat abundent atât la exterior, cât și în interior⁶.

Totalitatea acestor inovații scoate în evidență și principalele schimbări de atitudine. Practic, aici pentru prima dată asistăm la un adevărat experiment formal, la o gândire arhitecturală de sine stătătoare cu un accentuat spirit creativ. Aceste fapte, pe lângă o evidentă tendință de unicitate, plasează monumentul de la Dragomirna în ambianța curentelor artistice europene, a spiritului încă neepuizat renescentist de emancipare și căutările formale manieriste ce aveau să anunțe și veritabilul joc de forme și soluții plastice ale barocului.

Biserica de la Dragomirna a rămas un monument în unicat, cu un aspect individual nu numai în raport cu trecutul, dar și fiind raportat la viitor⁷. Atitudinea față de acest monument a fost în general aceeași pe care au manifestat-o constructorii Dragomirnei față de ctitoriile anterioare. Dragomirna n-a fost reprodusă ca un model integral niciodată. Însă anumite soluții formale și decorative le întâlnim în continuare la alte biserici, întorcându-se într-un repertoriu de elemente arhitecturale devenite tipice pentru secolul al XVII-lea. Deci, cu Dragomirna se inaugurează nu o serie de monumente ce derivă de la un prototip comun, ci o serie de monumente individualizante.

Până la epoca lui Vasile Lupu se edifică o serie de biserici, deși departe de anvergura Dragomirnei, totuși nelipsite de individualitate, fie prin sinteze de elemente tradiționale cu cele apărute la ctitoria lui Anastasie Crimca (Biserica

mănăstirii Solca), fie prin readaptări funcționale (Birnova, Barnovschi), fie prin importul unor forme totalmente străine arhitecturii din Moldova (este cazul bisericii Sf. Sava din Iași, cu un aspect orientalizant datorat turlelor masive, opera "protomaistorului" Gheorghe din Istanbul)⁸.

Timpul unor monumente de rezonanță vine odată cu înscăunarea lui Vasile Lupu. Firesc se evidențiază cele două impunătoare ctitorii ieșene: bisericile mănăstirilor Trei Ierarhi și Golia. Ambele monumente, încadrându-se într-o sensibilitate barocizantă printr-un orgoliu decorativ exprimat în primul rând de predilecția accentuată față de plasticitate, sunt în același timp totalmente diferite ca mod de exprimare a acestei sensibilități. La Trei Ierarhi fastuozitatea e obținută prin remarcabilul decor sculptat în piatră, ce îmbracă integral fațadele de la soclu până la cornișa turlelor. Acest decor are un caracter compozit întrunind motive locale, occidentale, arabo-persane, caucaziene, care destul de reușit armonizate nu lasă o impresie eclectică. Din punct de vedere structural, biserica de la Trei Ierarhi descinde de la cel mai remarcabil monument din preajma capitalei la epoca respectivă și anume biserica mănăstirii Galata⁹. Deși arabescul ce acoperă fațadele lasă o impresie orientalizantă, totuși, se pare că soluția acestei modalități de decor nu vine din afară. Privind fenomenul ca o concepție decorativă și nu proveniența concretă a motivelor ornamentale, trebuie să ținem cont de faptul că în Orient decorul sculptural exterior este mai curând un procedeu de profilare a elementelor arhitecturale (a portalurilor, ancadramentelor, ferestrelor, cornișelor ș.a.) și nu acoperă integral fațadele ca în cazul Trei Ierarhi-lor.

La ctitoria de la Golia întâlnim o nouă modalitate de sinteze și mijloace de a uimi. După parametrii săi este cea mai grandioasă construcție la acel moment. Limbajul decorativ vine din repertoriul barocului apusean, adus de meșteri italieni care lucrau în Polonia¹⁰. Predilecția de plasticitate este asigurată în special prin ritmarea fațadei cu pilaștrii încununați, ca și frontoanele ferestrelor, cu capiteluri corintice. O influență rusească se face simțită în sistemul de boltire și în prezența așa-numitor "Kokoșniki" la baza turlelor, element abundent folosit la monumentele barocului Narișkin. Caracterul compozit al bisericii de la Golia a fost remarcat, după cum ne relatează Ion Neculce, de țarul Petru I în timpul vizitei la Iași¹¹.

Orgoliul ctitoricesc al lui Vasile Lupu s-a revărsat și peste hotarele principatului. A ridicat la Târgoviște impunătoarea biserică Stelea, întrecând mult peste manifestarea unui gest ce însemna împăcarea cu rivalul său și instituind de fapt la Sud de Carpați un adevărat mesager al elementelor arhitectonice moldovenesti¹².

După culminanta epocă a lui Vasile Lupu elanul constructiv merge spre decădere. În perioada ce vine nu apar decât două monumente notorii: ctitoria lui Gheorghe Ștefan la mănăstirea Casin și cea a lui Gheorghe Duca la mănăstirea Cetățuia. Ambele evocând epoca ilustrului predecesor, care se instituționalizează drept un nou ideal, prin raportare directă la cele două celebre ctitorii ieșene.

Evoluția arhitecturii din principate depindea nu numai de noile stări de spirit provenite din restructurări interne și din influențe externe, dar și de factorul

dominației otomane, care impunea condiții specifice. Necesitatea de a se conformiza acestor condiții în îmbinare cu interesele interne, a înrăurit în special arhitectura militară. Interdicțiile Porții de a ridica cetăți noi și insistențele ei de a le dărâma pe cele vechi, au generalizat situația, care cerea soluții de ocolire. În Moldova și Țara Românească, aflate în condiții similare, s-a recurs la soluții aproape identice ca conținut, însă cu anumite trăsături specifice ca mod de realizare.

Dacă ridicarea noilor cetăți și folosirea celor vechi (în parte căzute în mâinile turcilor) era cu neputință, iar constituirea unor curți domnești (în afară de cea de reședință) și boierești fortificate, de asemenea puteau stârni bănuiala otomanilor, atunci unica posibilitate de a asigura necesitățile defensive devine actualizarea a ceea ce în perioada precedentă avuse un rol secundar și anume fortificarea mănăstirilor. Aceste mănăstiri, fortificate mult peste necesitatea de a asigura liniștea unei comunități monahale, preiau, de fapt, funcțiile defensive ale vechilor cetăți. Tendința respectivă este confirmată și de un caz invers. Pentru a păstra funcțiile militare ale cetății Neamț, Vasile Lupu a transformat-o în mănăstire.

Spre deosebire de Țara Românească, unde absoluta majoritate a mănăstirilor fortificate (23 domnești și 22 boierești) apar în perioada domniei lui Matei Basarab, după cum s-a demonstrat, ca rezultat al realizării unui program defensiv bine gândit de "gospodarul" voievod (cetățile-mănăstiri apar în punctele vulnerabile, în apropierea pasurilor de retragere spre Transilvania, în locuri de refugiu ș.a.)¹³, în Moldova aceste fortificații apar pe parcursul întregului secol, fără un program premeditat, mai mult în calitate de puncte de siguranță a voievozilor sau a marilor boieri.

Deja în primele decenii ale secolului sunt zidite din temelie sau fortificate ctitoriile secolului al XVI-lea la Secu, Râșca, Solca, Moldovița (lucrări de amplificare), Zamca, Hlincea¹⁴. Cu adevărat spectaculos este sistemul defensiv înălțat de Miron Barnovschi la mănăstirea Dragomirna (1629), cu ziduri de o grosime de 2 m și înălțime de 10 m, flancate de patru turnuri puternice la colțuri și unul ce proteja porțile de intrare ale mănăstirii¹⁵. Pornind de la modelul Slatinei lui Lăpușneanu, reluat la limita secolelor de Movilești la Sucevița, pentru Moldova (cel puțin până la mijlocul sec. al XVII-lea), devine tipic planul patruleter al incintei fortificate mănăstirești cu cinci turnuri dispuse, după cum s-a menționat în cazul Dragomirnei, la colțuri și la intrare, ultimul găzduind și clopotnița la etaj.

În Țara Românească incintele sunt mai puțin regulate și rareori se înalță turnurile de flancare, limitându-se la edificarea unui turn la intrare. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea în Moldova apar și turnurile cilindrice (schitul Hadâmbu), iar planul devine de asemenea mai puțin regulat (Casin). Este de evidențiat și redutabilul sistem de fortificare a mănăstirii Golia cu impunătorul turn de la intrare, care prin înălțimea sa domina capitala, precum și fortificațiile de la Cetățuia unde se revine la modelul tipic pentru Moldova, descris mai sus.

Un capitol aparte în arhitectura militară, specific secolului al XVII-lea, dar în aceeași consonanță cu realitățile vremii ca și în cazul mănăstirilor-cetăți, sunt bisericile fortificate, Deci, însăși lăcașul de cult apare în același timp și ca o mică

fortăreață, capabilă să reziste atacului unui contingent militar redus (de obicei al prădătorilor).

Din punct de vedere planimetric, fortificarea se obținea prin includerea în complexul arhitectural al bisericii a turnului-clopotniță, care fiind respectiv amenajat (înzestrat cu metereze et.), devine și turn de strajă¹⁶. De menționat în această privință biserica mănăstirii Bârnova și în special – adevărată capodoperă a acestui gen – biserica Precistei din Galați.

Spre deosebire de Moldova și Țara Românească, în Transilvania continuă să fie amplificat vastul program de construcții fortificate laice-castele princiare și nobiliare. În prima treime a secolului principele transilvănean Gabriel Bethlen ridică o serie de cetăți bastionare, apelând la arhitecții italieni: Giacomo Resti din Verona, Luni din Mantua și Agostino Serena din Veneția¹⁷. Dar castelele transilvănene nu sunt în întregime opera unor arhitecți veniți din afară. În ambianța deschiderii firești pe care o comportă Transilvania spre lumea Occidentală, se instruiesc în domeniul respectiv și arhitecții locali. Astfel, Nicolae Bethlen, un erudit cu experiența numeroaselor călătorii, a proiectat castelul de la Sinmiclăuș (a cărui proprietar a și devenit), conceput în stilul renașterii târzii. Printre realizările cele mai importante ale arhitecturii din Transilvania la acest capitol menționăm castelurile refăcute în acest secol la Alba Iulia, Hunedoara și cele elevate din temelie ca: Magna Curia din Deva, Cetatea de Baltă, Făgăraș, Oradea, Miercurea-Ciuc, Medieșul Aurit ș.a.¹⁸

În toată varietatea acestor construcții din Transilvania putem urmări și unele trăsături comune. Pornind de la concepția generală, observăm că funcționalitatea militară devine de fapt o anexă la o construcție de tip civil. Castelele sunt concepute în primul rând ca un local de viațuire, cu maximum de comodități în această privință, fapt trădat și de aspectul lor exterior, departe de austeritatea medievală, care sunt protejate de fortificații bastionare, evident, concepute separat. Alt moment notoriu constă în persistența desincronizată cu arhitectura occidentală de epocă, a elementelor renașcentiste care domină aproape exclusiv arhitectura transilvană pe parcursul întregului secol (încorporând toate construcțiile civile de la palatele princiare pînă la casele negustorești din orașe). Este un fenomen similar cu persistența goticului în Moldova, în ambele cazuri, elementele unui stil important, devenind o tradiție locală indispensabilă. Ca excepții pot fi evidențiate castelul de la Făgăraș, cu caracter militar evident și "turnul cu ceas" din Sighișoara unde își fac apariție primele elemente ale stilului baroc¹⁹.

În Moldova construcțiile civile-militare (curțile domnești și boierești) ca și pentru perioada precedentă ne sunt cunoscute aproape exclusiv sub forma documentar-arheologică. Din aceste date putem suma câteva observații generale. În primul rând, construcțiile civile voievodale se concentrează în capitala principatului, iar curțile domnești din alte orașe sunt părăsite și treptat se ruinează. În al doilea rând, edificiile de reședință în afara capitalei se plasează, de regulă, la adăpostul incintelor mănăstirești. Astfel de reședințe sunt cunoscute la Moldovița (clișarnița episcopului Eftrem), Dragomirna (casa domnească a lui Miron Barnovschi), Cetățuia (casa egumenească și reședința domnească a lui Gheorghe

Duca), o serie de construcții similare au suferit sau din cauza timpului (Bârnova, Casin), sau a transformărilor ulterioare prin reamenajare (Burdujeni, Solca, Bogdana) și restaurare "științifică" din secolul trecut (casa egumenească de la Trei Ierarhi). În al treilea rând, din punct de vedere stilistic, cu excepția unor elemente renascentiste suprapuse de proveniența transilvăneană și a unor modelări pseudo-gotice (renumitele săli "gotice" cu bolțile flancate de nervuri decorative de la Dragomirna, Trei Ierarhi și Cetățuia), monumentele laice (inclusiv și conacele boierești păstrate de la sfârșitul secolului la Serbești, Prijbești și Pașcani) descind din concepțiile spațial-planimetrice tradiționale în forme amplificate. De evidențiat decorul sculptat de factura barocă a foisorului Casei Cantacuzino din Pașcani²⁰.

Cât privește reședința domnească din Iași, datele documentare îi oferă un aspect în general eclectic de concordanță a arhitecturii civile cu cea militară și a diverselor stiluri în complexul celei civile. Fapt ce se încadrează perfect în curentele dominante din Europa. După cum am văzut și în Transilvania, în cadrul unui complex arhitectural, construcțiile civile sunt îmbinate artificial cu cele defensiv-militare. Interferențele între stilurile europene și elementele orientale de asemenea nu erau străine arhitecturii din Europa.

Curtea domnească din Iași nu s-a păstrat, însă multiplele descrieri ne dau, totuși, posibilitatea, deși foarte sumar, să ne imaginăm înfățișarea sa în epoca respectivă. Era înconjurată de un sistem de fortificații destul de redutabil, odată ce cronicarul turc Evlia Celebi o compara cu cetățile din Şedad²¹. La intrare, în curtea interioară, era plasat un portic pe coloane, o terasă înconjurată de o colonadă, care unea cele două compartimente ale apartamentelor domnești și urma fațada spre a doua curte interioară, unde se afla grădina, dispusă după mărturisirile lui Paul de Alep²² și Ion Neculce²³, în stil renascentist. Unele încăperi erau căptușite cu placaje din lemn, decorate de asemenea în stil renascentist, altele erau decorate cu ornamente vegetale turco-persane sau fătuite cu teracote de Iznik (Asia Mică).

Din toată diversitatea soluțiilor stilistice pe care le-a propus secolul al XVII-lea în raport cu epoca precedentă, fidelă unor tradiții consacrate, către sfârșitul acestui secol se sintetizează un stil original, care va deveni pe viitor sinonim a ceea ce am numi stil tradițional românesc, și care va deveni o constantă a procesului artistic în spațiul românesc, alături de stilurile occidentale care se vor succeda, deținând poziția necesară în opoziția creativă: valori universale – valori naționale.

Acest stil, alimentat de o sensibilitate barocizantă într-un diapazon larg de forme de manifestare, motive orientale, structuri tradiționale, s-a generalizat în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea în Țara Românească (după o perioadă îndelungată de acumulări, care se manifestă foarte timid pe parcursul a trei pătrimi din secol, încât evoluția arhitecturii din Țara Românească lasă, mai curând, o impresie de monotonie și atașament total tradiției), în timpul domniei voievozilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Odată ce cristalizarea definitivă a noului fenomen stilistic are loc în perioada domniei lui Brâncoveanu, și cu o contribuție notorie a sa, acest stil a fost numit stil brâncovenesc.

Caracteristicile principale ale acestui stil se manifestă deopotrivă atât în arhitectura laică, cât și în cea ecleziastică. Elementul de bază comun, care oferă

unitate stilistică tuturor monumentelor arhitecturale, indiferent de funcționalitatea lor, este acel ce îndeplinește sarcina de legătură între spațiul interior și cel exterior. E vorba de pridvorul deschis al bisericilor și foișorul curților. Ambele reflectă predispunerea estetică a epocii față de plasticitatea decorativă, sculpturală a unor forme arhitecturale lipsite de masivitate. Acest simț plastic, care de la începutul secolului caracterizează în primul rând sensibilitățile artistice din Moldova, ca și cum se transplantează acolo unde de la Neagoe Basarab încoace nu mai era evident actualizat. Se pare că această "transplantare" a avut și un promotor direct. Este acel Gligorie Cornescu, venit din Moldova pentru a restaura decorația sculpturală de pe fațada bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, elocvent fiind însăși faptul de reactualizare a plasticității din epoca lui Neagoe Basarab. Are destule temeuri și ipoteza, care-i atribuie boierului-sculptor moldovean și decorul sculptural al coloanelor pridvoarelor de la biserica mănăstirii Cotroceni și biserica Doamnei din București, ctitorii a lui Șerban Cantacuzino și, respectiv, a soției sale Maria²⁴.

Adevărate capodopere ale arhitecturii civile sunt palatele brâncovenești, în special cele două mărețe construcții păstrate suficient, la Potlogi (1698) și Mogoșoaia (1702). Foișoarele deschise pe coloanele încununate cu arcaturi în acolade treflate, înconjurate de balustrade, decorul sculptural al cărora ritmează cu capitellurile corintice, loggiile de pe fațade, toate acestea combinate într-un spirit de proporție și simetrie nuanțată, reflectă acea sinteză reușită a Renașterii și Barocului, caracteristică stilului brâncovenesc. Motivele ornamentale preferate atât de ctitoriile ecleziastice, cât și la cele laice, sunt reliefulurile sculptate cu un repertoriu întreg de teme vegetale (în special florale), dar nerenunțându-se și la soluțiile ornamentale tradiționale pe care le-am întâlnit până acum. Această sinteză dintre elementele plastice brâncovenești și cele tradiționale este deosebit de vizibilă la grandioasa ctitorie de la Hurezi.

Stilul brâncovenesc trece dincolo de limita secolelor, înregistrând în continuare frumoase performanțe, animând la începutul secolului al XVIII-lea și arhitectura din Moldova, care făcea primii pași de ieșire din criza ultimului pătrar al secolului al XVII-lea.

Pictura. În raport cu procesele dinamice și realizările din domeniul arhitecturii, pictura ne apare mai mult ca un domeniu stagnant, nu însă total lipsit de viață, iar în unele cazuri înregistrându-se și manifestări reușite. Cauzele declinului picturii sunt diverse. În primul rând, pictura murală ca procedeu decorativ devine marginalizată într-o epocă când începe să prevaleze evident spiritul decorativ plastic. Însăși numărul monumentelor pictate este simțitor scăzut față de epoca precedentă. În al doilea rând, și la noi se face simțită criza generală prin care trece pictura medievală ortodoxă. Spre deosebire de arhitectură, cu capacitatea acesteia de a asimila organic elemente alogene, pătrunderea lor în pictură nu lasă întotdeauna rezultate fericite. Menținerea în fâgașul tradiției și-n același timp tendința de a se sincroniza cu curentele dominante în epocă face să apară nu altceva decât un eclecticism rareori armonizat. Pictura de icoane constituie un domeniu ceva mai prosper odată cu formarea în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a unei școli locale. Miniatura, însă, avea să-și trăiască ultima jumătate de

veac, fiind scoasă din funcțiune de tipar, cu ultima zvâcnire la începutul acestui secol, asigurată de Anastasie Crimca și școala sa.

Primul ansamblu pictural din Moldova secolului al XVII-lea apare la Dragomirna, unde, de fapt, nu este isprăvit până la capăt, acoperind numai zidurile din altar și naos. Picturile executate de zugravii Crăcium, Matieș, Ignat și Grigorie sunt încă foarte aproape de tradițiile Suceviței Movileștilor. Amprenta picturilor de la Sucevița se resimte atât în stil, cât și în iconografie. Regăsim aceeași predilecție față de narativism și ornamentalism, poate încă mai accentuată, continuarea aceluiași explorări, orientate spre elaborarea unor teme dogmatico-simbolice complicate²⁵. Ca și la Sucevița, în picturile de la Dragomirna apar adesea subiecte inspirate din cărțile miniaturate care circulau în această epocă (în special la Dragomirna sunt vizibile legăturile netăgăduite cu miniaturile *Tetraevangheliarului moldovenesc*, Sucevița-24)²⁶. În general, dacă despre arhitectura Dragomirnei putem spune că deschide o epocă nouă, pictura de aici mai mult răsună ca un ultim acord al epocii precedente.

Al doilea ansamblu pictural apare foarte distanțat, deja la biserica mănăstirii Trei Ierarhi. Pentru efectuarea lor au fost chemați pictori iconari din Moscova (I. Pospeev, D. Iacovlev, P. Nikitin, I. Gavrilov), care au conlucrat cu pictorii locali Nicolae și Ștefan²⁷. Este firesc, că în timpul când pictura de icoane rusească dobândește faima de prim ordin în lumea ortodoxă, cel ce "nu-l încăpea Moldova" să fi apelat la prestigioșii "izografi împărătești" ca să-i acorde ctitoriei sale principale și o strălucire interioară. Cu regret însă, aceste picturi au avut de suferit mult, fiind înlăturate în timpul așa-numitei restaurări, efectuate în secolul trecut de francezul Leconte de Noyi. S-au păstrat doar câteva fragmente, care relevă o receptivitate destul de reușită a unor procedee venite din pictura apuseană de modelare în clar-obscur și în tratarea "miniaturistică" a detaliilor după expresia lui Evlia Celebi²⁸.

De asemenea, pe timpul lui Vasile Lupu a fost pictată și ctitoria sa de la Golia. Deși au fost definitiv isprăvite către 1660, din descrierea lui Paul de Alep aflăm că în fond picturile erau deja executate în vremea lui Vasile Lupu²⁹. Intervențiile mai târziu au ascuns o bună parte a acestor picturi, nealterate rămânând cele din absidele laterale (temele: "De tine se bucură" și "Deisis"), o parte din scena "Judecării de apoi" și reprezentările statuare ale sfinților în pridvor. Anumite trăsături stilistice, precum și atenția față de detalii, denotă apropierea cu ceea ce din câte se poate vedea la Trei Ierarhi. Posibil, că la pictarea acestei biserici au participat meșterii care au colaborat cu iconarii moscoviți la prima ctitorie a lui Vasile Lupu.

La monumentul următor, biserica mănăstirii Hlincea, nu mai recunoaștem în picturi eleganța stilului de la Golia. Sunt picturi de o calitate inferioară cu siluete împietrite și un colorit stins.

Ultimul ansamblu notoriu din secolul al XVII-lea, sunt picturile de la Cetățuia, efectuate de un grup de zugravi din Ianina (Mihail, Dima și Grigorie) împreună cu meșterii autohtoni. Stilistic, aceste picturi exprimă noi tentative de adaptare a unor influențe occidentale, care se manifestă în acordarea unui volum și

a unei gravități figurilor reprezentate. Din punct de vedere iconografic, picturile de la Cetățuia atestă o adaptare continuă a sistemului iconografic structurii liturgice și pătrunderea unor teme tipice pentru arta occidentală.

Spre sfârșitul secolului pictura murală din Moldova intră într-o decădere totală. Acest fapt e ilustrat prin frescele stângace de la biserica din Troțuș.

În Țara Românească vectorul procesului artistic în domeniul picturii murale este orientat invers celei din Moldova. Aici pe parcursul secolului al XVII-lea se mențin valorile tradiționaliste, animate de introducerea unor observații naturaliste. Uneori, operele zugravilor munteni trădează o ușoară arhaizare și o repulsie față de tot ce vine din afară. Spre sfârșitul secolului aici se produce o înviorare cultural-artistică, care ca și în cazul arhitecturii se generalizează într-un fenomen numit pictura brâncovenească. Acest fenomen nu este atât de omogen ca în arhitectură, continuându-se, de fapt, două curente principale, promotorii cărora sunt zugravii Constantin și Părvu Mutu.

Zugravul Constantin, care s-a format în ambianța școlii cretano-athonite, receptivă la influențele athonite, și a debutat pictând împreună cu Ioan Zugravul biserica Doamnei din București, din capul locului manifestă trăsăturile sale definitorii, cum ar fi măiestria compoziției, libertatea în tratarea subiectelor și dispoziției lor, un accentuat simț coloristic și un ochi de observator atent. Toate aceste calități le dezvăluie pe deplin, pictând împreună cu un grup de zugravi faimosul ansamblu de la Hurezi. Anume prin instituirea unei adevărate școli de formație la Hurezi, pictura de calitate elevată va supraviețui în Țara Românească în momentul când apăsese în alte zone ale lumii ortodoxe. Ecurile acestei școli se vor ondula în tot spațiul românesc, inclusiv Transilvania, și vor mai da semn de viață, deși în forme deja puternic ruralizate, dincolo de mijlocul secolului al XVIII-lea.

Revenind la Moldova, menționăm că pictura de icoane a avut aici o răspândire mult mai largă în secolul al XVII-lea decât în perioada precedentă și decât pictura murală de epocă. Se explică acest fapt prin preluarea iconostasului în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și deosebita lui extindere în secolul următor. De asemenea, dezvoltarea picturii de icoane din secolul al XVII-lea este marcată de o puternică influență rusească.

Tot în acest secol se profilează o tendință rusticizantă, care progresează spre finele lui, fiind ilustrată de operele unui Grigorie, autor al "Înălțării Sfintei Cruci" din 1613, și ale unui alt Grigorie, din Bierlinești, care lucrează iconostasul de la Sf. Teodori din Iași (1665)³⁰. O influență barocizantă vine prin operele unui polonez – "maler Baraski". Spre jumătatea a doua a secolului al XVII-lea se fac simțite și influențele cretano-athonite.

Cu toată înviorarea picturii de icoane din secolul al XVII-lea ținem să remarcăm totuși un anumit deficit de meșteri zugravi în raport cu cerințele crescânde. Aceasta explică apelurile lui Miron Barnovschi, continuate de insistențele lui Vasile Lupu, pentru obținerea unor icoane comandate la Moscova, precum și lucrul unor zugravi de la Sud de Carpați (Tatomir, Vlăicu) pentru

comandarii din Moldova. În această privință situația din Țara Românească pare să fie mai fericită, putându-se constata chiar o abundență de pictori iconari.

După cum am mai menționat, ultimele realizări în miniatura moldovenească sunt legate de numele lui Anastasie Crimca și școala sa de la Dragomirna³¹. Păstrând cu rigoare tradițiile caligrafiei – renumitei unciale moldovenești – și trăsăturile tipice ornamentale (frontispiciile, inițialele), Anastasie Crimca ne apare drept un adevărat reformator în ce privește sistemul de decorație a cărții manuscrise cu miniaturi. Până la el în repertoriul iconografic al miniaturisticii din principat nu avem decât reprezentările celor patru evangheliști și în rarissime cazuri – portrete votive. Inspirându-se de la un grup de codexe bogat ilustrat, apărute prin diverse circumstanțe în Moldova (renumitul manuscris bizantin din secolul al XI-lea – *“Parisinus graec”*–74, sau poate o replică a sa necunoscută, nu mai puțin vestitul *Tetraevangheliar bulgar din secolul al XIV-lea*, Curzon–153, și replica sa muntenească din secolul al XVI-lea, Sucevița–23), miniaturistii din Moldova preiau sistemul de decorație miniaturistică în frize intercalate în text, ce prezintă, de fapt, cel mai complet sistem ilustrativ al evangheliilor (peste 350 de teme). Primele manuscrise de acest fel apărute la noi la începutul secolului al XVII-lea sunt *Tetraevangheliarul de la Elizavetgrad* (Biblioteca de Stat din Rusia, Muzeu–9500) și *Tetraevangheliarul ctitorit de Ieremia Movilă* (Sucevița–24). Miniaturile manuscrisului de la Elizavetgrad urmează redacția codexului bizantin menționat, devenind la rândul său prototip pentru Sucevița–24³². Atribuirea miniaturilor acestor manuscrise lui Anastasie Crimca, care opinie a fost demult lansată, mai așteaptă probe concludente³³.

Pornind de aici, la scriptoriul de la Dragomirna apare o serie întregă de manuscrise miniate cu un repertoriu și mai variat, executate în majoritate de Anastasie Crimca: *Tetraevangheliarele de la Dragomirna* (I/1934 și 7/1934), trei *Liturghiere*, *Apostolul din 1609* și, în special, renumita *Psaltire de la Dragomirna* și *Apostolul din 1610*, păstrat actualmente la Biblioteca Națională din Viena. *Tetraevangheliarul* miniat la 1614 de un alt exponent al școlii de la Dragomirna – Ștefan, păstrat la Biblioteca Universității din Lvov, a dispărut în anii celui de-al doilea război mondial.

Din punct de vedere stilistic, miniaturile școlii de la Dragomirna reflectă tendința generală a epocii spre narativ și ornamental. Folosirea abundentă a hașurării în aur pentru modelare le acordă un aspect deosebit de luxos, fapt ce de asemenea reflectă predispozițiile estetice ale epocii. Semnificativ este și expresionismul dogmatic atins în special prin integrarea în temele iconografice, în fond tradiționale, a motivelor Sf. Treimi Noutestamentale. Acest fapt de asemenea se află în concordanță deplină cu climatul spiritual al epocii, reflectat și în pictura murală din același timp (Sucevița, Dragomirna)³⁴.

În cele ce-a urmat, explorările teologice în domeniul miniaturii nu mai sunt reluate, accentul principal deplasându-se spre căutările formale. Ca și în alte domenii se fac încercări de adaptare la sistemul morfologic vechi a unor structuri formale occidentale. În această privință se remarcă activitatea lui Ivenco din Rădăuți de la care ne-au rămas două manuscrise miniate: *Liturghierul de la Secu*

(1643) și *Tetraevangheliarul de la Agapia* (1646). Aici influența apuseană se exprimă în tendința de individualizare a chipurilor, tratarea barocizantă a mobilierului, tentativele de redare a spațialității și a unui efect de interior. Sursele de inspirație par a nu fi directe ci, mai curând, mediate prin filiera athonită.

Miniaturile lui Ivanco sunt ultimile realizări în domeniul miniaturii din Moldova, și după răspândirea progresivă a tiparului de la mijlocul secolului al XVII-lea acest gen practic se stinge, dacă nu mai ținem cont de unele modeste imitații ale ornamentării grafice pe care le întâlnim în manuscrisele ce mai apar în continuare într-un număr tot mai redus în raport cu cele tipărite. În Țara Românească arta miniaturii trăiește o ultimă înflorire în epoca lui Matei Basarab, când apare o serie de codexuri miniate și bogat ornamentate. Evidențiem, în special, renumitul slujebnic al mitropolitului Ștefan cu imaginile creatorilor Liturghiei ortodoxe și teme evanghelice. Calitățile principale ale miniaturisticii muntenești care apar în evidență reflectă predilecția față de o ornamentalizare abundentă din motive florale și zoomorfe. De asemenea des apar portretele votive pe care le găsim până și pe actele cancelariei domnești. După epoca lui Matei Basarab lucrurile decurg ca și în Moldova, în general spre dispariția acestui gen.

Sculptura. Deși secolul al XVII-lea în continuare nu acordă sculpturii un statut autonom (pentru Moldova și Țara Românească), ea rămânând limitată la sfera de accesorii decorative, totuși această epocă poate fi considerată drept un adevărat reveriment al sculpturii. Gustul pentru plasticitate, caracteristic epocii, aduce la o extensiune fără precedent în istoria artei românești a decorului sculptural, care, în mod firesc, devine și mult mai variat.

Explozia se produce mai întâi în Moldova, unde decorul sculptural începând cu Dragomirna se impune decisiv, marginalizând de fapt pictura. Cu adevărat excepționale sunt aceste rozete florale ce îmbracă integral turla, fin lucrate, inspirate din motive orientale, dar amplasate într-un țesut decorativ propriu, fiind folosite și arcaturile adânc profilate în acualade figurate, pe care le vom regăsi la Trei Ierarhi și, apoi, la sfârșit de secol în plastica decorativă brâncovenească. De menționat și excepționala stemă a principatului, sculptată de asupra intrării în incinta fortificată a mănăstirii. De altfel, steme sculptate cu o finețe remarcabilă și un evident simț de amplasare a elementelor într-un spațiu circumscris, le vom regăsi în continuare la Bârnova, Trei Ierarhi, Golia, Sf. Dumitru din Orhei, Cetățuia.

Apoteoza sculpturii decorative în Moldova este atinsă indiscutabil la Trei Ierarhi. Aici motivele ornamentale au un caracter mult mai sintetic decât la Dragomirna. Pe lângă cele orientale (unele dintre entrelacurile geometrice, motivul ulcioarelor cu flori de inspirație arabo-persană), armeano-georgiene (o parte din ornamentele geometrice), occidentale (Mascheronii gravați în marmură ce flanchează brîul median în torsadă) se fac simțite și cele locale (motive ornamentale pe care le întâlnim des în decorul iconostaselor - colonete cu factură de solzi, colonete răsucite, în frontispiciile cărților manuscrise în entrelac).

Spre sfârșitul secolului apare remarcabilul decor sculptat al foișorului Casei Cantacuzino din Pașcani. Acest decor, ca și cel întâlnit la Golia, este de o vădită inspirație barocă, folosind însă un alt repertoriu ce include și motive zoomorfe.

Pe lângă decorul arhitectural, un alt domeniu de manifestare al sculpturii, tradițional pentru arta postbizantină, au fost lespezile funerare. În general, structura ornamentării sculptate a pietrelor de mormânt rămâne conservativă (un chenar pe perimetru destinat inscripției și un câmp central rezervat unui decor vegetal). Treptat, meșterii pietrari abandonează motivul palmei bizantine, tratat foarte plat, în favoarea unei ornamentații florale tot mai somptuoase ce tinde spre o reliefare mai profundă (lespedea de la Bozieni-Neamț pe mormântul soției lui Gheorghe fratele lui Vasile Lupu).

În Țara Românească și în acest domeniu se manifestă o atitudine mai tradiționalistă, pe fundalul Moldovei chiar o indiferență față de plasticitate. În această situație, cu totul senzațională apare preferința lui Matei Basarab pentru un meșter de rezonanță transilvănean – Elias Nicolai, care lucrează într-un hautrelief accentuat pietrele funerare a lui Matei Basarab de la Arnota, a doamnei Elena la Târgoviște și a fiului adoptiv al lui Matei Basarab - Mateiaș postelnicul. În opera sibiianului domină o factură renascentistă îmbinată cu elemente barocizante. Aceleași caracteristici se referă și la monumentele executate de Elias Nicolai în Transilvania (pietrele funerare a lui G.Helner, a episcopului G.Theilesius, a lui C.Barth ș.a.)³⁵.

La momentul când efervescenta sculpturală în Moldova merge spre scădere în Țara Românească ea își atinge apogeul în plastica brâncovenească. Este semnificativ pentru cazul dat începutul unei autonomizări de percepție a unei opere sculpturale încadrate în decorul arhitectural, și pe lângă motivele florale atât de îngădite de meșterii brâncovenești apar și motive zoomorfe, ba chiar și antropomorfe (de exemplu la portalul bisericii Colțea).

În Transilvania, pe lângă multiplele monumente executate de Elias Nicolai – al elevului său Sigizmund Moss, al clugeanului Petru Dioszegi, ca o adevărată capodoperă a secolului se evidențiază altarul bisericii mănăstirii din Sighișoara, realizat pe la 1680 într-un stil baroc de către sculptorul slovac Johann Vest.

Cât privește piesele de mobilier sculptat și aici înregistrăm în spațiul românesc practic aceeași tendință dirijată ca și în alte domenii de înlocuire a motivelor geometrice cu cele de proveniență vegetală și zoomorfă³⁶, mai acordate cu gustul barocizant al epocii. Artă metalelor, ca și în secolele precedente, este practică cu precădere în Transilvania și în special în mediul săsesc, iar domnitorii Țărilor Românești rămân principalii comanditari. Firesc, lucrarea pieselor în metal se conformizează cu predilecțiile impuse de epocă, și aici fiind reluat programul decorativ pe care îl întâlnim în arta prelucrării lemnului sau a pietrei. Complect se înscriu în morfologia artei baroce obiectele de cult cu care sunt înzestrate bisericile și mănăstirile din ultimul pătrar al secolului al XVII-lea în Țara Românească.

Broderia. Un gen ce a înregistrat în secolele precedente succese deosebite, ajungând pe scara unor valori deloc provinciale, suferă în secolul al XVII-lea metamorfoze esențiale. Câteva piese în Moldova denotă o clară influență a modei

sarmatice din Polonia³⁷. Această înrâurire a cuprins, de fapt, numai un singur gen al broderiei liturgice, și anume acoperemintele funerare (al lui Ieremia Movilă, al doamnei Tudosca și al lui Ioan, fiul lui Vasile Lupu). Aceste acopereminte se detașează complet nu numai de vechea tradiție (căreia îi rămâne fidelă încă în acest secol reprezentarea lui Simion Movilă), dar și de caracterul funerar propriu-zis, reprezentând, de fapt, adevărate portrete de curte, nelipsite de o oarecare trufie în postura statuară și veșmintele redată în deplină detalizare a luxuoșității sale.

Pentru alte piese de broderie liturgică consemnăm o tendință destul de transparentă. Divizate ca și în trecut în două compartimente, chenarul decorativ și câmpul rezervat reprezentării temei liturgice (repertoriul iconografic al acestor teme rămâne, practic, la fel neschimbat), epitafele și aerele din secolul al XVII-lea evoluționează spre o lărgire tot mai substanțială a câmpului ornamental și o reducere respectivă a dimensiunii temei reprezentate. Deci, ca aspect general obiectele de broderie liturgică tot mai mult pierd din monumentalitate și ieratism în favoarea unei accentuate somptuoșități ornamentale³⁸. Evoluția se sfârșește prin eliminarea completă a reprezentărilor iconografice și cucerirea întregului câmp de o exorbitanță decorativă inspirată din motivele florale de proveniență orientală sau barocă.

* * *

Finalmente menționăm, că arta românească din secolul al XVII-lea trece printr-o perioadă de dezagregări și constituiri, în cadrul cărora s-a experimentat mult și fructuos. Trecerea în revistă a monumentelor reprezentative lasă impresia despre un început de modernizare, de acordare cu curentele artistice europene, dar în continuare transformate în optica unei spiritualități proprii. Zbuciumat în domeniul politico-social, acest secol prin operele de artă conservate ne prezintă o lume în căutarea unor noi puncte de sprijin, atât în plan existențial, cât și în parte ontologic. Realitățile majore de natură nefastă au făcut ca aceste începuturi de modernizare să intre în Moldova într-o stare de hibernare și, respectiv, o deșeptare ceva întârziată. În Țara Românească, care, invers, pe parcursul secolului a cunoscut în domeniul artistic o evoluție lentă, unitară, chiar cu elemente de conservatism, spre sfârșitul aceluiași secol se fructifică prin elaborarea unui stil compozit, dar totodată pe deplin original. Transilvania după un secol de întârziere în estetica renascentistă spre sfârșitul secolului se racordează la Europa barocă.

GLOSAR SELECTIV

Postbizantin

– calificativ atribuit de obicei unor fenomene artistice, literare, juridice, ce se caracterizează prin descendență și atașament față de tradițiile și structurile bizantine în epoca ce a urmat căderii Constantinopolului în 1453.

Portal

– intrare monumentală într-un edificiu, cu un ancadrament bogat profilat sau decorat cu reliefuri, constituind un element de podoabă în fațadă. (V. Drăguț, *Dicționar*

- enciclopedic de artă medievală românească*. București, 1976; În continuare – *V.D.*)
- Ancadrament* – cadrul din piatră sau din lemn al unei deschideri de fereastră sau de ușă. (*V.D.*)
- Contrafort* – masiv de zidărie de forma paralelipipedică, simple sau în trepte, adosat la exteriorul unei construcții în scopul de a-i asigura o mare stabilitate. (*V.D.* și *Dicționar de artă*. V.I. București, 1995; În continuare – *D.A.*)
- Arce piezișe* – arce dispuse pe diagonală în raport cu axele longitudinală și transversală a bisericii, susținând baza sitemului de boltire.
- Turla* – element arhitectonic alcătuit dintr-o bază, un tambur circular sau poligonal și o cupolă. Turla înaltă spațiul interior al unei biserici, devenind în același timp și un element de coronament al edificiului văzut de la exterior. (*V.D.*)
- Naos* – la bisericile ortodoxe, denumire dată spațiului central de cult, încăperea ce precede altarul, de care este separat prin timplă sau iconostas. (*V.D.*)
- Torsadă* – motiv ornamental având aspectul unei funii răsucite. (*V.D.*)
- Soclu* – partea inferioară, cu rol de suport, a unei coloane, a unui stâlp, a unui monument și în sfârșit a unui edificiu. (*V.D.*)
- Cornișa* – element arhitectural ieșit în consolă (element din piatră ce servește ca punct inferior de sprijin) față de planul exterior superior al zidului unei construcții, servind la sprijinirea bănelor orizontale de bază ale sarpantei acoperișului, ca și la îndepărtarea apelor pluviale. (*D.A.*)
- Arabesc* – motiv ornamental de origine arabă, alcătuit, exclusiv, din combinații variate de linii geometrice și forme vegetale, dispuse după un anumit ritm. (*D.A.*)
- Pilastru* – stâlp angajat unui perete, cu o decorație care interpretează în plat elementele de compoziție și de profilatură specifice unei coloane (*V.D.*)
- Fronton* – element de zidărie de formă triunghiulară, care încunună în arhitectura antică fațada unui edificiu cu acoperiș în două ape. În evul mediu frontonul a fost folosit ca element decorativ deasupra ferestrelor și ușilor. (*V.D.*)
- Capiteluri corintice* – capiteluri (elemente arhitecturale constituite dintr-o piesă decorată, interpusă între corpul unei coloane și partea inferioară a unei construcții purtate) decorate cu motivul vegetal al frunzelor de acant.
- Kokoșniki* – în arhitectura veche rusă, sistem constructiv - decorativ constând din supraetajarea unor registre de arcaturi, retrase

- pe verticală unul față de celălalt, plasate la baza turlilor, pentru a contribui la micșorarea diametrului acestora, sau sub cornișe. (D.A.).
- Metereze* – fereastră de tragere situată la partea superioară a zidurilor unei clădiri sau ale unei incinte întărite. (D.A.).
- Clisarniță* – construcție independentă, situată în incinta unei mănăstiri, sau adosată altarului unei biserici, destinată păstrării tezaurului etc. (D.A.).
- Portic* – galerie deschisă cu acoperișul susținut de coloane sau de pilaștri. (V.D.).
- Pridvor* – spațiu cu caracter introductiv într-o biserică, precedând pronaosul. (V.D.).
- Foișor* – în arhitectura românească, spațiul deschis făcând trecerea între exteriorul și interiorul construcțiilor de locuință; la cele cu două niveluri este plasat la cel superior. (D.A.).
- Grigorie Cornescu* – mic boier din ținutul Hotinului, cunoscut din scrieri ca arhitect și sculptor. În afară de restaurarea menționată în text i se mai atribuie realizarea unei machete a cetății Camenița. (V.D.).
- Loggie* – galerie exterioară situată la etajul unui edificiu, către fațadă sau către curtea inferioară, acoperită și deschisă, pe arcade sprijinite pe coloane sau pe stâlpi. (V.D.).
- Sucevița-24* – cifrul manuscrisului executat la comanda lui Ieremia Movilă în 1605. Cifrele manuscriselor care de fapt în literatura de specialitate devin adevărate nume proprii provin de la denumirea mănăstirii (ca și în cazul dat) a localității unde s-a păstrat sau a fost găsit manuscrisul, de la numele persoanei ce l-a descoperit (*Psaltirea Tomić*), sau l-a avut în colecția personală (*Tetraevangheliarul Curson-153*), de la localitatea unde se păstrează actualmente (*Psaltirea de la Munchen*) etc.
- Absidă* – construcție de tradiție antică, de plan semicircular sau poligonal, care amplifică spațiul unei biserici către răsărit (absida altarului) sau spre nord și sud în Naos (absidele laterale). (V.D.).
- Frontispiciu* – în arta cărții, miniatură, desen, gravură etc. marcând începutul unui capitol. (D.A.).
- Inițială* – în grafică, denumește litera de început a primului cuvânt dintr-un text. (D.A.).
- Portret votiv* – portretul ctitorilor (donatorilor) – de la *ex-voto* – denumire de origine latină pentru a indica obiectele donate unui lăcaș de cult și care se expun cu o inscripție-dedicație. (V.D.).

Entrelacs

– motiv decorativ, pictat sau sculptat din linii curbe sau frânte care se întretaie. (D.A.).

Mascherone

– ornament pictat sau sculptat în relief, format dintr-un cap de om sau animal, uneori reprezentat fantezist, adesea înconjurat de frunziș. (D.A.).

NOTE

¹ Bunăoară, într-o ediție de ultimă oră o epocă culturală a fost conturată în felul următor: **Un veac de aur în Moldova (1643–1743)**. Chișinău-București, 1996.

² Papu, **Barocul ca tip de existență**. Vol. I. București, 1977, p. 20–21.

³ Dragnev, **Cultura Moldovei în sec. XVII și barocul european // Valori și tradiții culturale în Moldova**. Chișinău, 1993, p. 94.

⁴ Theodorescu, **Art et politique dans les Pays Roumains au XV-XVIII-es // Nouvelles etudes d'Histoire. Publiées a l'occasion du XVI-e congres international des sciences historiques**. Stuttgart, 1985. București, 1985, p. 38.

⁵ Theodorescu, **Civilizația românilor între medieval și modern**. Vol. I. București, 1987, p. 102.

⁶ Miclea, R. Florescu, **Dragomirna**. București, 1976, p. 19–22.

⁷ Florea, **Istoria artei românești**. Vol. I. Chișinău, 1991, p. 384.

⁸ Ionescu, **Istoria arhitecturii în România**. Vol. II. București, 1965, p. 45.

⁹ *ibidem*, p. 33.

¹⁰ Theodorescu, **Civilizația românilor...**, Vol. II, p. 144.

¹¹ Neculce, **Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte**. București, 1972, p. 240.

¹² Drăguț, **Arta gotică în România**. București, 1979, p. 342.

¹³ T. Sinegalia, **Arhitectura fortificată în epoca lui Matei Basarab // Srtudii și cercetări de istoria artei**. T. 32. București, 1985, p. 63.

¹⁴ V. Drăguț, **Arta românească**. București, 1982, p. 329.

¹⁵ V. Florea, *op.cit.*, p. 382.

¹⁶ Gh. Balș, **Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea**. București, 1933, p. 73, 116.

¹⁷ V. Drăguț, **Arta românească**, p. 326.

¹⁸ Gh. Sebestyen, V. Sebestyen, **Arhitectura Renașterii în Transilvania**. București, 1963, p. 43 și urm.

¹⁹ *Ibidem*, p. 28, fig. 11.

²⁰ Ionescu, *op. cit.* Vol. II, p. 71–72.

²¹ **Evlia Celebi // Călători străini despre Țările Române**. Vol. VI. București, 1976, p. 476.

²² **Paul de Alep // Călători străini despre Țările Române**. Vol. VI. București, 1976, p. 37.

²³ Neculce, **Letopisețul Țării Moldovei**, p. 262

²⁴ Florea, *op.cit.*, p. 401.

²⁵ E. Dragnev, *op. cit.*, p. 87-88.

²⁶ G. Popescu-Vâlcea, **Un manuscris al vievedului Ieremia Movilă**. București, 1984, p. 27, pl. XXXVI.

²⁷ A. Dobjanschi, V. Simion, **Arta în epoca lui Vasile Lupu**. București, 1979, p. 55.

²⁸ **Evlia Celebi // Călători...**, p. 479 și urm.

²⁹ **Paul de Aler // Călători...**, p. 39-42.

³⁰ A. Dobjanschi, V. Simion, *op. cit.*, p. 11, 35.

³¹ G. Popescu-Vâlcea, **Anastasiu Crimca**. București, 1972,

³² Э.Д. Драгнев, **Византийско-балканское влияние в молдавском изобразительном искустве и зодчестве на рубеже XVI-XVII вв. // Проблемы истории стран Юго-Восточной Европы**. Кишинев 1989, с. 212.

³³ М.В.Щепкина, **Болгарская миниатюра XIV в. М., 1963, с. 98.**

³⁴ S. Der Nersessian, **Une nouvelle réplique slavonne du Paris. gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovicu // Etudes byzantines et arméniennes**. T. 1. Louvain, 1973, p. 272.

³⁵ N. Sabău, **Sculptura barocă în România**. București, 1992.

³⁶ A. Panoiu, **Mobilierul vechi românesc**. București, 1975, p. 24–25.

³⁷ R. Theodorescu, **Civilizația românilor**, p. 100–102.

³⁸ M.A. Musicescu, A. Dobjanschi, **Broderia veche românească**. București, 1985, p. 21–25.

RECENZII

**ALEXANDRU I. GONȚA. DOCUMENTE PRIVIND
ISTORIA ROMÂNIEI. A. MOLDOVA. VEACURILE
IV–XVII (1384–1625). INDICELE NUMELOR DE
PERSOANE.
EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI CUVÂNT ÎNAINTE DE IOAN CAPROȘU.
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE. BUCUREȘTI, 1995, 799 PAG.**

Indicele prezentat urmează în timp apariția “Indecelui numelor de locuri”, constituind o continuare a unui susținut efort științific menit să faciliteze lucrul cu colecția “*Documente privind istoria României*” (*DIR*). Indicele include toate numele de persoane din cele 11 volume ale seriei *A. Moldova* a colecției nominalizate, editată în anii 1951–1957, fiind un adevărat dicționar antroponimic pentru o perioadă de aproape 250 de ani din istoria Moldovei. Imensul material cules din cele 5000 de acte medievale moldovenești este supus unei riguroase exeeze științifice, reclamate de acest gen de lucrări.

Indicele este alcătuit din două compartimente. Primul conține numele de persoane ce apar în actele colecției. În al doilea compartiment sunt inserate numele proprii ale țiganilor și tătarilor ce apar în calitate de robi.

Indicele este în primul rând un instrument științific indispensabil pentru cercetătorii istoriei evului mediu românesc, care apelează frecvent la colecția *DIR*.

Trebuie notată larga utilitate a acestei lucrări, care trezește nu numai interesul istoricilor, dar și al lingviștilor, etnografilor, sociologilor .

Un larg interes prezintă analiza istorico-etimologică și derivațională a numelor de persoane pe care le-au purtat autohtonii timp de mai multe secole. Indicele este de un real folos pentru studierea originii și semnificației, evoluției formei și a sensului, funcției sociale a numelor proprii. După această lucrare poate fi urmărită evoluția antroponimicii moldovenești, aflată în contact cu culturile străine, acumulând un tezaur de nume de diferite origini, legate de anumite tradiții care sub formă de straturi s-au succedat în diferite epoci. Dincolo de vastul material adunat, indicele pune în evidență fondul comun al antroponimicii românești – onomasticonul greco-slav, influențat și de cel latino-roman. Studiul atent ne aduce la concluzia că în urma folosirii limbii slave ca limbă oficială a bisericii și cancelariei moldovenești, numele greco-slave (Petru, Andrei, Mihail) au început să le înlăture pe cele de origine

daco-romană și slavă veche, formând treptat un strat nou de nume în formă slavă, unele căpătând în timp forme românești (Pătrașco, Mihălaș, Ionașco), altele conservându-le pe cele slave și în limba literară. (Anastasia, Ivan, Elisaveta).

Pe lângă menirea proprie lucrărilor de acest gen, volumul de față servește la reconstituirea evoluției formelor antroponimice, funcției lor sociale (nume sau prenume), această latură având două aspecte: unul științific și altul practic, menit să satisfacă interesul fiecărui purtător al numelui respectiv.

O certă valoare științifică reprezintă și investigațiile de demografie istorică și socială, care se impune după studierea atentă a indicelui, și care din acest punct de vedere reprezintă un repertoriu onomastic, bazat pe o riguroasă cercetare a izvoarelor de demografie istorică moldovenească, referitoare la această epocă, însemnate pentru o reliefare mai pregnantă a realității medievale din Țara Moldovei.

Indicele este foarte util și în tentativa reconstituirii structurii etnice a populației Moldovei în evul mediu. În acest context ar fi posibilă stabilirea ponderii elementelor alogene în viața politică, socială, economică a Moldovei.

Merită atenție și un alt aspect al cercetărilor, legate de utilizarea indicelui onomastic, vizând stabilirea componenței divanului domnesc sub duferiți domnitori, alcătuirea unor liste cât se poate de complete a marilor dregători de finuturi, etc. E posibilă de asemenea urmărirea carierei politice, diplomatice, elucidarea statutului social al persoanelor proeminente ale istoriei noastre naționale, oglindită în actele cancelariei domnești.

De un real folos ne este lucrarea și în identificarea anumitor persoane, detașarea lor de numeroasele omonime. Indicele a înregistrat nu numai numele persoanei, dar și contextul în care este menționat, ocupația, reședința, ceea ce facilitează în bună măsură o cercetare specială, îndemnând-o spre soluționarea problemelor puse.

Volumul de față servește la elucidarea și înțelegerea cât mai amplă a componențelor civilizației românești pe teritoriul Moldovei ca parte organică a spațiului românesc medieval.

Apariția *Indicelui numelor de persoane* facilitează simțitor cercetarea problemelor ce țin de antroponimie, demografie istorică, socială, etc. Competența și acribia cu care a fost întocmit vor ușura într-o mare măsură sarcina cercetătorilor medievaliști. Luând în considerare complexitatea acestei lucrări, valoarea și utilitatea ei științifică sunt inestimabile.

Angela Popovici

JUBILEU

ISTORICUL DEMIR DRAGNEV LA 60 DE ANI

În vara aceasta, doctorul habilitat în științe istorice, profesorul universitar, membrul corespondent al Academiei de Științe a RM, directorul Institutului de Istorie al AȘ a RM și academicianul-coordonator adjunct al Secției de Științe Socio-Umane a AȘM, dl Demir Dragnev a împlinit 60 de ani. Este o dată marcantă pentru fiecare om, dar cu atât mai semnificativ se prezintă acest jubileu pentru omul de știință, istoricul de profesie și vocație, care și-a consacrat, practic, jumătate din viață slujirii cu abnegație științei academice (1957-1996).

Prin rândurile ce urmează, chiar dacă și poartă un caracter aniversar, încercăm să evocăm doar unele din treptele carierei (în sensul noțiunii de reușită) profesionale al acestui om și istoric de excepție, al cărui colegi și discipoli ne considerăm cu mândrie.

Născut la 27 iulie 1936 pe malurile străbunului Nistru, în satul Cureșnița din județul Soroca, într-o familie de moldoveni cu vechi tradiții (ale căror genealogie este demnă de un studiu aparte), tânărul Demir Dragnev, iubitor de carte și dornic de învățatură, a terminat școala medie moldovenească nr.1 din Soroca (1949-1952), urmînd apoi studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău (1952-1957). Absolvind cu succes facultatea, d-l Dragnev chiar de la bun început s-a încadrat plenar în viața și activitatea științifică a Institutului de Istorie al AȘ în calitate de cercetător științific (iunie 1957).

Domnul Demir Dragnev și-a canalizat interesul cercetărilor în albia medievalității românești și în anul 1974 susține teza de doctor (candidat în științe istorice) cu tema "Agricultura Moldovei în perioada înăsprii regimului turco-fanariot (sfîrșitul sec. XVII – mijlocul sec. XVIII)", conducător științific fiindu-i notoriul academician L.V.Cerepnin. În 1992 a susținut teza de doctor habilitat în științe istorice cu tema "Dezvoltarea social-economică și politică internă a Moldovei în perioada regimului turco-fanariot (sec. XVIII – începutul sec. XIX)".

Cercetările sale au îmbrățișat în special problemele istoriei medievale, dar și pe cele ale începuturilor perioadei moderne. Ele s-au materializat într-un număr apreciabil – circa 120 – de lucrări valoroase. Trebuie menționată seriozitatea demersului științific al profesorului D.Dragnev care pleacă totdeauna de la sursele istorice și care, totodată, se arată perfect la curent cu istoriografia problemelor pe care le abordează.

De remarcat, că de rând cu vastele cunoștințe în domeniul istoriei agrare, istoriei politice și celei urbane d-l D.Dragnev s-a afirmat și ca un bun cunoscător (explorator și editor) de documente medievale. Drept dovadă a înaltului profesionalism în domeniul valorificării izvoarelor slavo-române (chirilice) ne servește, cu certitudine, colecția fundamentală de documente *"Moldova în epoca feudalismului. Cărți domnești și zapise..."* (în 7 volume), publicată în anii 1961–1992 (cota personală însumând 45 c.a. din cele 175 c.a.).

Pentru activitatea sa științifică și lucrările publicate d-l D.Dragnev a fost ales în decembrie 1995 membru corespondent al AȘM, având la acea dată deja confirmate titlurile științifice de cercetător științific superior (1978) și cel de profesor universitar (1995).

În calitate de lector și profesor la Universitatea de Stat din Moldova și la Universitatea Pedagogică de Stat "I.Creangă", de autor al multor materiale științifico-didactice d-l Dragnev a găsit în munca didactică o activitate complementară celei științifice. Domnia sa a fost și este conducător științific la un șir de teze de doctorat și de licență, referent la numeroase teze prezentate spre susținere și recenzent la un număr considerabil de autoreferate din diverse centre universitare și de cercetare.

Ca o direcție deosebită în care s-a investit multă energie, timp și muncă se înscrie, desigur, și "Revista de istorie a Moldovei" (1990–1996), la a cărei apariție și autoritate binemeritată a contribuit substanțial d-l Dragnev.

Participarea la numeroase congrese internaționale, sesiuni și simpozioane științifice i-a permis să stabilească contacte fructuoase cu cercetătorii din Est și din Vest. Numele d-lui D.Dragnev este bine cunoscut atât în țară, cât și peste hotarele ei.

Această muncă prestigioasă a fost înalt apreciată, conferindu-i-se titlul de laureat al Premiului de Stat al republicii pentru știință și tehnică (1984), și de 5 ori Premiul Prezidiului AȘM (1981, 1983, 1988, 1993, 1995).

Merită a fi evocată și poziția civică a savantului D.Dragnev, care a promovat adevărul științific atunci când s-a dat lupta pentru noile Simboluri de Stat ale Republicii Moldova (Tricolorul și Stema), în argumentarea necesității studierii Istoriei Moldovei în contextul general al istoriei întregului neam românesc.

Contribuția majoră la studierea și cunoașterea trecutului pe care o înfăptuiește decenii la rând istoricul D.Dragnev ne permite să afirmăm ipso facto că vom avea, cu certitudine, prilejul să mai citim noi și originale lucrări ale domniei sale. Urându-i sănătate, la mai mult și la mai mare!

Vladimir Mischevca,
Președintele Consiliului Tinerilor Savanți al A.Ș.M.

ÎN MEMORIAM Pavel Dmitriev (Dimitriu)

La 14 aprilie 1996 s-a stins din viață Pavel Dmitriev (Dimitriu) o prezență marcantă în viața științifică și culturală românească.

Pavel Dimitriu s-a născut la 14 februarie 1925 la Cahul în familia lui Gheorghe și a Ecaterinei Dimitriu, oameni simpli care i-au insuflat fiului dragostea de carte și de plaiul natal. De la părinți și înaintași el a moștenit calități sufletești alese care i-au călăuzit în viața pașii și i-au împlinit pasiunea pentru istorie, i-au permis să cerceteze onest trecutul neamului. Și-a petrecut copilăria în orașul Cahul, localitate așezată în partea de sud a Moldovei, unde în evul mediu au avut loc mari bătălii cu turcii și unde fusese apoi ridicată statuia unui domnitor neînfricat, Ion Vodă cel Viteaz. Tot aici a mers și la școală, însă războiul nu i-a permis s-o termine. Mai întâi s-a închis liceul din localitate, i-ar apoi, în 1944, a fost mobilizat la război, când luptele se duceau pe teritoriul Poloniei și Germaniei. Războiul i-a lăsat urme adânci pe corp și în suflet. De trei ori a fost rănit, iar la baștină s-a întors cu numele de familie schimbat

Revenit după ultima convalescență P.Dmitriev (Dimitriu) și-a continuat studiile în orașul său natal, iar din 1947 până în 1952 – la facultatea de istorie a Universității de stat din Chișinău. Din 1952 a fost aspirant la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură.

Fiind educat într-o familie unde domnea un mediu românesc și unde se cinstea memoria istorică, apoi studiind lucrările marilor istorici români N.Iorga, A.D.Xenorov, D.Onciul, Pavel Dmitriev (Dimitriu) a fost pasionat și mai mult de trecutul îndepărtat al țării. A avut preocupări diverse. Împreună cu alți cercetători el a studiat relațiile social-economice din Moldova din secolul al XVIII-lea, a depistat și publicat diferite documente referitoare la istoria evului mediu românesc. Treptat însă el și-a concentrat atenția asupra recensămintelor populației Moldovei din 1772–1773 și 1774. În urma unei munci asidue de mai mulți ani materialele acestor recensăminte au văzut lumina tiparului. P.Dmitriev (Dimitriu) a susținut teza (1970) și a editat o monografie valoroasă.

Fiind un cercetător științific profund și un om de o înaltă cultură, Pavel Dmitriev (Dimitriu) și-a adus obolul său la studierea și editarea unor cronici moldovenești. Sub îngrijirea lui și a soției sale Tatiana Celac au văzut lumina tiparului cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce. Pavel Dmitriev (Dimitriu) a participat activ la numeroase și importante manifestări științifice. Comunicările lui profunde, care conțineau diferite aspecte din istoria realțiilor social-economice din Moldova, au fost audiate la simpozioanele de istorie agrară din Europa de Est.

Având titlul științific de doctor în istorie, Pavel Dmitriev (Dimitriu) a ocupat diferite trepte în ierarhia științifică. În anii 1970–1972 el a fost secretar științific al Institutului de Istorie, iar în 1972–1975 colaborator științific superior la același institut. Fiind un bun cunoscător al localităților din Moldova și un pasionat cercetător al plaiului natal, timp de trei ani (1975–1978) Pavel Dmitriev (Dimitriu) a condus sectorul nou format al istoriei orașelor și satelor din Moldova. Din 1978 a fost colaborator științific superior la Secția de etnografie, depunând multe eforturi la studierea evoluției populației Basarabiei sub dominația rusă. Însă o boală grea și îndelungată nu i-a permis să ducă la bun sfârșit această lucrare importantă pentru istoria neamului.

După ieșirea la pensă binemeritată Pavel Dmitriev (Dimitriu) a mai muncit la Institutul de Istorie încă aproape cinci ani (1991–1996), contribuind la descoperirea unor noi materiale, care permit noi cercetări privind evoluția populației basarabene în secolul al XIX-lea, privind istoria localităților din Moldova. El a început să scrie istoria orașului său de baștină, la care a lucrat până în ultima zi de viață. Colegii de breaslă au pierdut nu numai un excelent specialist, dar și un om de o rară delicatețe sufletească, cu o inimă mare și cu zâmbetul mereu pe buze. Valoroasele lui contribuții științifice, pasiunea deosebită pentru istoria neamului, viața lui ireproșabilă vor constitui pentru cei care au crescut alături de el un viu exemplu.

Pavel Dmitriev (Dimitriu) și-a cucerit un loc de onoare între istorici, oameni de cultură și rămâne veșnic în memoria celor care l-au cunoscut.

Ion Chirtoagă

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

Revistă de Istorie a Moldovei, 1996, Nr. 2

Coli editoriale 9,5. Coli de tipar 6,0.
Tirajul 600 ex. Comanda 128.

Adresa Colegiului de redacție: 277004, Chișinău,
str. 31 August, 82. Tel. 23-33-14.

Tipărită după metoda original-machet la
Tipografia Academiei de Științe a Republicii Moldova:
277004, , Chișinău, str. Petru Movilă, 8